

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Навчально-науковий інститут психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій
Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології
Соціологічна асоціація України

Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти

Матеріали науково-практичної конференції

14 березня 2009 р.

Харків 2009

ББК 60. 550. 8. + 88. 47. + 67. 61

*Друкується відповідно до розпорядження ректора
Харківського національного університету внутрішніх справ
№18 від 23 січня 2009 р.*

Д 311 **Девіантна поведінка:** соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 14 березня 2009 р.). – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 154 с.

Збірка містить програму і тези виступів учасників науково-практичної конференції за трьома основними напрямками, які є предметом дискусії науковців:

- 1) теорія девіантної поведінки;*
- 2) дослідження різновидів та форм девіантної поведінки;*
- 3) соціальна робота з девіантами та профілактика девіантної поведінки.*

Матеріали видано в авторській редакції

ББК 60. 550. 8. + 88. 47. + 67. 61

© Харківський національний університет внутрішніх
справ, 2009

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова – завідувач кафедри соціології ННІПЕС *Рущенко Ігор Петрович*

Заступник голови – начальник кафедри соціології та соціальної роботи ННІПМІТ підполковник міліції *Гузьман Олена Анатоліївна*

Секретар – науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІПМІТ ст. лейтенант міліції *Андрєєва Галина В'ячеславівна*

Члени оргкомітету:

- начальник відділу ресурсного забезпечення підполковник міліції *Копаниця Олексій Вікторович*;
- начальник видавництва *Тяпкін Анатолій Серафимович*;
- начальник відділу фінансових ресурсів та економіки підполковник міліції *Потопальський Віталій Степанович*;
- начальник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІПМІТ полковник міліції *Свеженцева Юлія Олександрівна*;
- професор кафедри соціології та соціальної роботи ННІПМІТ *Сапга Микола Миколайович*;
- начальник відділу організації наукової роботи підполковник міліції *Форостовець Сергій Володимирович*;
- провідний науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІПМІТ *Сердюк Олексій Олександрович*.

РЕГЛАМЕНТ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ

14 березня 2009 р.
ХНУВС, пр. 50-річчя СРСР, 27

9.30 – 10.00	Реєстрація учасників конференції
10.00 – 11.45	Перше засідання
11.45 – 12.00	Кава-брейк
12.00 – 13.45	Друге засідання
13.45 – 14.30	Перерва на обід
14.30 – 16.30	Третє засідання

доповіді – до 15 хвилин
виступи в обговоренні – до 5 хвилин

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

Перше засідання

Вітальне слово

Комзюк Анатолій Трохимович – проректор з наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, полковник міліції

Девіантологія: мета – чи мультидисципліна?

Рущенко Ігор Петрович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології ХНУВС

Девіантна поведінка на тлі соціальних змін: активісти соціальних рухів

Саппа Микола Миколайович, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

Девіація – поведінка чи дія?

Дубровський Ігор Михайлович, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології ХНУВС

Соціальний капітал як фактор корупційних дій

Болотова Вікторія Олександрівна кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХП»

Мальцев Володимир Володимирович кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

Стигматизація як чинник виникнення девіантної поведінки неповнолітніх

Гузман Олена Анатоліївна, к.с.н., начальник кафедри соціології та соціальної роботи навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

Белих Ольга Євгеніївна викладач кафедри соціології та соціальної роботи навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

Умови морально-правового розвитку особистості

Землянська Олена Володимирівна кандидат психологічних наук, професор кафедри прикладної психології ХНУВС

Чернова Олена Євгенівна здобувач кафедри загальної та інженерної психології Української інженерно-педагогічної академії

Типи нормативно-правової детермінації злочинності

Орлов Юрій Володимирович, викладач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

Криза вищої освіти та «спіраль девіації»

Решетняк Сергій Борисович, к.ф.н., доцент кафедри соціології ХНУВС

Решетняк Олена Володимирівна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, контролінгу та зовнішньоекономічної діяльності НТУ ХПІ»

Правовое содержание злоупотребления алкоголем

Самсонов Валерий Николаевич, доктор юридических наук, професор, професор кафедри міжнародного права и государствоведения Белгородского государственного университета

Баранов Е.А., ад'юнкт Белгородского ЮИ МВД России

Взаємозв'язок споживання алкоголю і різних видів злочинної поведінки

Сердюк Олексій Олександрович, к.с.н., доцент, заступник начальника НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС

Марковська Ганна Олександрівна, PhD, викладач кримінології Англія, Раскін Університет, Кембрідж, Великобританія.

Друге засідання

Сутність та профілактика гемблінгу

Великий Віктор Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Херсонський юридичний інститут ХНУВС

Комп'ютерна ігроманія як вид девіантної поведінки

Федоренко Людмила Миколаївна, ад'юнкт, Київський національний університет внутрішніх справ

Девіантна поведінка засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення волі

Севостьянов Володимир Петрович, к.ю.н, доцент, член Координаційного бюро АПРН України з проблем кримінально-виконавчого права, доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІПЕС ХНУВС

Поширення сексуальних деіацій у підлітковому середовищі як наслідок низької культури статевого виховання

Кучерявенко Людмила Володимирівна, кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціології та психології Криворізького факультету Запорізького національного університету

Сучасні форми девіантної поведінки посадових осіб

Канібер Юрій Миколайович, к.ю.н, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПЕС ХНУВС

Порушення дисципліни працівниками ОВС як один із видів девіантної поведінки

Морозюк Віталій Васильович, кандидат економічних наук, начальник ННІ ПМІСТ ХНУВС

Професійна деформація як наслідок процесу професіоналізації правоохоронців

Погрібна Вікторія Леонідівна, доцент, к.с.н, докторант ХНУВС

Бобро Наталія Валеріївна, здобувач кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМІСТ ХНУВС

Професійна маргінальність – девіація?

Бутиліна Олена Вікторівна, старший викладач кафедри соціальної роботи Харківського соціально-економічного інституту

Професійна деформація працівників ОВС – норма чи девіація?

Головінов Андрій Васильович, викладач кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС
Бойко Світлана Миколаївна, викладач кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМСІТ ХНУВС

Професійна деформація як один із різновидів девіантної поведінки працівників міліції

Лаврик Юлія Володимирівна, ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

Традиція протизаконного насильства в ОВС України (за результатами досліджень)

Проскурякова Оксана Сергіївна, науковий співробітник НДІ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ХНУВС

Катування, що вчиняються службовими особами, як прояв делінквентної поведінки

Поліщук Юлія Олексіївна, ад'юнкт ад'юнктури та докторантури ХНУВС, кафедра кримінального права та кримінології

Соціально-психологічні особливості насильства в сім'ї

Блага Алла Борисівна, начальник кафедри кримінального права та кримінології НІ ПФПСД ХНУВС

Гендерні детермінанти насильницької поведінки в сім'ї

Солохіна Лариса Олександрівна, викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ХНУВС

Шлюбні девіації

Ляшенко Наталія Олександрівна, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС
Бойко Олександр Валерійович, канд. соціол. наук

Динаміка самосвідомості юнаків і дівчат, що схильні до суїциду

Штриголь Діана В'ячеславівна, кандидат медичних наук, доцент ХНУВС

Проблема ксенофобії і поведінка працівників міліції.

Горбачова Ольга Вікторівна, науковий співробітник НДЛ КСПЗ ОВС старший лейтенант міліції

Соціально-психологічні передумови жіночої корисливої злочинності як виду девіантної поведінки.

Шевченко Лариса Олександрівна кандидат психологічних наук, доц., завідувач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ХНУВС

Психологічні особливості злочинної поведінки жінок.

Кондратова Аліна Вікторівна викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ХНУВС

Агресивна поведінка неповнолітніх як різновид девіантної поведінки

Дронова Олена Сергіївна, аспірантка кафедри соціальної психології та психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Особливості формування девіантної поведінки неповнолітніх

Завгородня Юлія Степанівна, ад'юнкт, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Особливості девіантної поведінки підлітків

Ступакова Олена Володимирівна, викладач кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС

Загальна характеристика проявів девіантної поведінки курсантів ВНЗ МВС України

Маравська Катерина Ігорівна, здобувач кафедри загальної психології та педагогіки ННІПМІТ ХНУВС

Жінка в органах внутрішніх справ: норма чи девіація?

Мороз Алла Вікторівна, науковий співробітник НДЛ КСПЗ ОВС

До питання кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів

Книженко Оксана Олександрівна, канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології ХНУВС

Третє засідання

Соціальний контроль як фактор профілактики девіантної поведінки неповнолітніх

Мороз Людмила Іванівна, д-р психол. наук, доцент, начальник кафедри, Київський національний університет внутрішніх справ

Ростомова Влада Миколаївна, викладач, Одеський державний університет внутрішніх справ

Особливості соціальної адаптації неповнолітніх з девіантною поведінкою

Віденєєв Ігор Олександрович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології ХНУВС

Основні суб'єкти профілактики правопорушень серед неповнолітніх

Сапга Ганна-Марія Миколаївна, викладач кафедри соціології ХНУВС

Проблемы создания государственной системы профилактики правонарушений в России

Аргунов Евгений Анатольевич, преподаватель кафедры управления, административного права и АД ОВД Белгородского ЮИ МВД России

Основи профілактики професійної деформації персоналу ОВС

Бабенко Вадим Григорович, начальник кафедри вогневої та фізичної підготовки Академії управління МВС, кандидат педагогічних наук, доцент

Борис Борисович Шаповалов, професор кафедри вогневої та фізичної підготовки Академії управління МВС, кандидат психологічних наук

Дмитро Миколайович Крадожон, викладач кафедри вогневої та фізичної підготовки Академії управління МВС, магістр правознавства

Соціально-педагогічні засади роботи з попередження формування поведінкових відхилень у курсантів ВНЗ МВС України

Тюріна Валентина Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної психології і педагогіки ХНУВС

Тюрін Олександр Олександрович, курсант 5-го курсу ХНУВС

Федоренко Олена Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної психології і педагогіки ХНУВС

Механізми профілактики девіантної поведінки серед курсантів ВНЗ МВС України

Троцький Руслан Сергійович, магістр управління в сфері правопорядку, старший викладач кафедри тактики внутрішніх військ та спеціальної підготовки Навчально-науковий інститут підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби ХНУВС

Морально-патріотичне виховання курсантів: реалії сьогодення

Мартиненко Олександр Вікторович, науковий співробітник НДЛ КСПЗ ОВС, підполковник міліції

Правовая профілактика в системе средств противодействия наркотизму

Сорокин Олександр Александрович, ад'юнкт Белгородського інститута МВД Росії

Сучасні практики роботи міліції у контексті проявів ксенофобії

Шейко Роман Володимирович, канд. соц. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

Проблеми антинаркотичної профілактики серед підлітків

Шуть Алла Геннадіївна, викладач кафедри юридичної психології, судової медицини та психіатрії Запорізького юридичного інституту ДДУВС

Діалогові форми управління в мінімізації соціальних ризиків
Варениця Володимир Антонович, зав. відділом
ЦВК, здобувач ХДУ ім. В. Н. Каразіна

Соціальна компетентність, самоконтроль і девіація: по-
шук взаємозв'язку

Кійков Віталій Миколайович, викладач-методист
НМЦ ХНУВС

Особливості профілактики девіантної поведінки серед
неповнолітніх з вадами розумового розвитку

Супрун Микола Олексійович, кандидат педагогі-
чних наук, доцент, начальник кафедри соціальної
роботи та педагогіки Навчально-науковий інсти-
тут підготовки кадрів громадської безпеки та пси-
хологічної служби КНУВС

Христюк Оксана Сергіївна, магістр психології, ви-
кладач кафедри практичної психології Навчально-
науковий інститут підготовки кадрів громадської
безпеки та психологічної служби КНУВС

Рущенко Ігор Петрович,
д-р соціол. наук, проф.,
завідувач кафедри соціології ХНУВС

ДЕВІАНТОЛОГІЯ: МЕТА – ЧИ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНА?

Термін «девіантологія» увійшов до наукового обігу, очевидно, завдяки зусиллям професора Я. Гілінського, що очолює у Санкт-Петербурзі Центр девіантології Соціологічного інституту РАН, і 2004 року видав ґрунтовне монографічне дослідження під цією назвою [1]. Інших вірогідних джерел походження «девіантології» нами не знайдено. Але термін або назва дисципліни швидко завойовує «місце під сонцем», і сьогодні його охоче вживають передусім російські автори [2]. Петербурзький дослідник, на наш погляд, не виробив чітку позицію з приводу статусу девіантології. Він трактує її радше як галузь соціології або спеціальну соціологічну теорію, але паралельно дає визначення і як самостійної науки, що «вивчає соціальні девіації (девіантність) та реакцію суспільства на них (соціальний контроль)» [1, с.35]. Я. Гілінський знаходить вихід із двозначної ситуації в тому, що припускає: «девіантологія в перспективі може стати більш загальною теорією девіацій в природі та суспільстві (на фізичному, біологічному, соціальному рівнях організації всесвіту) [1, с.35].

Отже, питання щодо наукового статусу девіантології залишається не вирішеним. Ми не бачимо перспективи в тому, аби давати назву соціологічній галузі або теорії у манері, що не є властивою для соціологічної науки. Термін «девіантологія» вже з самого початку складено з двох коренів за класичною схемою присвоєння назви окремій дисципліні. Не підходить девіантологія під спеціальну теорію і за змістом, якщо не розширювати предмет соціології до суспільствознавства. Нагадаємо, що з часів Дюркгайма соціологи уникають безпідставного розширення предмету своєї науки і більш схильні до міждисциплінарних трактувань об'єктів складної природи. Отже, ми залишимо «соціологію девіантної поведінки і соціального контролю» у статусі галузі соціології або теорії середнього рівня. А «девіантологію» спробуємо визначити як щось дійсно самостійне, що має певну широку нішу у системі сучасного наукового знання.

Перше і цілковито природне бажання полягає в тому, аби об'єднати усі наукові напрямки та дисципліни, які вивчають різні соціальні відхилення (девіації), під спільним «дахом», який логічно охрестити девіантологією. Саме за цієї логіки виникла ідея проведення минулого року круглого столу, а 2009 р. – наукової конференції в стінах ХНУВС, де соціологам, психологам, юристам і педагогам пропонувалося обговорити проблему девіантності. Спробуємо знайти місце для нової дисципліни, виходячи з того, що існує певна предметна, хоча і дуже широка, ніша, яка охоплює геть усі форми девіацій. Інтегруючим або системоутворюючим фак-

тором тут є не онтологічна реальність, а, скоріше, соціальне виключення, громадська думка, страх «не таких, як усі», тобто виокремлення у соціальному просторі позицій та практик, які визначаються, засуджуються і караються як «ненормальні».

Вже побіжний погляд відкриває кілька «від'ємних» з точки зору конституювання самостійної наукової дисципліни рис або властивостей того, що ми починаємо називати «девіантологія». По-перше, загальна невизначеність предмету, методів, понятійного апарату і теоретичних підвалин. Першим каменем спотикання є поняття норми і відхилення. Вони мають різноманітні «широкі» і «вузькі» трактування, змінюються в залежності від методологічних та світоглядних контекстів в наслідок чого предметна ніша може коливатися та трансформуватися у фактично необмеженому діапазоні. По-друге, багатовекторність, яка впливає з імперативу включення до «спільної ніші» різноспрямованих дослідницьких напрямів та бажання не випустити жодного напрямку або теми, де фігурують «відхилення». По-третє, некогерентність, мозаїчність і фрагментарність теоретичних уявлень, проблемність побудови загальної теорії, що брала б на себе функції пояснення широкої емпіричної реальності. По-четверте, поєднання природничонаукового і гуманітарно-соціального знання, що взагалі то не вітається з позицій сучасного глибоко диференційованого наукового знання.

Девіантологія огляду на наведені вище риси не зовсім відповідає розповсюдженим уявленням про наукову дисципліну. «Ефект окрошки» змушує замислитися над природою девіантології і, можливо, винести її за дужки «звичайних» наукових дисциплін. Будемо виходити з того, що існують складні суспільні об'єкти, наприклад, кластери людської поведінки, елементи яких варто розглядати як щось споріднене. Але через онтологічну різноманітність низки конкретних предметів чинними залишаються дослідницькі традиції в межах існуючих дисциплін. Подібна картина існує у сучасній кримінології, якщо її розглядати у європейській традиції як «самостійну міждисциплінарну науку» [3, с.9]. Девіантологія в цьому відношенні є чимось ще більш загальним та всеохоплюючим. Ми пропонуємо використовувати визначення «мультидисциплінарна наука», підкреслюючи, що ми маємо справу зі складним комплексом соціобіологічних явищ, елементи якого вже досліджуються природничонауковими, гуманітарними, соціальними дисциплінами. Що стосується девіантології, то в цій обіймі є десяток окремих дисциплін зі своїми історіями та дослідницькими традиціями: дисципліни кримінального циклу, наркологія, суїцидологія, кримінальна сексологія, соціологія девіантної поведінки, кримінальна психологія, кримінальна антропологія і деякі інші. А що власне залишається за девіантологією окрім вже існуючих дослідницьких традицій і дисциплін? У спрощеному варіанті мова може йти про певні статистичні викладки, узагальнення, що мають алармістську функцію та використовуються практично для потреб корекції державної політики у відповідності до поширеної ідеї «боротьби» з девіаціями. В цьому разі визначення

«наука» не зовсім підходить до девіантології, яку більш доречно іменувати мультидисциплінарною областю, об'єктом якої є будь-які соціальні відхилення негативного або навіть позитивного змісту, а предметами є те, що вивчають відповідні конкретні дисципліни.

Нарешті існує ще одна можливість інтерпретації девіантології, яка полягає у концепції метанауки. Під метанаукою будемо розуміти специфічну область знань, яка базується на даних конкретних наук, узгоджується з ними і, наприклад, виступає у ролі спільної теорії та методології. Тобто мова іде не про просту суму знань або дисциплін, а про нову якість. Вона образно кажучи утворюється на інших «поверхах» наукового дискурсу, ніж умовні позиції конкретних дисциплін. Девіантологію в цьому випадку можна розглядати як трирівневу конструкцію. Почнемо з теоретико-методологічного рівня. Програмою максимум тут є побудова теорії, яка б мала доволі потужний евристичний матеріал для того, аби пояснювати емпіричне розмаїття девіацій. Визначення норми і суті відхилення залишається актуальним. Цікавим напрямком є пошук прямих та зворотних кореляційних залежностей між різними видами девіацій. Взагалі, важливо знайти спільний знаменник для багатьох окремих випадків та форм девіантної поведінки (якщо він дійсно існує). Другий рівень власне включає вже визначену «обойму» конкретних дисциплін і не потребує вторгнення непрофесіоналів, актуальним є міждисциплінарний діалог, поширення професійної інформації, розуміння колегами-суміжниками отриманих даних. Третій рівень є суто прикладним. На наш погляд, різноманітні профілактичні, корекційні та реабілітаційні ідеї, підходи, методи потребують «кодифікації» та вироблення спільної методології роботи з девіантами. Таким чином, умовно позначені нами як перший і третій рівні є тими «ділянками» наукової праці, що мусять створювати специфічне обличчя науки девіантології. До певної міри вони вже мають наповнення, бо наукова думка не чекала, коли нова наука отримає свій статус у наукознавчому контексті.

Література

1. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб., 2004.
2. Змановская Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения. – СПб., 2001; Тюриков А.Г. Военная девиантология: Теория, методология, библиография. – М., 2001.
3. Шнайдер Г.И. Криминология: Пр. с нем. / Под общей ред. и с предисл. Л.О. Иванова. – М., 1994.

Саппа Микола Миколайович,
д-р соціол. наук, професор
кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА НА ТЛІ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: АКТИВІСТИ СОЦІАЛЬНИХ РУХІВ

У своїй роботі «Социология социальных изменений», що стала класичною, П.Штомпка вказує на категорію явних соціальних змін, які провадяться «знизу», коли люди сполучаються і організуються, щоб призвести до змін в суспільстві. Одними з провідних і масових учасників «змін знизу» виступають соціальні рухи. Під соціальними рухами маються на увазі вільно діючі колективи, що діють спільно у неінституційованій формі для того, щоб призвести зміни в суспільстві [1, с.338-339].

Соціальні рухи відрізняються один від одного за масштабами соціальних змін, вони орієнтовані на зміни норм у суспільстві або на зміни цінностей, вони можуть різнитися і за якістю імовірних соціальних змін. Деякі з рухів мають наміри створити нові інститути, запровадити нові закони, упровадити новий образ життя, нові вірування, тобто сформувати нове суспільство, якого не було раніш.

У створенні та подальшій діяльності й розвитку будь якого руху, що спрямований на соціальні зміни, особливу роль грають його активісти. Це ті, хто мобілізує до руху людей, організує і керує його діяльністю. Що ж стосується соціальних рухів як сукупності громадських організацій, що мають метою своєї діяльності захист загальних інтересів учасників руху, то поява в них загального лідера-керівника притаманна найчастіше рухам з порівняно вузьким колом конкретних напрямків діяльності. До такого типу рухів варто віднести національні, національно-визвольні, релігійні й ін. руху. Найчастіше в них відношення до лідера здобуває харизматичний характер. Такими харизматичними лідерами в різні періоди історії людства були Ісус Христос, Жанна Д'арк, Омелян Пугачов, Богдан Хмельницький, Че Гевара, Лех Валенса та ін. В. Немирович-Данченко так писав про виступи «народного міністра» А. Керенського перед масовими аудиторіями в 1917 р.: «Він не тільки сам горить, він запалює всіх навкруги священним вогнем захвата. Слухаючи його почуваєш, що усі ваші нерви простягнулися до нього і зв'язалися з його нервами в один вузол. Вам здається, що це говорите ви самі, що в залі, театрі, на площі немає Керенського, а це ви перед натовпом, володар її думок і почуттів. У неї й у вас одне серце, і воно зараз широко, як світ, і як він, прекрасно».

Зазначимо, що не тільки лідери, але і учасники рухів відрізняються від інших людей своєю незвичайною поведінкою. Нагадаємо, наприклад, про лорда Байрона, який у своїй першій та єдиній промові в парламенті у 1812 р. висловився на захист учасників робітничого руху – руху луддитів [2, с.505-512], а потім брав активну участь у визвольних рухах в Італії та Греції.

З формального боку поведінка активних учасників соціальних рухів слід вважати девіантною, бо вона спрямована на зміни існуючих норм, цінностей, на запровадження нових соціальних інститутів, тощо. Але соціальні зміни в суспільстві є неминучими, вони обумовлені еволюційним характером його розвитку, і люди, подібні активістам громадських рухів, є ініціаторами і провідниками цих змін. Разом з цим слід зазначити, що не завжди суспільні рухи мають прогресивних характер. Так, наприклад, фашистський або більшовицький рухи, за остаточним рахунком мали негативні наслідки для світового суспільства.

Відомо, що з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства радикально змінюються як критерії суспільного прогресу, так і сама особистість [3]. Вона намагається перестати бути часткою індустріального механізму, виходить з нього. Метою її життєвих прагнень стає не підвищення ефективності своєї діяльності в рамках індустріальної системи, а постійний саморозвиток, всебічна реалізація себе як особистості, сприяння тим соціальним змінам, що спрямовані до набуття людством і окремою людиною особистої свободи, рівності з другими. Це веде до появи все більшої кількості соціально активних людей, створення ними дійових громадських рухів, діяльність яких буде спрямована на зміни існуючих норм та цінностей, на перебудову суспільства на таке, яке буде вважатися ними найкращим [4]. Додамо, дивлячись на характер діяльності сучасного руху антиглобалістів, або акції громадянської непокорі, що не всі девіантні дії учасників рухів будуть в правових межах, але суспільство мусить бути готовим до того, що в майбутньому суспільні зміни «знизу» можуть мати більш поширений характер.

Література

1. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
2. Байрон Д.Г. Речь в палате лордов по поводу билля о станках февраля 27-го дня 1812 года. – Соч. в 3 томах, т. 2. М., 1974.
3. Подольська Є.А., Подольський М.К. Діяльність людини: методологічні проблеми дослідження // Харьковские социологические чтения. – Х.: Основа, 1977. – С.67-71.
4. Турен А. Возвращение человека действующего. – М.: Научный мир, 1998.

Дубровський Ігор Михайлович,
канд. соціол. наук, доцент кафедри соціології ХНУВС

ДЕВІАЦІЯ – ПОВДІНКА ЧИ ДІЯ?

Для сучасного стану соціуму використовуються різні визначення: кризовий, динамічний, непередбачуваний і т.д. Однак при всіх розходженнях і різноманітні визначень, людське співтовариство є онтологічно нерівноважним і нестійким.

Одним з індикаторів нерівноважного стану суспільства є девіація. У самому короткому змісті, девіація – це відхилення від загальноприйнятих норм і правил поведінки.

Незважаючи на очевидність цього поняття в реальному житті, дуже важко однозначно виявити причини, механізми та значення девіації для суспільства. Існує класична соціологічна традиція, що розглядає девіацію як породження соціальних умов і протиріч (Г. Беккер, Е. Дюркгайм, К. Маркс, Р. Мертон, Е. Парк). Розглядаються також традиційні форми девіації: алкоголізм, наркоманія, проституція, злочинність, суїцид (А. А. Габіані, Е. Дюркгайм). Однак проблема девіантної поведінки особливо гостро проявляється у суспільстві, що перебуває в стані аномії. З позицій методології постмодернізму поняття девіації втрачає своє колишнє значення, оскільки всі існуючі форми поведінки й способи соціальної дії мають рівне право на існування, а норми як такі відсутні. Однак спільноти не можуть існувати без певних «табу», саме тому постмодерністська парадигма не цілком адекватна для розгляду девіації, хоча в цілому відбиває суть аномічного стану суспільства.

Доцільно враховувати також і те, що форми девіантної поведінки звичайно не поєднуються єдиною підставою, а розглядаються як сума окремих фрагментів. Окремо, без обліку органічного зв'язку, вивчаються явища злочинності, алкоголізму, наркоманії й суїциду. Спроби об'єднати ці фрагменти та наблизитись до системного розуміння перерахованих явищ зустрічаються дуже рідко, наприклад в типологіях девіантної поведінки, що розроблялася в роботах Р. Мертона й П. Штомпки.

Сьогоднішнє суспільство переживає важке розставання з акцентованими зразками поведінки, вплив минулого відчутний, і багато людей розглядають нинішній період як перехідний, сподіваючись, що на зміну старим зразкам поведінки придуть нові та встановиться новий соціальний порядок, такий же стабільний, як і колись.

Однак нові форми соціальних утворень принципово інші, їх основою є процесуальність і мінливість. В силу прогресуючої дестабілізації суспільства необхідний інший підхід до вивчення девіації – визначення її феномену і значення в сучасному суспільстві. Важливо розширити той методологічний арсенал, за допомогою якого вивчається це явище. У зв'язку з цим можливо розглянути девіацію в межах концепцій самоорганізації та соціальної дії.

По-перше, відхилення в поведінці індивідів можна пояснити за допомогою синергетичної парадигми. Основна ідея соціосинергетики полягає в тому, що суспільство розглядається як відкрита система. Як і будь-яка інша система, воно має один актуальний і безліч потенційних або можливих станів. У розвитку суспільства є особливі періоди – перехідні епохи, що супроводжуються біфуркаційним зломом, народженням нових структур, цінностей, норм, зміною диспозицій соціальних сил. Відповідно, соціальні процеси під час переходу найчастіше здійснюються через дію ви-

падків. Девіація тут не виключення. Саме тому резонно розглянути біфуркаційні механізми девіантної поведінки, що дозволить розкрити весь масив девіантних дій, які носять не тільки навмисний, але й випадковий характер [1].

По – друге, девіацію прийнято розглядати як відхилення від установлених правил і норм поведінки (класичний соціологічний підхід). Однак під самим терміном «поведінка» мається на увазі певний набір вчинків і дій, які носять сталий характер. В межах соціосінергетики ці дії та вчинки можна розглянути крізь призму випадковості й одиничності.

У зв'язку з цим, елементарною крапкою звіту в розгляді девіацій приймається не поведінка, а атомарна дія. Поняття дії дозволяє виявити і зафіксувати великий масив фактів, які раніше не попадали в поле зору дослідників. Опираючись на загальну теорію дії Т. Парсонса, можна довести, що будь-яка дія носить соціальний характер, кожний індивід робить дію, виходячи з наступної системи координат: соціальна культура, соціальна структура й особистість (система особистості). Дія поєднує ці три складові. Саме тому будь-яка дія, якою би індивідуальною вона не здавалася буде носити соціальний характер. Незважаючи на жорсткість даної схеми, необхідно сказати, що основні компоненти дії виділені вірно, і мова може вестися лише про той або інший ступінь гнучкості структури в цілому [2].

Таким чином, причини девіацій можуть бути в невдоволенні індивіда соціальною структурою, культурою, що панує та власним досягнутим статусом. Соціальна дія була також предметом розгляду в соціології М. Вебера і Ю. Хабермаса. М. Вебер виділяв чотири ідеальних типи соціальної дії: цілерациональну, цінніснаціональну, афективну і традиційну. Виходячи з цієї типології, можна розглянути і девіантні вчинки індивідів. Ю. Хабермас виділяв чотири типи соціальної дії, спираючись на інші підстави: теологічну (адекватність мети й засобу), нормативну (орієнтація на норми), драматургічну (гра на публіку) і комунікативну (припущення взаємодії двох або більше учасників) [3]. Ця типологія також проектується на девіантні дії. Разом з тим, якщо синхронно застосувати типології Т. Парсонса, М. Вебера і Ю. Хабермаса, то в структурі девіантної дії можна побачити такі елементи, які раніше не попадали в поле зору дослідників.

Отже, сьогодні можлива спроба розглянути девіацію як соціальну дію та пояснити її причини в межах соціосінергетичної парадигми і структури соціальної дії, тобто девіація має розглядатись не в рамках часної концепції, а на перетині загальносоціологічних теорій.

Література

1. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2002. – 437 с.
2. Парсонс, Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем. // Американская социологическая мысль./ Т. Парсонс – М.: Московский университет, 1994-С.448-463
3. Монсон, П. Лодка на аллеях парка./ П. Монсон. – М.: Весь мир, 1995 – С. 17

Болотова Вікторія Олександрівна,
канд. соціол. наук,
доцент кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ»

Мальцев Володимир Володимирович,
канд. соціол. наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР КОРУПЦІЙНИХ ДІЙ

Численні дослідження корупції, що проводяться вже протягом тривалого часу в багатьох країнах, показують, що стан корупції в усьому світі зараз є загрозою для економічного розвитку країн. Є межа, за якою корупція стає настільки сильною, що весь державний апарат існує саме завдяки їй. Як наслідок, в цій країні наступає занепад економіки та нівелювання прав людини та громадянина. Зараз немає ніякої таємниці в тому, що в Україні корупція досягла майже саме таких розмірів. Тому проблема не стільки в тому, щоб позбутися корупції взагалі (більш того, існує думка, що її взагалі неможливо позбутися), а в тому, щоб попередити її зростання до небезпечних для стабільного існування та розвитку соціальної системи розмірів.

Серед чинників високого рівня корупції найчастіше указуються неадекватність законодавства; низький рівень правової культури; професійна некомпетентність бюрократії; відсутність чіткого розділення функцій і координації дій органів виконавчої влади; низький рівень участі громадян в контролі над державою. Висуваються і інші припущення відносно обставин, які можливо є причинами високої корупції: низький рівень заробітної плати в державному секторі в порівнянні з приватним сектором; державне регулювання економіки; економічна нестабільність; інфляція; етнічна неоднорідність населення; релігійні традиції; культура країни в цілому [1].

Прямий вплив багато з цих явищ на корупцію надалі доведено не було (наприклад, державного регулювання економіки або низького рівня податків). Крім того, деякі з них швидше супроводять корупції або є її наслідками (наприклад, економічна нестабільність) [2, 3].

Останнім часом соціологи і економісти почали виділяти ще одну умову, що істотно полегшує поширеність корупції – низький рівень суспільного соціального капіталу. Навіть поверхневий аналіз позицій, розповсюджених в науковій літературі з цієї проблеми ставить питання про уточнення поняття соціального капіталу стосовно вивчення корупції, оскільки зв'язок між корупцією і соціальним капіталом має достатньо складний характер, що обумовлене існуванням різних форм корупційних явищ. Саме **дослідження цих зв'язків і складає мету даної роботи.**

Перш за все, почнемо з уточнення поняття соціального капіталу. Узгаляючи існуючі підходи можна стверджувати, що соціальний капітал – це можливість накопичувати різні ресурси, завдяки включенню в мере-

жу соціальних відносин, що регулюються постійно діючими нормами. Таким чином, соціальний капітал припускає, щонайменше, три складові: соціальні мережі; стійкі відносини, що сформувалося в цих мережах і норми, що регулюють і визначають характер цих відносин (головним чином норми довіри і взаємності) [4].

Залежно від того, хто є суб'єктом накопичення ресурсів – окремий індивід або соціальна група виділяють індивідуальний і груповий соціальні капітали. В межах групового капіталу можна вичленувати соціальний капітал суспільства [5]. Іншими словами, існують соціальні капітали мікро-, мезо- і макrorівнів. Вважається, що в індивідуальному капіталі ресурси виходять завдяки особистому чи опосередкованому знайомству акторів, що взаємодіють, тобто внаслідок дії персоніфікованих механізмів, зокрема персоніфікованої довіри. На груповому рівні цей механізм частково чи повністю деперсоніфікований. На макrorівні зниження трансакційних витрат відбувається в результаті дії універсальних для всього суспільства цінностей та норм.

Розглянемо докладно, в яких випадках стан соціального капіталу починає сприяти корупційним явищам і як саме. Слід відмітити, що єдиного розуміння сутності корупції не має. Тому в якості робочого визначення ми обираємо наступне: використання посадовою особою своїх власних повноважень і довірених йому прав в цілях особистої вигоди, що суперечить встановленим правилам (законодавству). Корупція має такі основні форми, як хабар/підношення, зловживання посадовим положенням, фінансування партій, конфлікт інтересів при зміні місця роботи, покупка голосів, непотизм, торгівля навиками, розкрадання державного майна, корупція, пов'язана з відмиванням грошей тощо. Розглянемо можливі варіанти поширення різних видів корупції у зв'язку з функціонування соціального капіталу різних рівнів.

В соціумі, який характеризується слабкими соціальними ідентичностями, індивідуальні мережі з їх міжособистісними нормами можуть стати превалюючою формою соціального капіталу. В цьому випадку для людей буде неважливою їх належність до певних груп, тому групова ідеологія не сформується. А у випадку, коли формальні інституції не викликать довіри – залишаться тільки найближче оточення та індивідуальні зв'язки.

Якщо в індивідуальну мережу актора (особливо високо статусного) входять «корисні» знайомства, то починають «квітнути» непотизм та зловживання посадовим положенням. У випадку відсутності таких знайомств останні компенсуються можливістю отримати бажане через хабарництво. Хабар може бути і перепусткою в нові соціальні кола, вхід до яких розкриє більші можливості (як легальні так і нелегальні) для накопичення ресурсів. Прикладом може бути влаштування на навчання або на роботу.

Щодо мезорівня, то сприяти розвитку корупції груповий соціальний капітал може при наявності декількох умов. По-перше, групова культура може передбачати орієнтацію на такі регулятори соціальної дії як парти-

куляризм та специфічність. В цьому випадку непотизм, торгівля навиками, використання службових повноважень в інтересах певної групи (а не суспільства в цілому) будуть нормою для її членів. За таких умов можна говорити про клановість. Кланові соціальні мережі характеризуються високим рівнем обмеженої солідарності, чітким відчуттям ідентичності, а також рекрутуванням нових членів переважно через матримоніальні зв'язки. Кланни можуть утворювати проміжну форму організації між ієрархією командно-адміністративної системи та вільним ринком. По-друге, групова культура може бути кримінальною. Тому соціальні відносини, в які включена особа будуть вимагати від неї відповідних протизаконних дій. Це яскраво видно на прикладі організацій з особливими корпоративними цінностями та нормами. Потрапляючи в такий колектив, людина переймає правила поведінки, які в ньому прийняті. Тому, якщо в організаційна культура приймає вчинення корупційних дій як належне, новачки приймуть таку поведінку як нормальну й будуть слідувати цьому надалі.

Найчастіше ріст корупції пов'язується зі зменшенням соціального капіталу макрорівня. Це відбувається через скорочення чисельності різноманітних горизонтальних, відкритих добровільних організацій і зниження рівня довіри до формальних інститутів, що приводить до появи у громадян практики вирішення своїх проблем в рамках неформальних клієнтурно – патрональних зв'язків. Таким чином, в цій ситуації джерелом накопичення ресурсів залишаються індивідуальний та груповий капітали. Інакше кажучи, щоб отримати необхідні ресурси бути просто членом суспільства замало. Особа повинна або мати широкі індивідуальні зв'язки, бажано з високостатусними людьми, або/та стати членом певної групи. Але в такому випадку поширення корупції відбуватиметься переважно за умов зниження дієвості правових і моральних норм, крім норми «ти мені – я тобі».

Література

1. Shleifer, A., Vishny, R. Corruption // Quarterly Journal of Economics. — 1993. — Vol. 108, No. 3. — P. 599.
2. Lederman D, Loayza N. V., Soares R. R. Accountability and corruption: political institutions matter // Economics & Politics. — 2005. — Vol. 17, No. 1. — P. 1.
3. Kaufmann D. Research on corruption: critical empirical issues // Economics of corruption / ed. Jain A. K. — Mass.: Kluwer. — 1998. — P. 129.
4. Степаненко В.П. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг . — 2004 . — №2 . — С. 24-41.
5. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операційно-аналітичні параметри // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004 . — №4 . — С. 99-111.

Гузьман Олена Анатоліївна,
канд. соціол. наук, начальник кафедри соціології та соціальної
роботи навчально-наукового інституту психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

Бєлих Ольга Євгеніївна,
викладач кафедри соціології та соціальної роботи навчально-
наукового інституту психології, менеджменту, соціальних
та інформаційних технологій ХНУВС

СТИГМАТИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Проблема девіантної поведінки підлітків, не зважаючи на велику кількість емпіричних та теоретичних досліджень в різних сферах наукового знання, по праву відноситься до найбільш складних та неоднозначних й потребує негайного вирішення. Саме тому, однією з основних задач соціальної роботи в суспільстві є попередження виникнення девіантної поведінки неповнолітніх. Теоретичним підґрунтям тут виступають соціологічно-орієнтовані концепції соціальної роботи, в основі яких – пізнання закономірностей соціального розвитку, структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів. Серед означених концепцій важливою для профілактичної роботи з підлітками є теорія стигматизації. Стигматизація – негативне виділення суспільством індивіда (або соціальної групи) за якоюсь ознакою з наступним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представників соціальної групи). Для стигматизації мають значення не стільки певні характеристики індивіда, скільки історично усталені в конкретному суспільстві забобони, ідеологеми, які засвоюються в процесі соціального розвитку людей і стають частиною їхнього світогляду. Тому теорія стигматизації оперує трьома основними поняттями: стигма, упередження, дискримінація. Упередження як позиція відображає готовність людей діяти позитивним або негативним чином стосовно об'єкта упередження без дослідження того, чи наявні якісь підстави для такої поведінки. В процесі стигматизації трапляються й такі явища як самостигматизація та рольове поглинання. Люди, яким суспільство схильне чіпляти певні ярлики, нерідко самі приймають нав'язаний стереотип свого становища. Внаслідок цього вони адаптуються до відведеної їм ролі (правопорушника, неслуха, невинного, тощо), стають залежними від впливу (або допомоги) інших, що призводить до соціального відчуження й посилення соціальної дезадаптації.

Частіше за всіх до об'єктів даної теорії підпадають підлітки, сім'ї яких називають неблагополучними, або «сім'ями ризику». Як показало дослідження, яке було проведено серед вихованців Харківського обласного притулку авторами статті, 90% опитуваних скаржилися на постійні ображення і приниження з боку родичів, 75% – навчаючись у шкільних закла-

дах, відчували негативне ставлення педагогів й одноліток, 40% зізналися, що їх необґрунтовано звинувачували у крадіжках, не залучали до активного життя класу, не звертали уваги на їх потреби і проблеми у навчанні, а вчителі постійно називали «майбутніми бандюгами і п'яницями». Все це значно заважало навчанню і соціалізації у шкільному колективі, сприяло проявам агресії, бажанню помсти. Спираючись на результати дослідження, автори стверджують, що у багатьох випадках на девіантну поведінку підлітка впливають соціальні очікування найближчого оточення. А на думку Д.І.Фельдштейн сучасні підлітки відчують велике бажання відповідати очікуванням колективу, не зважаючи на характер очікувань [2]. Так, якщо підлітка постійно звинувачують і називають негідником, то психологічною реакцією буде підтвердження ярлика шляхом посилення девіантної поведінки.

Припущення того, що ярлик девіанта має значну роль у майбутньому підлітка, підтримують дослідники, які відзначають, що на відхилення в поведінці неповнолітнього впливає статус ізгоя в класі, а відчуження від школи відбувається унаслідок дратівливості по відношенню до підлітка з боку соціального оточення, байдужості вчителів, у яких відсутні елементарні знання про умови і форми прояву педагогічної занедбаності. М.Ю.Кондратьєв підкреслює, що низький статус школяра в класі, постійний гніт ярлика девіанта, неможливість індивідуалізуватися, а потім інтегруватися в класі, незадоволена потреба самоутверджуватися в рамках школи, ведуть до того, що підліток починає активний пошук інших співтовариств, де він міг би компенсувати особисті невдачі [2].

Вуличні групи, які складаються стихійно, як правило, на ґрунті нездорових інтересів (в соціальному контексті), часто стають пристанищем відкинутих соціумом підлітків. Саме тут вони починають діяти відповідно очікуванням й, як свідчить дослідження, починають відчувати задоволення від девіантних вчинків. Неформальна група формує соціально – негативні інтереси, прагнення до кримінальних форм поведінки (раннього сексуального досвіду і всякого роду розбещень, групового вживання наркотичних і токсичних речовин, тощо). Членство в підліткових групах, «кодекс честі» яких спирається на домінування групових (не рідко кримінальних) норм над загальнолюдськими, стає фундаментом девіантної поведінки підлітка з наступним механізмом відтворення: форми передзлочинної поведінки закріплюються в поведінкові стереотипи, формується асоціальний стиль поведінки, який може перерости в стійкий антисоціальний. Приналежність до такої групи дає підлітку нові способи самоствердження, дозволяє максимізувати своє «Я» вже не за рахунок соціально-позитивних, а за рахунок соціально-негативних рис і дій.

Якщо стигматизація впливає на виникнення й розповсюдження асоціальної поведінки підлітків, то, на думку авторів, розуміння цієї теорії й тих проблем, які виникають у разі зневаження ідеями теорії, одна з голов-

них складових соціальної роботи, пов'язаної з профілактикою девіантної поведінки неповнолітніх.

Основні профілактичні заходи повинні бути направлені на зменшення впливу «навішування ярликів». Це може здійснюватися спільно з іншими спеціалістами (юристами, психологами, педагогами) в рамках програм, спрямованих на дестигматизацію. Соціальну роботу також доцільно здійснювати не тільки з дітьми та молоддю, а й з їхніми батьками та найближчим оточенням. При цьому особливу увагу відводять виконанню програми «Соціальний супровід неблагополучних сімей», яка передбачає індивідуальні та групові консультації і здійснюється Центром із супроводу неблагополучних сімей [1].

Важливим напрямом роботи є поняття соціальної реабілітації, що означає реалізацію здібностей підлітків до соціальнопогоджених дій, поведінки, спілкування в суспільстві, яке відповідало б позитивним очікуванням цього суспільства. Така соціальна реабілітація блокує вплив ярлика девіанта й здатна повернути дітям соціальну гідність.

Література

1. Каминер А.М., Майрова Е.А. Психолого-педагогические аспекты девиантного поведения подростков и молодежи. К., 2003
2. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. – М., «МЕДпресс», 2000г.

Землянська Олена Володимирівна,
канд. психол. наук, професор,
професор кафедри прикладної психології ХНУВС

Чернова Олена Євгенівна,
здобувач кафедри загальної та інженерної психології
Української інженерно-педагогічної академії

УМОВИ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

При здійсненні злочину мають місце два рівня взаємодії особистості із соціальною дійсністю: перший рівень – це умови морально-правового формування індивіда, другий – конкретна ситуація здійснення злочину.

На рівні несприятливих умов морально-правового формування особистості створюються морально-психологічні передумови, що обумовлюють можливість здійснення злочину даною особою. На рівні конкретної ситуації подібна можливість реалізується в дійсність. На названих рівнях виявляється і зв'язок загальної соціальних причин і умов злочинності з причинами й умовами окремого злочину. Загально соціальні причини й умови злочинності різними своїми сторонами «входять» в індивідуальні умови морально-правового формування особистості, а також визначають конкретні ситуації, у яких діє індивід. У свою чергу, причини окремого злочи-

ну відбивають на індивідуальному рівні загально соціальні причини злочинності і криміногенних ситуацій, що виникають у реальній дійсності.

Аналіз причин і умов здійснення окремого злочину повинний вестися з урахуванням зазначених двох рівнів взаємодії особистості із соціальною дійсністю. Це припускає розгляд:

- соціально-психологічного механізму індивідуальної злочинної поведінки;

- умов, під впливом яких формуються негативні морально-правові властивості людей, що є суб'єктивною причиною злочинної поведінки;

- зовнішніх (об'єктивних) ситуацій і обставин, що викликають полегшуюче або провокуюче здійснення різних злочинів.

Соціально-психологічний механізм конкретного злочину, як і будь-якого іншого людського вчинку, складається з визначених елементів (ланок) і етапів його функціонування. Елементи психологічного механізму конкретного вчинку – це морально-правові властивості особистості, серед яких із учинком безпосередньо зв'язані потреби, інтереси, мотиви, мети. А етапами функціонування механізму є: формування зазначених морально-правових властивостей, їх актуалізація у визначеній ситуації, ухвалення поведінкового рішення і його здійснення.

Злочинний характер вчинку обумовлений не особливостями психологічного механізму його здійснення, відмінного від механізму правомірної поведінки, а дефектами окремих ланок загального механізму і перекручуваннями на різних етапах його функціонування. Подібні дефекти і перекручування, що перетворюють вчинок у злочин, можуть відноситися до будь-якого названого елемента психологічного механізму, до одного або декількох етапів його функціонування, мати різну «питому вагу», різну тривалість дії. Досліджуючи елементи й етапи функціонування психологічного механізму протиправної поведінки, можна виявити його дефекти і перекручування, що приводять до злочину, визначити причини й умови подібного перекручування і на цій основі здійснити необхідні профілактичні заходи. При цьому варто мати на увазі, що дефекти і перекручування в умовах морально-правового формування особистості звичайно відділені в часі від самого злочину й у момент його здійснення, особливо дорослими особами, уже відсутні. Не настільки часто й у меншому масштабі «зрушення в часі» у дії причин і умов індивідуальної злочинної поведінки має місце і стосовно до етапів актуалізації потреби й ухвалення рішення: вони теж часом відстоять від злочину на визначений проміжок часу, що йде на обмірковування, підготовку, пошук засобів, вижидання зручного моменту для здійснення злочину і т.п. Для етапу здійснення злочинного рішення, що звичайно збігається із самим злочином, подібний розрив у часі не характерний, по своєму криміногенному значенню даний етап найчастіше відіграє другорядну роль. Психологічний механізм здійснення злочину чітко виявляє соціальну природу подібної поведінки. Як усякий вчинок, злочин являє собою акт свідомої вольової діяльності.

Слід враховувати вплив ранніх вікових періодів на наступний розвиток особистості правопорушника. Вік – не тільки біологічна, але і соціальна категорія. Кожен віковий період відрізняється визначеними потребами і психічною діяльністю, протиріччями, характерними психічними новотворами, зміною способів соціальної взаємодії особистості з найближчим оточенням і т.п. Усередині будь-якого попереднього періоду закладаються ресурси і резерви наступного розвитку. Майбутнє спадкоємне зв'язано з дійсним періодом і навіть віддаленим минулим.

Дитячий вік характеризується найбільш інтенсивною морально-правовою соціалізацією особистості, розвитком пізнавальних процесів, формуванням емоційно-вольової сфери, спрямованості, характеру, придбанням визначеної суми теоретичних знань і практичного досвіду. У цей період дитина з особливою легкістю засвоює норми і морально-правові цінності родини, дитячої групи, членом яких він є. Негативне ним може засвоюватися також порівняно легко, без критичного аналізу, сприяючи на наступних вікових етапах асоціальному розвитку особистості. Асоціальні риси особистості можуть формуватися ще в молодшому шкільному віці (злочинність значно помолоділа).

Основними факторами, що сприяли цьому, були: 1) аморальна поведінка одного або обох батьків (пиятики, скандали, сексуальна розбещеність); 2) відсутність контролю за поведінкою і навчанням дитини, у результаті чого та була надана самої собі або потрапила під вплив вуличної компанії, негативно спрямованих груп дітей (старших за віком); 3) відсутність батьків і здійснення виховання близькими родичами, опікунами, не підготовленими до виконання цих функцій (застосування антипедагогічних методів впливу на особистість); 4) погана організація педагогічного процесу в дитячому будинку (непідготовленість педагогів до виховної роботи з такими дітьми, утиск старшими за віком дітьми молодших і т.п.). Моральна занедбаність, що виникла у віці до 10 років, впливає на наступний розвиток особистості. Негативні форми поведінки, закріплюючись, стають звичними, складають основу асоціальних якостей особистості.

Підлітковий вік постійно привертає увагу педагогів, психологів, громадськості своєю своєрідністю і неповторністю. Він характеризується: 1) появою психічних новотворів (самосвідомості, самостійності); 2) якісною перебудовою всієї психічної діяльності в зв'язку з вступом у дію нових соціальних факторів (систематизованого вивчення основ наук, зміни суспільних позицій), що підвищують вимоги до особистості; 3) крайньою нерівномірністю розвитку, що виявляється в дисгармонії соціально-морального формування і фізичного дозрівання, в одночасному суперечливому сполученні в особистості підлітка «дитячості» і «дорослості»; 4) зростанням соціальної активності особистості, зв'язаної з формуванням її соціальних установок, моральних основ. Усе це робить даний вік «важким» як для самого підлітка (у зв'язку з ламанням старих форм поведінки і відносин і виробленням нових), так і для вихователів, батьків, старших,

зобов'язаних вчасно бачити ці зміни і вносити корективи в методи впливу на нього й у систему міжособистісних відносин з ним.

У підлітковому віці йде інтенсивне морально-правове формування особистості: закладаються основи світогляду, формуються морально-правова свідомість, принципи й ідеали. Однак у правопорушників нерідко спостерігається відхилення в моральному розвитку у виді морального утримання, соціальної інфантильності.

Нестійкість світогляду підлітка співіснує зі слабкістю і суперечливістю характеру, у якому уживаються часом такі протилежні якості, як мрійність і практицизм, доброзичливість і безсердечність, підвищена вимогливість до інших, зниження вимог до себе і своїх вчинків.

Для підлітків характерна: висока сприйнятливність до зовнішніх впливів (як позитивним, так і негативним); активний пошук морального ідеалу, нетерпиме відношення до фальші, нещирості; прагнення до романтики, випробування нового, невідомого, незвичайного; прагнення до самовиховання, і насамперед до формування вольових якостей і вольовому загартуванню. У підлітків-правопорушників усі ці процеси одержують негативну спрямованість. Так, часто як ідеал вибирається асоціальна особистість, прагнення до романтики завершується прилученням до романтики карного світу, для вольового загартування обираються свідомо помилкові методи самовиховання.

Вирішальне значення у виникненні відхилень від соціальної норми має система спілкування підлітків, спрямованість тих груп, учасниками яких вони стають, які часто потрібно коректувати.

Орлов Юрій Володимирович,
*викладач кафедри кримінального права та кримінології
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС*

ТИПИ НОРМАТИВНО ПРАВОВОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Актуальним і перспективним напрямком протидії злочинності на сьогодні визнано запровадження до національної кримінологічної практики інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів [1,2,3,4]. Метою останньої визнається виявлення і запобігання нормативному закріпленню положень, реалізація яких може посилювати дію криміногенних чинників або послаблювати соціальні заходи, спрямовані на їх усунення. Однак, криміногенно-детермінаційний механізм дії таких положень нормативно-правового характеру й досі залишається не достатньо вивченим, при тому, що методика проведення кримінологічної експертизи має ґрунтуватися саме на знанні цього механізму. У зв'язку з цим виникає необхідність у з'ясуванні його особливостей і формування уявлень щодо типів нормативно-правової детермінації злочинності.

В кримінологічній літературі з досліджуваної проблематики вчені в основному сходяться на тому, що настання небажаних змін у кримінологічній обстановці в процесі реалізації нормативно-правового акту детерміновано як невизначеністю результату дії останнього на суспільні відносини, так і конкретними хибами у викладенні нормативного матеріалу у текстах нормативно-правових актів [2, 3, 4]. Тобто, іншими словами, мова йде про недоліки динамічних та статичних компонентів системи права, зокрема її нормативно-правової складової.

До динамічних компонентів системи права відносяться правовідносини, що діють у суспільстві, правотворчість, правореалізація та юридична практика [5]. Всі вони, базуючись на формалізованих нормах права (тобто на статичному компоненті), між собою взаємодіють та обумовлюють один одного. Одночасно, ці компоненти, виступаючи частиною цілого соціального організму, взаємодіють з іншими його складовими, підсистемами, перебуваючи, таким чином, з ними у специфічній єдності, ставлячи їх у режим примусової регуляції, обумовлюючи розвиток соціального гешталту. Останній же виражається через діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей. Характеристика будь-якого явища чи процесу, як підпорядкованих закону єдності та боротьби протилежностей, вказує на джерело руху і розвитку не поза об'єктом, а в самому об'єкті. Закон дозволяє з'ясувати будь-яку цілісність як складну систему, що містить в собі певні елементи, тенденції, що безпосередньо один з одним несумісні. Дане твердження є цілком справедливим по відношенню до соціуму, що має в своєму складі різноманітні соціальні підсистеми, які, загалом підкорюючись імперативам системи вищого порядку, не позбавлені власних тенденцій і імпульсів саморозвитку.

Таким чином, саме через єдність і боротьбу протилежностей виражається механізм внутрішньої взаємодії компонентів системи права та інших підсистем та елементів суспільства. Недосконалість нормативно-правового акту, конфліктогенність його приписів через невідповідність об'єктивно існуючим закономірностям і тенденціям суспільного розвитку, невідповідність (конфліктність) традиційних та інноваційних положень, призводить до того, що соціум (окремі його елементи, суб'єкти) як самодостатня, самоорганізована система, позбавляється від останнього. Однак, якщо відволіктися від моделювання, то виникає питання: в якій же об'єктивній формі відбувається відкидання вказаного чужорідного елементу – положення нормативно-правового акту, норми права? Скасування і внесення змін у відповідний нормативно-правовий акт, зазвичай, є кінцевим результатом процесу неприжиття останнього в суспільстві і не відображає реальної суті самого процесу розвитку і протікання конфлікту. Та й конфлікт реально відбувається не із всіма членами суспільства, а лише з певною його часткою, причому таким чином, що це не завжди веде навіть до зміни відповідних положень нормативно-правового акту чи його скасування. Зрозуміло, що будь-який нормативно-правовий акт, прийнятий

(виданий) із дотриманням відповідної юридичної процедури є чинним і має виконуватись всіма, хто потрапляє в сферу його дії. Одним із варіантів вирішення конфлікту (за відсутності можливості змінити нормативно-правовий акт) є або ж пасивне невиконання нормативних приписів або ж активне їх порушення. Як перше, так і друге – є девіаціями, нерідко кримінальними. Звідси закон (нормативно-правовий акт) може бути криміногенним, соціально ризикованим в аспекті можливого формування, стимулювання, зміни форм девіантної поведінки.

Таким чином, нормативно-правовий акт (точніше норма права) виступає специфічною поверхнею дотику соціально-культурних і правових традицій та інновацій. При чому останні можуть мати двояке джерело свого походження: чи-то надходить від соціуму у вигляді появи нових суспільних відносин, які потребують врегулювання (або ж появи нового виду суспільно небезпечного діяння, що потребує криміналізації тощо), чи-то продукуватися позитивно-правовою системою. Як в першому, так і в другому випадку можливі конфліктні ситуації і поява девіацій, в тому числі злочинних.

Описана вище принципова схема механізму нормативно-правової детермінації злочинності (появи нормативно-правових криміногенних ризиків) обумовлена дією динамічних компонентів системи права. Саме завдяки динаміці, рухливості соціальних підсистем і системи права утворюються специфічні форми їх взаємодії, в окремих випадках з'являються соціальні конфлікти, детермінується частка злочинності. А тому, приймаючи до уваги викладене, пропонуємо виділити *динамічний тип нормативно-правової детермінації злочинності*.

Однак, система права включає в себе і ряд статичних компонентів, серед яких провідне місце займає нормативно-правовий акт, який, не вступаючи в динамічний регулятивний процес взаємодії з соціальними підсистемами (точніше, при відособленому його розгляді від останніх, адже чинний нормативно-правовий акт безперервно знаходиться в процесі означеної взаємодії), може містити в собі нормативно-правові детермінанти злочинності. Мова не йде про невідповідність реально існуючим соціальним потребам і тенденціям розвитку; акцент дослідження зміщується з макросоціальних процесів до корпоративних, більш індивідуально визначених явищ і норм, інтересів і можливостей. До нормативних хиб такого характеру можна віднести наступне: порушення принципу справедливості та прозорості суб'єктного складу правовідносин; неповнота правового регулювання суспільних відносин, що обумовлює свавільне прийняття рішення державними органами та службовими особами, які застосовують (застосовуватимуть) норми відповідного нормативно-правового акту всупереч інтересам суспільства та держави; порушення балансу прав, законних інтересів і обов'язків учасників правовідносин; відсутність кореспондування праву громадянина чи юридичної особи обов'язку державного органу; створення умов для зловживання пільговими правовими режима-

ми чи компенсаційними схемами; дублювання функцій і повноважень державних органів і посадових осіб; не виправдано широке надання реєстраційних, дозвільних, контрольних та юрисдикційних нормотворчих повноважень державним органам і службовим особам за формулою «мають право»; відсутність конкурсних (аукціонних) процедур при отриманні і реалізації матеріальних цінностей тощо. Тобто власні змістовні якості норми права здатні створити сприятливі криміногенні умови, що можуть вплинути на прийняття суб'єктом рішення про вчинення злочину. Виходячи з цього, пропонуємо виділити *статичний тип нормативно-правової детермінації злочинності*.

Література

1. Закалюк А.П. Про правове регулювання та порядок проведення кримінологічної експертизи проектів законодавчих актів / А.П. Закалюк / Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук, праць НДІ вивчення проблем злочинності. — Харків, 1998. — С. 96-124.
2. Джужа О. Кирилюк А. Кримінологічна експертиза як засіб удосконалення законотворчого процесу / О. Джужа, А. Кирилюк // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. — 2003. — №8. — С. 125-137.
3. Задиран С. Кримінологическая экспертиза проектов нормативно-правовых актов: современный этап нормативного обеспечения и общие подходы к методике проведения / С. Задиран // Юстиция Беларуси. — 2006. — №1. — С. 41-44.
4. Бодак А., Бажанов О. Проблемы криминалогической экспертизы / А. Бодак, О. Бажанов // Юстиция Беларуси. — 2005. — №4. — С. 65-66. 5. Луць Л.А. Поняття соціальної системи як основа дослідження правової системи суспільства / Л.А. Луць // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наук. праць. — Івано-Франківськ, 2001. — Вип. VI. — С. 6-14.

Решетняк Сергій Борисович,

канд. філософ. наук, доцент кафедри соціології ХНУВС,

Решетняк Олена Володимирівна,

канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, контролінгу та зовнішньоекономічної діяльності НТУ «ХПІ»

КРИЗА ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА «СПІРАЛЬ ДЕВІАЦІЇ»

Інститут освіти займає особливе місце в системі суспільних відносин. Вища освіта є індикатором рівня економічного та соціального розвитку кожної країни, тому її вивчення актуалізується в сучасному світі.

Вища освіта в Україні сьогодні знаходиться в кризовому стані. Існують різноманітні прояви цього явища на інституційному та вузівському рівнях. Серед них — зниження якості підготовки спеціалістів та невідповідність їх професійного рівня вимогам сучасного ринку праці, щорічний зріст кількості «безробітних» випускників, подальше розповсюдження корупції у вищих навчальних закладах. Дослідження свідчать про те, що біля 17% від загальної кількості випускників вузів країни не можуть пра-

цєвлаштуватися [1]. Структура спеціалістів, яких готує вища школа, та структура вакансій на сучасному ринку праці не співпадають [2].

Деякі особливості вітчизняної системи освіти поглиблюють кризові явища. Сьогодні в Україні існує занадто велика кількість (904) вищих навчальних закладів [3]. Це – в декілька раз більше, ніж в розвинутих європейських країнах. Мають місце застарілі форми викладання навчальних курсів, невідповідність технологій навчального процесу сучасним вимогам, тотальна бюрократизація учбового процесу, зниження творчого потенціалу вищої школи. Система освіти націлена на розвиток репродуктивного та алгоритмічного типу мислення і дуже слабо орієнтована на формування творчих навичок, необхідних компетенцій студентів. Все це призводить до того, що випускники вузів мають серйозні проблеми в процесі адаптації до висококонкурентного середовища на ринку праці.

Вищезгадані кризові явища в системі української вищої освіти стимулюють розгортання «спіралі деградації», яка проявляється у виникненні та розповсюдженні деяких форм девіантної поведінки. На наш погляд, головними серед них є зростаюча демотивованість українських студентів, їх пасивне відношення до учбової праці та примиренська позиція викладачів відносно значної кількості студентів, які не можуть засвоювати програму навчання в адекватному обсязі.

Демотивація студентів призводить до того, що вони працюють значно нижче своїх можливостей, не стурбовані станом справ особистих та навчальної групи, іноді отримують задоволення від «особистої» неспроможності навчатися, своїми діями завдають шкоду вузівській організації. Студентська демотивація має певну динаміку розвитку, яка охоплює декілька стадій. Перша – розгубленість студента, який не розуміє, що потрібно робити і чому навчання «не вдається». Друга – розчарування студента, зневіра в особисті сили. Продуктивність та якість учбової праці знижуються до мінімального рівня. Студент не проявляє ініціативи, творчої активності, не готується до практичних занять, дуже мало займається самостійною роботою, рідко працює в бібліотеці та користується Інтернетом в учбових цілях, не займається науковою роботою, скачує готові реферати з Інтернету і видає за своє «особисте» досягнення, не виконує необхідних домашніх завдань, пропускає дуже багато навчальних занять з невідомих причин, не відчуває особистої відповідальності за результати свого навчання. Третя – відсутність готовності студента до ефективної співпраці з викладачем. Головною проявою цього є пасивність студента, невміння використовувати ресурс, який можуть надати викладачі. Інколи студент може себе поводити підкреслено зухвало, нехтувати навчанням. Нормою його життя стає не повноцінна учбова праця, а відпочинок та розваги. Такі студенти шкодять нормальному функціонуванню студентської групи та іміджу вищого навчального закладу.

Причини посилення демотивованості студентів є суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивними причинами можна вважати: відсутність нави-

чок правильного самоаналізу поведінки і прогнозування її наслідків, недостатність самостійного мислення, низька пізнавальна діяльність, збіднення і нестійкість духовних потреб. Дуже часто студент не бачить прямого зв'язку між успішним навчанням, проактивною позицією та успішною майбутньою кар'єрою. Є також об'єктивні причини: низькі вимоги при прийомі абітурієнтів до вищих навчальних закладів, практична відсутність кар'єрного орієнтування студентів, посилення розриву між теорією та практикою.

Сучасною формою девіантної поведінки викладачів стала їх примиренська позиція відносно багатьох студентів, які не виконують головних елементарних вимог щодо навчання у вищому навчальному закладі. Викладачі закривають очі на велику кількість пропущених навчальних занять, допускають студентів до наступних занять без відпрацювання матеріалу попереднього навчального модулю, не ставлять своєчасно питання про відрахування студентів, які взагалі неспроможні навчатися. В багатьох випадках студенти отримують так звану державну оцінку «задовільно» безпідставно. Це стає нормою роботи викладача з неуспішними студентами, що провокує подальшу демотивованість студентів.

Проаналізовані явища прискорюють подальше розкручення «спіралі девіації» та призводять до стрімкої деградації системи вищої освіти, поглибленню її системної кризи, девальвації дипломів про вищу освіту, посиленню інституційного протиріччя між ринком освітніх послуг та сучасним ринком праці.

На наш погляд, в якості першочергових кроків по подоланню освітньої кризи в українській вищій освіті можна розглядати наступні.

По-перше, Міністерству освіти та науки зробити більш жорсткими правила щодо відбору абітурієнтів до вищих навчальних закладів.

По-друге, викладачам вищої школи забезпечити впровадження інтерактивних технологій навчання, методів роботи студентів в малих групах, що сприятимуть розвитку соціальних компетенцій студентів, підвищенню їх зацікавленості в навчанні.

По-третє, вищим навчальним закладам посилити кар'єрну орієнтацію навчання, переглянути стратегію забезпечення студентів якісними умовами виробничої практики.

По-четверте, вищим навчальним закладам приділити увагу налагодженню партнерських стосунків з бізнес структурами, в тому числі для залучення представників бізнесу до навчального процесу в різноманітних формах.

Вищезгадані напрямки сприятимуть більш адекватному та ефективному приєднанню України до Болонського процесу, подоланню системної кризи вищої освіти, підвищенню її якості, зростанню конкурентоспроможності української економіки.

Література

1. Ямковой В, Баюра Д. Дисбаланс нарастает. Высшее образование в Украине все сильнее не удовлетворяет спрос компаний. // 22 декабря 2008 г. <http://kontrakty.ua/content/view/7020/39/>.
2. Филиппенко И. Как кризис повлияет на студенчество. Половина выпускников вузов сомневается, что найдет работу // «День», № 22, 11 февраля 2009.
3. Павленко Е. Чистка образования: в Украине слишком много вузов? // <http://www.times/liga.net/articlescompanion.ua/articles/gso14231.html>.

Самсонов Валерий Николаевич,
*д-р юрид. наук, профессор, профессор кафедры
международного права и государствоведения Белгородского
государственного университета*

Баранов Е. А.,
адъюнкт Белгородского ЮИ МВД России

ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЗЛУОПТРЕБЛЕНИЯ АЛКОГОЛЕМ

Злоупотребление алкоголем в Российской Федерации традиционно представляет сложное негативное явление, которое в течение последних двадцати лет приобрело новые качества, требующие осмысления с позиций действующего законодательства, целей и задач, стоящих перед правоохранительными органами в современных условиях. Несмотря на глубокие изменения законодательной основы регулирования отношений производства, оборота и потребления алкоголя, последствия злоупотребления алкоголем продолжают отрицательное воздействие на все сферы общественной жизни России и составляют одну из наиболее существенных угроз обществу наряду с наркотизмом и преступностью.

Термин «злоупотребление алкоголем» многие годы традиционно используется юристами, социологами, педагогами и медиками для обозначения социально порицаемых действий с алкоголем, находящихся за пределами общепринятого, а в отдельных случаях законодательно определенного, представления о допустимых формах и мерах потребления этого специфического пищевого продукта. Предметный анализ внешне простого термина в интерпретации отдельных нормативных актов России, а также авторских исследовательских работах показывает, что содержание термина «злоупотребление алкоголем» понимается неоднозначно и противоречиво.

Характеристика злоупотребления алкоголем определяется, прежде всего, особенностью его воздействия на психику и поведение человека и правовой оценкой связанного с употреблением алкоголя поведением граждан. Алкоголь, наряду с наркотиками, табаком и иными веществами относится в медицине к группе психически активных веществ (ПАВ), употребление которых влечет изменение обычного поведения человека, состояния его психики и физического состояния. Злоупотребление алкоголем связывается с негативными медицинскими и социальными последствиями употребле-

ния и рассматривается с точки зрения общественной морали и права как наиболее распространенная в обществе форма девиантного поведения.

Следует обратить внимание на то, что современное законодательство, в отличие от законодательства прошлых лет, крайне редко использует термин «злоупотребление алкоголем» или его вариации. Термин используется преимущественно в практике деятельности правоохранительных органов, в том числе и органов внутренних дел, а также в деятельности социальных, педагогических и медицинских учреждений. В законодательстве используются для обозначения коммерческого алкоголя термины «потребление (распитие) алкогольной продукции, пива и напитков, изготавливаемых на их основе», а в отношении некоммерческого алкоголя – самогон, его аналоги и сырье для их изготовления. Представляется, что в правоохранительных, учебных и научных целях вполне обоснованно использование обобщенного понятия «злоупотребление алкоголем».

Злоупотребление алкоголем как сложное социальное явление, на наш взгляд, имеет медицинское, социальное и собственно юридическое содержание. При этом, юридическая оценка общественной вредности, противоправности злоупотребления алкоголем или иных, связанных со злоупотреблением алкоголем действий, всецело зависит от медицинской и социально-нравственной оценки последствий злоупотребления алкоголем.

И в этом смысле ответ на вопрос: «Имеет ли гражданин право на потребление алкоголя?» – вполне поддается обоснованию с позицией объективного права. Потребление алкоголя представляет собой добровольное любым способом введение в организм человека алкоголя с целью достижения алкогольного опьянения, чтобы испытать удовольствие или избежать дискомфорта. В идеальном варианте потребление алкоголя с медицинской точки зрения является в любом случае (вне зависимости от количества, частоты и т.п.) злоупотреблением, поскольку причиняет зло (читай «вред», умаление материальных и нематериальных благ) потребляющему и общественным отношениям. Злоупотребление алкоголем – это такое употребление (распитие) спиртных напитков и иной алкогольной продукции, когда действие этанола приносит значительный, а иногда и непоправимый вред организму пьющего человека либо его потомству.

Юридическое содержание злоупотребления алкоголем, в нашем представлении, возможно и необходимо рассматривать как вид злоупотребления предоставленным гражданину правом употребления алкоголя за пределами установленных законодательством ограничений.

Проблема злоупотребления правом исследовалась многими специалистами в области общей теории права и гражданского права, но до настоящего времени не приобрела однозначной трактовки и теоретического обоснования. Спектр понимания идеи злоупотребления правом весьма широк: от непринятия идеи как таковой до выделения злоупотребления правом в отдельный вид правового поведения наряду с правомерным и противоправным. Считаем возможным использовать в исследовании со-

держания проблемы злоупотребления алкоголем как злоупотребления правом теоретическую схему, предлагаемую А.А. Малиновским [1, с.23], в соответствие с которой злоупотребление правом есть форма реализации права в противоречии с его назначением, посредством которой субъект причиняет вред другим участникам правоотношений: правам и законным интересам граждан, государству и обществу в целом.

Исследование законодательства даёт возможность указать на три группы злоупотреблений правом на употребление алкоголя: правомерные, законодательно ограничиваемые и противоправные.

В первом случае субъект злоупотребляет алкоголем, не нарушая правовых предписаний и запретов, в пределах дозволенного правом, но не в соответствии с целями права и назначением. Например, употребление большей дозы, рекомендуемого лекарственного средства, содержащего алкоголь. Или бытовое употребление алкогольной продукции, повлекшее алкогольное опьянение без совершения данным гражданином каких-либо юридически значимых действий – правонарушений.

Во втором случае злоупотребление алкоголем законодательно ограничивается или запрещается, без установления санкций, в силу чего лицо не может быть привлечено к юридической ответственности. Злоупотребление правом второго вида признаётся законодателем нежелательными, адресовано преимущественно законопослушным гражданам в качестве правового ориентира. А в отдельных случаях предполагает применение мер медицинского характера к отдельным категориям граждан, допустившим злоупотребление алкоголем. Например, установление запрета на самогоноварение и употребление самогона в отдельных субъектах федерации без установления административной ответственности за данные действия. Или установление запрета на употребление алкоголя по медицинским показаниям.

Третий вид злоупотребления алкоголем – неправомерное злоупотребление, определено нормами административного, трудового и уголовного законодательства, понимается преимущественно как нарушение запрета на употребление алкоголя в конкретной ситуации или совершение противоправных действий в состоянии алкогольного опьянения. Например, управление транспортным средством.

Представляется, что при использовании термина «злоупотребление алкоголем» как в концептуальных политических документах, так и в законодательстве необходимо учитывать всю его многозначность. Очевидно, что «злоупотребление алкоголем» – это родовый термин, указывающий на различные формы правомерных и неправомерных действий с алкоголем, причиняющих вред интересам граждан, государства и общества.

Литература

1. Малиновский А.А. Злоупотребление правом. М.: МЗ–Пресс.–128 с.

Сердюк Олексій Олександрович,
канд. соціол. наук, доцент, заступник начальника НДЛ
кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС
ННІ ПМСІТ ХНУВС

Марковська Ганна Олександрівна,
PhD, викладач кримінології Англія Раскін Університет,
Кембрідж, Великобританія

Взаємозв'язок споживання алкоголю і різних видів злочиної поведінки

Зв'язок зловживання алкоголем та злочинності почали досліджувати ще у кінці XIX – початку XX ст., і на теперішній час цей зв'язок не викликає сумніву, але існує ряд питань, які потребують уточнення. До цих питань належить вплив зловживання алкоголем на злочинну поведінку різних видів. З метою вивчення цього впливу у жовтні 2007 року нами було проведено масове опитування ув'язнених, що утримуються у кримінально-виконавчих установах Харківської області (БК №18, БК №43 та БК №54, жіночій), з використанням формалізованого анкетного опитувальника. Всього було опитано 605 в'язнів. Для аналізу взаємозв'язку споживання алкоголю з типом скоєного злочину, нами було виділено три групи злочинів – 1) **майнові** (ст. 185-190 КК – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство), 2) **насильніцькі** (ст. 115-156 КК – вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, інші злочини проти життя та здоров'я особи, а також злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи), 3) **наркотичні** (ст. 305-324 КК – злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів).

Аналіз отриманих даних показав, що з усіх видів адиктивної поведінки, найбільш явний та усвідомлений зв'язок з перебуванням у в'язниці визначається респондентами відносно зловживання алкоголем. Оцінюючи зв'язок власного перебування у в'язниці з різними видами адиктивної поведінки 54,8% респондентів визнали наявність такого зв'язку з зловживанням алкоголем; 26,2% – з вживанням ін'єкційних наркотиків; 15,5% – з курінням «травки»; 14,3% – з вживанням не ін'єкційних наркотиків; 10,2% – з азартними іграми.

Респонденти, що скоїли насильницькі злочини відмічають найбільший серед опитаних зв'язок між їх перебуванням у в'язниці і споживанням алкоголю, і найменший зв'язок по усім іншим позиціям. Респонденти, що скоїли майнові злочини також відмічають зв'язок між їх перебуванням у в'язниці і споживанням алкоголю, але дещо менший.

Уявлення більшості респондентів про допустимі межі споживання алкоголю відповідають думці, що алкоголь можливо вживати рідко і в обмеженій кількості.

Можливо зробити висновок, що межі допустимої поведінки відносно алкоголю для респондентів набагато ширші за межі допустимої поведінки відносно наркотиків. Найширші межі споживання алкоголю властиві респондентам, що скоїли майнові злочини, а найвужчі – респондентам, що скоїли насильницькі злочини.

Процент засуджених, які впевнені, що після звільнення будуть, чи скоріше за все будуть, вживати алкоголь більш ніж вдвічі вищий ніж процент респондентів впевнених що будуть після звільнення вживати наркотики. Значно більший процент засуджених однозначно впевнений що не буде вживати наркотики після звільнення у порівнянні з тими, хто однозначно впевнений що не буде вживати алкоголь.

Найбільш впевнені у тому, що споживати алкоголь після звільнення не будуть респонденти, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків, але вони з найбільшою вірогідністю, серед усіх опитаних, повернуться до споживання наркотиків. Респонденти, які скоїли насильницькі злочини повернуться до споживання алкоголю та наркотиків з меншою вірогідністю ніж респонденти що скоїли майнові злочини.

Більшість респондентів вважає що зв'язок між споживанням алкоголю та наркотиків не існує, але серед осіб, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків така впевненість менша ніж серед інших респондентів.

Аналіз вживання алкоголю серед засуджених показав, що 92% респондентів вживали алкоголь, з них 33% – регулярно, 52% часто, але не регулярно, 6% пробували декілька разів і 2% робили одиничні проби. Така ж картина спостерігається і для груп респондентів, що скоїли різні злочини з незначними коливаннями. Найбільший процент споживачів алкоголю спостерігається серед осіб, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків, але серед них найменший процент регулярних споживачів алкоголю. Це можливо пояснити використанням алкоголю для вікарної (замісної) інтоксикації, коли неможливо здобути наркотики. Найбільший процент регулярних споживачів алкоголю спостерігається серед респондентів, що скоїли майнові злочини.

Найбільш вираженою виявилась традиційна (культурально обумовлена) та атарактична мотивація вживання алкоголю. Причому прагнення респондентів за допомогою алкоголю позбутись неприємних відчуттів та емоцій виявляється сильнішим за тиск мікросоціального оточення і навіть за прагнення пристосувати свій особистий досвід під вимоги «алкогольного мікросередовища», які є серед «звичайних людей» набагато більш вираженими ніж психологічні мотиви. Тому сильну вираженість атарактичної мотивації можливо вважати характерною ознакою для структури мотивації вживання алкоголю осіб, які скоїли правопорушення.

Слід відмітити, що традиційні, культурально розповсюджені мотиви споживання алкоголю властиві усім групам респондентів, а атарактична

мотивація – більш притаманна респондентам, що скоїли насильницькі злочини.

Дещо менше, але все ж таки велике значення, по цій мотиваційній шкалі у осіб, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків може бути пояснене вікарною інтоксикацією алкоголем (вживанням алкоголю з метою позбутись симптомів наркотичної абстиненції, при відсутності доступу до наркотиків). Серед осіб, що скоїли майнові злочини, атактична мотивація виражена набагато менше ніж гедоністична, і саме прагнення до задоволення є основним психологічним мотивом споживання алкоголю для цих респондентів, крім того для них всі мотиви соціальної тріади виражені більше ніж мотиви психологічної, на відміну від інших респондентів.

У свідомості респондентів, що скоїли насильницькі злочини мотивація споживання алкоголю виражена та генералізована більше ніж у інших опитаних, це відбувається за рахунок сильної вираженості психологічної мотивації, а саме атактичних мотивів.

Як і у випадку з споживанням наркотиків більше половини респондентів коли-небудь намагались припинити вживання алкоголю, і серед осіб, що скоїли насильницькі злочини цей процент найбільший. Поряд з тим, що процент споживачів алкоголю серед осіб, що скоїли насильницькі злочини найменший, великий процент спроб припинити споживання алкоголю можливо свідчить про найбільшу обтяженість вживання алкоголю патологічними наслідками для цієї групи респондентів.

З усіх респондентів за медичною допомогою до лікаря-нарколога, з метою припинення вживання алкоголю, звертались 14% опитаних. Більше половини респондентів робили це за власною ініціативою. Серед осіб, що скоїли насильницькі злочини за медичною допомогою з метою припинення вживання алкоголю звертались всього 10%. Великий розбіг між самостійними спробами припинити вживання алкоголю (72%) та зверненнями до медичної допомоги (10%) серед респондентів, які скоїли насильницькі злочини показує прихований характер розвитку алкогольної залежності серед цих респондентів, можливо це також вказує на побоювання респондентів викрити зляканий патологічний характер споживання алкоголю, наявність синдрому залежності від алкоголю.

Строки на які після лікування респондентам вдалось припинити вживання алкоголю, як і для наркотиків, досить малі. Однак більше половини респондентів вказали, що їм вдалось припинити вживання алкоголю більше ніж на рік, що можна враховувати як відносно стійку ремісію, але ми вважаємо що вони припинили вживання алкоголю внаслідок ув'язнення. Серед респондентів, які скоїли насильницькі злочини більше тих, хто знов почав вживання алкоголю протягом першого місяця утримання.

Аналіз вживання алкоголю у в'язниці показує:

По-перше вживання алкоголю у в'язниці виявляється менш розповсюдженим ніж вживання наркотиків. Алкоголь вживають 5% а наркоти-

ки – 7% ув'язнених. Це можливо пояснити тим, що алкоголь транспортувати у в'язницю набагато складніше ніж наркотики.

По-друге серед осіб, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків процент тих, хто вживає наркотики перебуваючи у в'язниці менший (4%) ніж серед інших респондентів (6% – насильницькі злочини, 7% – майнові злочини).

По-третє серед осіб, що скоїли майнові злочини найбільший процент тих, хто вживає алкоголь перебуваючи у в'язниці (4%). Для тих, хто скоїв злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків цей процент складає 3%, для тих, хто скоїв насильницькі злочини – 2%.

Аналіз впливу вживання алкоголю на злочинну поведінку показав, що у стані алкогольного сп'яніння вчинювали правопорушення 66% респондентів, у стані наркотичного сп'яніння вчинювали правопорушення 22% респондентів, з метою знайти гроші на наркотики вчинювали правопорушення 18% респондентів.

Найвищий процент скоєння злочинів у стані алкогольного сп'яніння спостерігається серед засуджених за насильницькі злочини (70%), менший серед осіб, які скоїли насильницькі злочини (64%) і найменший серед респондентів, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків (56%). Але слід зазначити, що в усіх випадках більше половини засуджених скоїли злочини у стані алкогольного сп'яніння. Безумовно стан алкогольного сп'яніння є впливовим фактором, що спонукає людину на злочинну поведінку.

Аналіз витрат грошей на різні види адитивної поведінки показав, що на алкоголь усі гроші витрачало 19% опитаних. Серед тих, хто витрачав усі гроші, а якщо на хватало – займав, продавав речі – більшість робила це на наркотики (25%), і це зрозуміло, бо наркотична залежність найбільш швидко вражає людину, і її прояви вплив на поведінку є більш зловисним. Цих респондентів можливо зі 100% вірогідністю віднести до хворих на залежність.

Значна кількість респондентів могла дозволити собі витрачати на алкоголь небагато грошей, так щоб це не відбивалось на власному або сімейному бюджеті, але як процент споживачів алкоголю, так і загальний процент тих, хто витрачає на нього гроші у півтора рази вищий ніж для наркотиків.

Найменші витрати на алкоголь та наркотики спостерігаються серед респондентів, що скоїли насильницькі злочини, а найбільші, що цілком зрозуміло – серед респондентів, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків.

Таким чином, ґрунтуючись на описаних вище особливостях можливо виділити узагальнені характеристики патернів споживання алкоголю для осіб, що скоїли різні злочини. Для осіб, що скоїли майнові злочини більш характерно інтенсивне регулярне споживання алкоголю, поряд з найменшим усвідомленням власної залежності від алкоголю чи негативних

наслідків його вживання. Для осіб, що скоїли насильницькі злочини характерне найменш інтенсивне і найменш регулярне споживання алкоголю, поряд з найбільшим негативним впливом на їх поведінку і усвідомленням цього негативного впливу. Для осіб, що скоїли злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків характерне інтенсивне нерегулярне споживання алкоголю, що має головним чином вікарний характер.

Великий Віктор Миколайович,
канд. педаг. наук, доцент, завідувач
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Херсонський юридичний інститут ХНУВС

СУТНІСТЬ ТА ПРОФІЛАКТИКА ГЕМБЛІНГУ

Предметом розгляду нашої статті є гемблінг.

Поняття *гемблінгу* походить від англійського *game* – гра та *gamble* – гра в азарті ігри, ризик. Під гемблінгом розуміють хворобливе нестримне захоплення азартними іграми.

За визначенням міжнародної кваліфікації хвороб *гемблінг* (патологічна схильність до азартних ігор) відноситься до хвороби, що полягає в частих повторних епізодах участі в азартних іграх, що домінує в житті суб'єкта і веде до зниження соціальних, професійних, матеріальних і сімейних цінностей, втрати належної уваги до своїх обов'язків.

Всі погляди на механізм виникнення поведінкових адикцій, у тому числі і залежності від азартних ігор, можна узагальнити у дві групи:

I. *Антропологічні концепції*, в яких основна роль відводиться несприятливій спадковості та певним хворобам. Відповідно, кардинальним шляхом профілактики поведінкових адикцій вбачається придушення психопатологій та використання медичних технологій лікарями-психіатрами.

II. *Соціологічні концепції* головними чинниками поведінкових адикцій вбачають політичні та економічні фактори, характер соціальної інтеграції індивіда тощо. Відповідно, основним шляхом профілактики поведінкових адикцій вважається створення певних умов життя та виховання.

У сучасному світі азартні ігри стали окремою галуззю — добре організованою соціальною сферою дозволяя; сферою підприємництва, примусового страхування, державних лотерей, що збирають гроші для поповнення як державної скарбниці, так і кримінального бізнесу.

У нашій країні розробка технологій цілеспрямованого провокування азарту набуло винятково небезпечних форм у зв'язку з повсюдним поширенням грошових ігрових автоматів, відкриттям безлічі казино використанням можливостей TV та мобільного зв'язку. З огляду на серйозні соціальні проблеми, пов'язані з загрозою для певної частини населення, це явище викликає серйозний інтерес у сучасних дослідників.

Отже, розуміючи не однозначність поняття азарт ми акцентуємо увагу на його небезпечних проявах. Азартні ігри мають чітко виражений такі небезпечні моменти, як:

- ризик програшу;
- формування неусвідомлюваної установки на «легку здобич», «халяву»;
- значна вірогідність стати жертвою маніпулювань та спеціально розставлених «пасток»;
- підштовхування особи до вчинення злочинів як корисливих, так і насильницьких;
- уникнення реалій та відхід у нереальний світ гри;
- віри у фаталізм;
- небезпека реальних психічних розладів (захворювання на гемблінг – патологічний азарт) і навіть суїциду.

Слід зазначити, що для осіб, які захоплюються азартними іграми характерні й побічні наслідки:

- порівняно високе зловживають алкоголем і іншими психотропними речовинами;
- труднощі міжособистісних відносин, часті конфлікти та розлучення;
- порушення дисципліни на виробництві та в закладах освіти;
- часта зміна роботи в пошуках саме такої, яка б дозволяла без перешкод у будь-який момент віддатися своєму захопленню.

Особливо небезпечним поширення гемблінгу є серед неповнолітніх та молоді, які ще не здатні повною мірою контролювати свої бажання та поведінку. В силу вікових психологічних особливостей ця категорія осіб є досить навіюваною і легко «купується» на розповіді про нікому невідомих переможців всіляких вигравів та психологічний тиск організаторів азартних ігор.

Якими ж мають бути шляхи профілактики негативних проявів азартних ігор та протидії гемблінгу?

Навряд чи можливим шляхом є проста заборона азартних ігор та ігрового бізнесу. Разом з тим, все ж мають бути певні контрольовані межі захоплення азартними іграми, щоб вони не переростали в гемблінг-епідемії.

Важливим напрямком забезпечення профілактики поведінкових адикцій є удосконалення та реалізація на практиці нормативної бази такої роботи. Певною мірою це знаходить відображення лише у Законах України «Про захист суспільної моралі», «Про рекламу», «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності».

Можна констатувати, що на сьогоднішній день в Україні відсутній системний захист громадян від цілеспрямованих бізнесових технологій залучення до азартних ігор та зараження гемблінгом. Наявної нормативної бази явно недостатньо, адже випадає надто багато аспектів протидії поширенню цього лихові. Відповідно, деякі місцеві органи влади змушені

приймати індивідуальні правові акти, що регламентують окремі аспекти гравального бізнесу (певні обмеження, заборони допуску неповнолітніх або встановлення дозволеного часу відвідування пунктів гравальних автоматів, визначення дозволеного місця гравального бізнесу тощо).

Відповідно вважаємо за необхідне сформулювати ряд пропозицій.

Необхідно прийняти закон «Про азартні ігри», який би надавав юридичне тлумачення поняттю «азарт», «гравальний бізнес», «види гравального бізнесу», «учасники гравального бізнесу», «соціально небезпечні форми залежності», «вимоги до гравального бізнесу та його регламентація», «відповідальність за порушення норм гравального бізнесу» тощо, адже закону, який регламентує та визначає проблеми гравального бізнесу на сьогоднішній день не існує.

Для забезпечення та захисту суспільної моралі на нашу думку необхідно ввести моральні обмеження на зміст ігор, а саме встановити певні обмеження щодо сценарію, виключити механізми впливу на гравців, або виключити можливість відриву від реального життя та заборонити ігри, які пропагують асоціальні установки.

Ввести певні вікові обмеження гравців, а також чітко регламентувати та розробити типологію ігор та вік, з якого можна грати в дані ігри.

Безумовно необхідно обмежити час перебування неповнолітніх в місцях гравального бізнесу та змінити місцезнаходження гравальних автоматів, казино, тоталізаторів та Інтернет кафе, зробити їх менш доступними для неповнолітніх у нічний час та в час навчання.

Необхідно створити органи, до складу яких мають входити лікарі психотерапевти, психологи, педагоги, правники. Ці органи повинні здійснювати контроль за змістом та технологіями азартного бізнесу ігор та роботою пунктів гравальних автоматів, а також визначити відповідальність власників гравальних автоматів за порушення законів.

Важливим напрямком профілактики небезпечних захоплень є виявлення та вивчення осіб, які використовують шахрайські способи залучення громадян до азартних ігор.

Потребують юридичного закріплення психотерапевтичні технології виявлення осіб, схильних до гемблінгу, їх експертизи, засобів діагностики індивідуального рівня ризику небезпечних захоплень.

Залишається актуальною розробка типологій осіб, що захоплюються азартними іграми та виділення небезпечних рівнів цих захоплень, визначення можливості та порядку здійснення примусового лікування осіб, які страждають на гемблінг.

Говорячи про профілактику підліткового гемблінгу, варто акцентувати увагу на формуванні раціональних потреб, самостійного критичного мислення, виховання таких якостей, як бережливого ставлення до своїх грошей, усвідомлення чесних законних способів заробляння грошей, вміння складати і підтримувати свій бюджет.

КОМП'ЮТЕРНА ІГРОМАНІЯ ЯК ВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ігроманія – це один із способів зміни психічного стану шляхом надмірної фіксації на певних видах ігор. До основних видів ігроманії належать: комп'ютерна, картярна, гра в казино, гра на ігрових автоматах та інші. Найбільш поширеною серед неповнолітніх та відносно історично молодю є комп'ютерна ігроманія.

Комп'ютерна ігроманія – це патологічна пристрасть людини до постійного проведення часу за комп'ютером з метою зміни свого психічного стану шляхом надмірної фіксації на певних видах комп'ютерних ігор. Комп'ютерна гра – це особливий, віртуальний світ, де легко задовольнити основні потреби неповнолітнього. Комп'ютерні ігри поділяються на рольові та нерольові.

М. Орзак виділила психологічні та фізичні симптоми патологічного комп'ютерного гравця.

Психологічні симптоми:

- хороше самопочуття, збудженість, азарт або ейфорія за комп'ютером;
- неможливість зупинитися;
- збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером;
- нехтування родиною та друзями;
- відчуття пустоти, депресії, тривоги, роздратування під час будь-якої діяльності, не пов'язаної з комп'ютером;
- приховування від рідних та друзів правди про своє захоплення;
- проблеми із навчанням;
- постійне позичання грошей на гру, навіть готовність порушити закон заради гри.
- Фізичні симптоми:
- інтенсивне управління мишкою, джойстиком або клавіатурою призводить до надмірної напруги в м'язах кисті і передпліччя і, як наслідок, призводить до «синдрому карпального каналу» (тунельне враження нервових стовлів руки);
- тривале сидіння за монітором може викликати сухість в очах, проблеми із зором;
- головні болі, мігрені;
- тривале сидіння як таке є великим навантаженням на хребет і часто призводить до болів у спині, порушення постави;
- розвивається надмірна вага;
- відсутність апетиту, нерегулярне харчування;
- нехтування особистою гігієною;
- порушення сну, зміна режиму сну.

Серйозне втягування у гру відбувається за кілька тижнів, а іноді годин.

Дане захоплення призводить до накопичення стресу з усіма негативними для організму наслідками, заважають нормальному емоційному розвитку, спричиняють відхилення у поведінці, агресивність, жорстокість. Якщо неповнолітній достатньо вразливий, то захоплення комп'ютерними іграми може набути шизофренічного характеру. Крім того, на думку спеціалістів, неповнолітній часто стає нечутливим. Негативні враження від невдачі та програшу підштовхують до крадіжок, завдяки яким можна роздобути гроші для задоволення потреби у спілкуванні з комп'ютерами і повернути витрачені гроші з прибутком. Неповнолітній реалізує свої сили і здібності у віртуальному світі, а особистісне зростання у світі реальному йде на задній план. Втеча у віртуальний світ серйозно деформує особистість, а у неповнолітнього зникає відчуття реальності.

Умовно виділяють три стадії розвитку комп'ютерної ігromанії:

1. На першій стадії це більш-менш легкий розлад – неповнолітній поступово віддаляється від родичів і друзів, залишаючи пріоритет за «віртуальним світом». Як правило, підліток приховує від рідних, скільки часу він проводить за грою.

2. На другій стадії симптоми нарастають – порушується увага, знижується працездатність, з'являються нав'язливі думки, безсоння, аж до повного відмовлення від сну, різко зростає потяг до стимуляторів – кави, сигарет, спиртних напоїв, наркотиків, причому деколи «на голку» сідають і ті, хто ніколи в житті наркотиків не пробував. До психічних розладів додаються головний біль, перепади тиску, ломить кістки.

3. Третя стадія – соціальна дезадаптація. Неповнолітній, вже не одержуючи задоволення від ігор все-таки постійно «висить» на сайтах. Стан депресії призводить до серйозних конфліктів у колі так званих «друзів по грі» і в сім'ї. Сильні, вольові особи ще можуть спробувати перемкнути свою увагу на щось інше, наприклад, захохатися, знайти інше заняття. Слабкішим нічого не залишається, окрім як звернутися по допомогу до фахівців.

Комп'ютерна гра – це особливий, віртуальний світ, де легко задовольнити основні потреби підлітка. Тут можна відчути себе героєм, який може все або багато з того, що забороняється йому в реальному світі. Тут можна самостійно ухвалювати рішення і не боятися відповідальності. Школярі часто йдуть у комп'ютерний світ у пошуках свободи і самоствердження.

Заразитися «вірусом» ігromанії, вважають вчені, може будь-яка людина, незалежно від інтелектуальних здібностей, соціального стану чи віку. Загалом вплив комп'ютерних ігор на свідомість, зокрема незрілу, можна недооцінити, але не можна перебільшити. Комп'ютерна гра проникає в найглибші шари психіки, і ця маніпуляція є тому агресивнішою, що гравець не усвідомлює її. Для неповнолітнього це «лише гра». Проте гравець, на відміну від споживача інших інформаційних продуктів, не обмежується пасивним споживанням інформації: в процесі гри неодмінно за-

пускається психологічний механізм співучасті. Неминуче ототожнення гравця з героєм в комп'ютерній грі набуває активного характеру. Гравець перетворюється на учасника подій, причому емоції, які він відчуває, вбиваючи віртуального ворога, на думку деяких психологів, практично тотожні відчуттям учасника реальних бойових дій. До того ж, на відміну від фільмів, які тривають кілька годин, у комп'ютерну гру можна грати нескінченно – і ніхто не знає, де фатальна межа, за якою віртуальний світ стає такою ж частиною свідомості, як і реальний.

Неповнолітні проводять за монітором комп'ютера від 2 до 6 годин в день. Імовірно незабаром ігри стануть чинником, який формує соціальну дійсність і суспільну мораль. Проводяться чемпіонати з комп'ютерних ігор. Із кожної країни обирають декількох геймерів, що здобули перше місце у даному типі гри, які згодом візьмуть участь у фіналі всесвітніх ігор. Існує «геймерська субкультура» з типовим жаргоном, міфами і цінностями.

Севостьянов Володимир Петрович,

*канд. юрид. наук, доцент, член Координаційного
бюро АПРн України*

*з проблем кримінально-виконавчого права, доцент кафедри
кримінального права і кримінології ННІПЕС ХНУВС*

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЗАСУДЖЕНИХ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Актуальність проведення міжгалузевих досліджень в будь-якій сфері діяльності людини, яка врешті-решт є метою та, одночасно, основним засобом побудови і ефективного функціонування держави і суспільства, ніколи не викликала сумніву або заперечень у фахівців-науковців і практиків, працюючих з особливою категорією громадян, які вироком суду визнані винними в скоєнні злочину (діяльності або бездіяльності), ознаки якого сформульовані в Особливій частині діючого КК України і за який їм призначене кримінальне покарання у виді позбавлення волі.

Як відомо, термін «відхиляюча поведінка» нерідко використовується або змінюється синонімом – «девіантна поведінка» (від лат. *deviatio* – відхилення). Складність визначення цього поняття зумовлена перш за все міждисциплінарним характером його походження і призначення.

Так, до наступного часу, термін «девіантна поведінка» використовується в двох основних значеннях:

По-перше, це – вчинок, діяння людини, яке не відповідає офіційно встановленим або фактично існуючим в конкретному суспільстві нормам [1] і тому є предметом вивчення таких наук, як психологія, педагогіка і психіатрія.

По-друге, це – соціальне явище, яке відображається в відносно масових і постійних формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим або фактично існуючим в конкретному суспільстві нормам

і очікуванням [2] і тому охоплюються предметами права, соціології і соціальної психології.

При цьому слід погодитися з професором І.П. Рущенко стосовно його висновку про те, що: «Більшість сучасних робіт з проблем девіантної поведінки створюються авторами без намагання зануритися у сферу злочинного, без знайомства із здобутками тих дисциплін, які спеціально займаються сферою злочинного». [3]

Оминаючи складну історію формування та розвитку виправно-трудового і, подалі, карно-виконавчого або кримінально-виконавчого права України, які охоплюють дуже складну систему правовідносин в сфері виконання кримінальних покарань, в умовах руйнації політичних, економічних, національних, організаційно-правових, управлінських, інформаційних та інших ідеологічних, інституційних основ існування колишніх держав СРСР, доцільно розвинути ідею розробки теорії і практики превенції і інтервенції девіантної поведінки засуджених до кримінального покарання в виді позбавлення волі, спрямованої на досягнення загальної мети кримінального покарання – каяття злочинця.

Першу спробу втілення цієї ідеї в наукову думку та практику підготовки фахівців для сучасної пенітенціарної системи України зробив Георгій Опанасович Радов (1949 – 1999), колишній ректор Київського інституту внутрішніх справ, який започаткував розробку спеціальних навчальних дисциплін з історії пенітенціарного законодавства України, пенітенціарної психології, пенітенціарної психіатрії, пенітенціарної медицини, пенітенціарної соціології, пенітенціарної статистики, пенітенціарної педагогіки. На жаль, з часу створення Державного департаменту України з питань виконання покарань (1998 р.) і його подальшого виведення з підпорядкування МВС України (1999 р.) Київський інститут внутрішніх справ залишився в структурі МВС і здійснює підготовку фахівців для потреб МВС України. Питання створення окремого науково-дослідного центру і вищого навчального закладу для пенітенціарної системи України відображені в Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, яка була затверджена Указом Президента України № 401-2008 від 25.04.2008 року, але реальних кроків до її реалізації до наступного часу не має. [4]

Категорія «засуджених до позбавлення волі», в умовах перебування сучасної правової системи України, набуває статус нової системостворюючої категорії цілого комплексу наук юридичного і неюридичного профілю.

Наприклад, яка наука повинна дати відповідь на питання: «Чого реально позбавляється засуджений до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі?»

Волі – як синоніма свободи?

Або комплексу прав і свобод, обмеження яких законодавець, в ст. 50 КК України, закріплює в якості поняття покарання? [5]

При цьому, ст. 63 Конституції України встановлює, що «Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду». Тобто, свобода або воля людини і громадянина, з юридичної точки зору, не є безпосереднім об'єктом обмежень. [6]

Також різні тлумачення термінів волі або свободи людини використовуються в філософії, політології, медицині, психіатрії, психології, соціології, педагогіці та інших науках.

Специфіка досліджень девіантної поведінки засуджених до позбавлення волі полягає також в тому, що на жаль, єдина теорія девіантної поведінки людини поки що не створена [7]. І як вказує проф. Я.І. Гилинський: «Вже написані тисячі томів, присвячених проблемам девіантної поведінки, але досі не зовсім зрозуміло, що це таке.»

Зрозуміло, що обсяг цієї статті не дозволяє більш ретельно і системно сформулювати цілу низку проблем, пов'язаних з психологічними, соціологічними і юридичними аспектами досліджень девіантної поведінки засуджених до позбавлення волі (свободи) і це спонукає автора звернути увагу фахівців усіх галузей на фундаментальну працю видатного радянського вченого – пенітенціариста, ветерана Великої вітчизняної війни (1941-1945), доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста РСФСР Олександра Львовича Ременсона (06.08.1923 – 27.03.1985), який в своїй фундаментальній праці на тему: «Теоретичні питання виконання позбавлення свободи і перевиховання ув'язнених» фактично започаткував розробку ефективного механізму вивчення і впливу на девіантну поведінку засуджених до позбавлення волі.

«Лишь при ясном осознании того, какое значение способны иметь соответствующие ограничения, какие результаты они могут вызвать, – писал А.Л. Ременсон, – возможно разумно конструировать содержание уголовного наказания, обеспечивать правильное его применение, вырабатывать у осужденного правильное понимание и правильное отношение к стоящим перед наказанием задачам и применяемым средствам наказания» [9]

Література

2. Психология: Словарь/под. ред. А.В. Петровского. – М., 1990. – с. 257.
3. Гилинский Я.И., Афанасьев В.С. Социология девиантного поведения. – СПб., 1993. – с. 7.
4. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. – Харків: вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – с. 31.
5. Указ Президента України № 401-2008 від 25.04.2008 року «Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» // Офіційний вісник України. – 2008. – № 33. – Ст. 1082.
6. Кримінальний кодекс України // ВВР, № 25-26, 2001. ст. 131.
7. Конституція України // ВВР, 1996, № 30, ст. 141.
8. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения). – М.: «Академия», 2006. – с. 40.

9. Гилинский Я.И., Афанасьев В.С. Социология девиантного поведения. – СПб., 1993. – с. 6.
10. Ременсон А.Л. «Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитание заключенных». – Докторск. дисерт. – Томск, Томск. гос. ун-т, 1964. – с. 796.

Кучерявенко Людмила Володимирівна,
*канд. соціол. наук, викладач кафедри соціології
та психології Криворізького факультету
Запорізького національного університету*

ПОШИРЕННЯ СЕКСУАЛЬНИХ ДЕВІАЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК НАСЛІДОК НИЗЬКОЇ КУЛЬТУРИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ

Зростання кількості розлучень, неповних родин, бездітних та малодітних подружніх пар, фактів сімейного насилля, дитячої проституції, поширення захворювання на СНІД – це далеко не всі наслідки сексуальної революції, що крокує Україною, починаючи з середини 80-х років минулого століття. За останні роки суттєво змінилася дошлюбна поведінка молоді, перестали діяти традиційні установки, що забороняли сексуальні відносини до шлюбу. Провідними мотивами сексуальної поведінки молодого покоління українців сьогодні є релаксація, гедонізм, задоволення статевої цікавості, сексуальне самоствердження, одержання наочних доказів власної сексуальної спроможності, і аж ніж не репродукція.

За даними Державного комітету статистики України із загального числа немовлят (472,7 тис.) у 2007 р., 11,26% дітей народжені мамами 15–19 років [7]. Аборти ж становлять 56% від загальної кількості фактів вагітності у підлітків, отже на 100 народжень неповнолітніми мамами доводиться близько 130 абортів. Ранній початок статевого життя, тенденція росту абортів серед дівчат-підлітків, а також їх наслідки, зумовлюють необхідність вивчення особливостей здійснення сексуального виховання неповнолітніх в межах сім'ї та школи.

Підлітковий вік – важливий, відповідальний і нелегкий етап життя кожної людини. У цей період змінюються уявлення про себе й навколишню дійсність. Настрій стає емоційно нестійким. Переходячи з дитячого світу в дорослий, підліток ще не належить повністю ні до того, ні до іншого, тому поведінка його часто буває непередбачуваною і неадекватною [4].

Психологічні особливості перехідного віку накладають свій відбиток на поведінку підлітків, створюють своєрідні вікові моделі поведінки, формують «специфічно-підліткові поведінкові реакції на взаємодію з оточуючим світом», які є основою для формування більш стійких за своєю природою девіантних форм поведінки. Провідна роль у формуванні таких реакцій належить підвищеному, але недостатньо диференційованому статевому потягу. Для підліткового віку характерні сексуальні фантазії, що супроводжуються мастурбацією, роздумами на сексуальні теми, захоп-

ленням літературою, в якій описуються еротичні сцени, і кінофільмами «про любов». У ряді випадків, особливо при неправильному статевому вихованні, сексуальні переживання і статева активність підлітків стають настільки інтенсивними, що поглинають всі інші інтереси і є однією з причин порушень поведінки неповнолітніх.

Більшість як вітчизняних (С. Белічева, В. Ковальов, М. Кондратьєв, В. Мясіщев, В. Пирожков та ін.), так і закордонних учених (А. Бандура, Г. Гроссман, І. Лангмейер, З. Матейчек та ін.) вважають, що зовнішні впливи середовища визначають поведінку дитини, «переломлюючи» її через внутрішні умови, формування яких залежить від взаємодії спадкових передумов з усіма умовами оточення [6].

А. Ташченко, досліджуючи особливості впливу агентів соціалізації на процес становлення молодого покоління в умовах трансформації українського суспільства, довела, що серед провідних чинників процесу соціалізації найвпливовішими є такі: сім'я (62%), друзі (32%), телебачення (20%), школа (19%), вулиця (15%), художня література (11%), власний досвід (10%) [5]. Зважаючи на низький рівень або ж взагалі відсутність сімейного сексуального виховання, перенасичення телевізійних ефірів еротичними сценами, вільний доступ до порно-сайтів, маємо доволі закономірний результат – майже 40% підлітків вважають, що перший сексуальний досвід раціонально одержати до 16 років, оптимальний вік початку сексуальних відносин 13-14 років.

У підлітковому віці проявляється вже щира статева цікавість, але не завжди вона пов'язана з розумінням дітородної функції чоловіка й жінки, що припускає особливі, специфічні взаємини між представниками протилежних статей. Здатність усвідомлювати себе носієм певної статі лежить в основі формування статевої поведінки підлітка. Виразність статевого потягу у представників чоловічої й жіночої статі однакова, прояви ж його специфічні. У дівчини, наприклад, характерними поведінковими реакціями, пов'язаними з статевим потягом, є кокетство, в основі якого лежить спонукання привертати до себе увагу, сором'язливість, яскраво виражена потреба подобатися, добре виглядати. Юнак звичайно прагне сподобатися конкретній дівчині, а не взагалі всім, і має при цьому конкретну мету. Незважаючи на статі, сексуальність підлітка носить дисгармонійний характер, оскільки між його емоційно-психологічним і фізичним розвитком існують протиріччя [3].

На початку полового дозрівання у підлітків формуються своєрідні відносини, які можна визначити як платонічну закоханість, забарвлену романтично піднесеним почуттям. Лише згодом, із завершенням процесу статевого дозрівання, з'являються специфічні сексуальні емоції, проявляється статева активність і формується зріла статева свідомість.

Довгий час бесіди про статеве виховання були заборонними. Вважалося, що вони здатні викликати у молодих людей надмірну зацікавленість і призвести до передчасного початку статевого життя. Дослідження, про-

ведені Всесвітньою організацією охорони здоров'я, довели безпідставність такої думки. Було виявлено, що молоді люди, які одержали інформацію в цій сфері, усвідомлено починають статеве життя у більш пізній термін, вони краще підготовлені до ситуацій ризику.

Пріоритетними завданнями статевого виховання підлітків є наступні:

- прищеплення підліткам основних навичок спілкування й взаєморозуміння, а також здатності приймати усвідомлені рішення;
- формування у підлітків позитивного ставлення до здорового способу життя, планування родини й відповідального батьківства;
- захист фізичного й репродуктивного здоров'я підлітків;
- забезпечення неповнолітніх інформацією, яка надасть їм можливість зрозуміти, що з ними відбувається, а також допоможе адаптуватися до змін, що відбуваються у період статевого дозрівання, пройти з найменшими психологічними втратами цей непростий етап дорослішання.

На жаль, лише деякі батьки здатні правильно організувати статеве виховання своїх дітей. Навіть у тих випадках, коли школа приділяє достатньо уваги статевому вихованню, від батьків потрібне активне проведення аналогічної роботи в домашніх умовах. Тільки спільні зусилля школи й родини дозволяють дитині вирости сексуально освіченою й відповідальною за свої вчинки.

Запорука успіху в статевому вихованні – така ситуація в родині, коли дитина може вільно задавати питання, які її цікавлять, батькам, не боячись вислухати замість відповіді повчальну лекцію. Хоча багато батьків вважають, що статеве виховання – це доведення до дитини певної інформації у вигляді саме лекцій, але ж насправді воно являє собою безперервний процес, що багато в чому визначається прикладом батьків, їхньою реакцією на прояви сексуальності дитини, яка дорослішає, й, звичайно, характером одержуваної інформації. Статеве виховання в родині – важливий інструмент, за допомогою якого батьки можуть спрямувати розвиток дітей у певне русло, заклавши тим самим основи свідомої статевої поведінки підлітків і що найголовніше уникнути проявів й негативних наслідків поширення сексуальних девіацій.

Література

1. Гилинский Я., Гурвич И., Русакова М., Симпура Ю., Хлопушин Р. Девиантность подростков: Теория, методология, эмпирическая реальность. – СПб.: Медицинская пресса, 2001. – 200 с.
2. Змановская Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения. – М.: Академия, 2004. – 288 с.
3. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – Л.: Медицина, 1977. – 208 с.

4. Сокурянська Л.Г. Життєвий світ сучасного підлітка // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2001. – С. 186-189.
5. Ташченко А.К. Специфіка соціалізації учнівської та студентської молоді за умов перехідного суспільства (на матеріалах Криворізького регіону): Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
6. Фролов Ю.И. Психология подростка: Хрестоматия – М.: Российское педагогическое агентство. 1997. – 526 с.
7. www.ukrstat.gov.ua

Канібер Юрій Миколайович,
канд. юрид. наук, доцент, завідувач кафедри кримінального
права та кримінології ННІ ПЕС ХНУВС

СУЧАСНІ ФОРМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ

1. Науковці правники та соціологи, що розглядають соціальні патології, пов'язані з відхиленнями від норм права, надають перевагу дослідженням таких явищ, як злочинність, корупцію, наркотизм, зловживання алкоголю, проституція, протиправне насильство та інші найбільш наявні соціальні патології. Соціологічне і юридичне розуміння вказаних видів девіантної поведінки дещо різняться, але в своїх підвалинах ці дослідження так чи інакше спираються на загальне розуміння законності та правових засобів регулювання поведінки людей і суспільних процесів. Хотілося б звернути уваги наукового товариства на існуючі негативні процеси в цій сфері і виникнення на підставі існуючих тенденцій ще не досліджених форм девіантної поведінки посадових осіб, які, на наш погляд, потребують наукового пояснення і організації термінової протидії. В правосвідомості громадян уявлення про зміст законності і обов'язковості дотримання вимог законодавства суттєво змінилась протягом останнього часу, що негативно вплинуло на стан правопорядку в державі.

2. Найперший чинник, що підриває значення законності в якості керівного принципу правоорієнтованої поведінки полягає в сучасному праворозумінні законності як базового принципу юридичної дійсності і режиму суспільного життя. Це в повній мірі стосується як доктринального (наукового), так і побутового (на рівні правової психології) праворозуміння законності. В сучасній науковій і навчальній літературі знаходимо різноманітні уявлення щодо законності, її природи, змісту, принципів. Прибічники традиційного погляду на право вважають, що законності це суворе і неуклібне дотримання норм права, або, що одне теж, вимог закону, де право й закон ототожнюються. Це так званий позитивістський (догматичний, нормативістський, формально-юридичний) підхід до законності, що вважається одним з основних положень європейської (континентальної) правової системи, до якої належить правова система України, що відображено в нормах-принципах Конституції та інших системоутворюючих законах держави.

Однак формальний підхід до сутності законності постійно піддається критиці з боку вчених та практикуючих правників ліберальної (природно-правової) орієнтації, на ідеях якої базується англо-саксонська, зокрема американська правова система. Вони не просто розрізняють право і закон, але й оцінюють закон з точки зору наявності або відсутності в ньому права. Законність таким чином визначається як вимога виконання лише правових законів, і сама подається як правова законність, а закон, який визначений як неправовий, не охоплює собою право, не має цінності для суспільства, такий закон не підлягає безумовному виконанню, бо в цьому не має сенсу. Неконтрольоване поширення такої правової позиції серед громадян, громадськості, засобів масової інформації, та, що нагріше, серед політиків, державних та муціпипальних службовці, суддів та інших посадових осіб й призводить до дестабілізації правої системи, системи правовідносин (правопорядку), до стану суспільної аномії, де законність і норми права підміняються іншими регуляторами суспільних відносин, де дуже примарною стає межа між правонормальною поведінкою і девіацією. Найбільш небезпечне таке становище в сфері діяльності державного апарату і місцеого самоврядування, коли кожний службовець вважає звичайною справою виконувати, чи не виконувати вимоги закону в залежності від свого розсуду, свого бачення ступеню правовідповідності нормативного акту, доцільності і можливості його виконання у конкретній ситуації.

3. Певна річ, що для прояву таких форм девіантної поведінки існують і об'єктивні умови. В Україні йде пошук моделі модернізації суспільства, змінюється система правового нормування, що неминуче призводить до зниження інструментального значення законодавства, обмеження його регулюючих можливостей, що викликано: втратою правом ознак системності, наявністю внутрішніх протеріч, колізій, алогічності права; невідповідністю стану праозастосовних і правоохоронних органів нормативному матеріалу; розбіжністю поміж вимогами закону та політичною, економічною та інш. ситуацією, бо останні дуже динамічні; низькою авторитетністю (легітимністю) закона, що відображає ступінь легітимності законодавця; низьким рівнем політичної, правової культури і, зокрема, «культури законності».

Іноколи, особливо в пуліцистиці, має місце точка зору, що українські закони такі пагані, що державу від повного хаосу спасає лише їх масове невиконання. Це не тільки піддає гасу в полум'я правового нігілізму, але й завдає практичної шкоди суспільству. В ідеалі відношення до закону громадян сучасної демократичної і правової держави виростає з розуміння і прийняття взаємопов'язаних фундаментальних цінностей як влада, порядок і дисципліна, автономія, права і свободи людини. Це основа формування «культури законності», культурі правоорієнтованної і правомірної поведінки. Але в умовах, коли роками на свідомість громадян здійснюється інформаційний вплив, що формує негативне відношення до влади, держави, закону, розповсюдження різноманітних форм девіантної поведін-

нки здається більш ймовірною, ніж формування «культури законності». Не менш згубною для формування «культури законності» є ворожнеча поміж високопосадовців, що паралізує політичну волю до формування режиму і культури законності.

Сутність культури законності, на погляд автора, краще за все висловив російський вчений Г.Ф.Шершеневич, який стверджував, що формування культури законності та правомірної поведінки ґрунтується на «почутті законності». За його думкою «чувством законности называется побуждение соблюдать установленные законы... не соображаясь с конкретными условиями их применения... Чувство законности – это не только согласованное с законом поведение, это неукротимое, может быть, бессознательное стремление поступать согласно с законом, это потребность соблюдения закона»[1, с.146]

4. В існуючих умовах найбільш поширеними формами девіантної поведінки посадових осіб державного апарату та місцевого самоврядування становлять адміністративне свавілля (свавільне адміністрування) та його різновид – зловживання правом.

Адміністративне свавілля (або *свавільне адміністрування*) означає таке публічне управління, що здійснюється з явною зневагою посадовою особою, державним або муніципальним службовцем правових норм під час виконання окреслених для нього посадових обов'язків. Свавільне адміністрування не спирається на норми діючого законодавства і встановлені адміністративні процедури. Навіть тоді, коли в системі управління є дозвіл на управління службовцем за власним розсудом (або адміністративним розсудом, адміністративним вбаченням) у межах загальної дозволяючої норми, розглядаючи справу з позицій свавільного адміністрування службовець утворює по відношенню до громадян та інших осіб додаткові перешкоди в вирішенні його питання, створює умови, спрямовані на погіршення правового становища учасників правовідносин. Адміністративне свавілля – діяльність органів публічного управління та їх посадових осіб, яка здійснюється з певною мотивацією, навмисно, з метою порушення правових вимог, норм права, законів. Воно за своєю сутністю та функціональним призначенням, як умова та засіб, безпосередньо пов'язано з корупцією, посадовими зловживаннями, злочинами у господарській сфері та іншими правопорушеннями.

Зловживання правом – більш тонка форма правової девіації і адміністративного свавілля. Вона має місце в тих випадках, коли посадова особа формально діє в рамках наданих прав та повноважень, окреслених загальними нормами, що надають їй можливість діяти на свій розсуд, але в супереччя загальним принципам управлінської або іншої публічної діяльності (державної чи муніципальної службі, судочинства, контролю, інше). Формального правопорушення може й бути, але шкода праворегульованим відносинам, правам і свободам суб'єктів правовідносин об'єктивно завдається. Наприклад, використання всіх наданих законодавством мож-

ливостей задля подовження строків розгляду питання, не мотивована відмова в розгляді справи, прийняття прийнятного для органу управління рішення на підставі певного тлумачення нормативного акту, використання протиріч та дефектів законодавства, тощо. Хоча зловживання правом може мати і форму правопорушення та навіть злочину.

Зважаючи на вказані обставини, для суспільства існує життєва необхідність повернення до традиційного, формально-юридичного розуміння законності, сутність якої і полягає у безперечному виконанні всіх діючих законів, та розуміється перш за все, як принцип функціонування апарату держави, за яким застосування права посадовими особами здійснюється у суворій відповідності до вимог закону. Особливо до «крайнього формалізму» треба вдаватись, коли мова йде про виконання службових обов'язків та забезпечення прав і свобод громадян, як в матеріальному, так і в процесуальному їх значенні. В певноу сенсі, формалізм, тобто, процесуалізм або процедурність, повинні у найдрібніших деталях пронизувати всю адміністративну та судову владу.

Література

1. Шершеневич Г.Ф. О чувстве законности // Рос.юрид.журнал.2005.№4. С.144-153

Морозюк Віталій Васильович,

канд. екон. наук,

начальник ННІ ПМІСТ ХНУВС

Порушення дисципліни працівниками ОВС як один із видів девіантної поведінки

Сьогодні в Україні тривають глибокі соціально-економічні та політичні реформи. Невід'ємною частиною системи органів державного управління є органи внутрішніх справ. Це обумовлено тим, що проблеми охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю не втрачають для нашого суспільства важливості. У правовому суспільстві усі відносини здійснюються на основі правових норм, в межах закону. Службова діяльність міліції здійснюється за цим принципом та спрямована на його підтримку. Однак сьогодні, у визначенні основних рис міліції як соціального інституту, що реформується, необхідно перш за все виходити із змін його соціального призначення. У правовій демократичній державі міліція — це вже не каральна сила, яка виражає головним чином інтереси держави, а демократичний інститут, невід'ємна частина суспільства, яка захищає закони права та інтереси конкретної особистості, гарантує людині безпечні умови життя. В той же час, як складова частина держави органи внутрішніх справ представляють собою різновид державної служби, яку характеризують як мілітаризовану. Відповідно і дисципліна в ОВС є складовою державної службової дисципліни.

Включення дисципліни ОВС до складу державної дисципліни дозволяє розглядати її з двох сторін – об'єктивної та суб'єктивної. Під об'єктивною стороною визнають встановлені державою порядок та правила діяльності державних органів і громадських організацій. Під суб'єктивною – дотримання цього порядку та правил працівниками всіх органів та організацій. Ці сторони пов'язані – порядок та дисципліна в діяльності усіх організацій, всього державного механізму значною мірою залежить від того, наскільки чітко та свідомо виконує свої обов'язки кожний працівник. Так наприклад, в діяльності слідчого серед причин порушення дисципліни і законності вказують: ігнорування слідчим чинних законів, прийняття рішень, виходячи з принципів доцільності, а не законності, прийняття рішень з кар'єрних міркувань, значний об'єм навантаження відволікання на виконання непритаманних йому функцій, прийняття рішень під тиском посадових осіб та прокуратури, недосконалість змісту нормативних документів та підзаконних актів, можливість їх різноманітного тлумачення.

Це, в свою чергу, призводить до групи порушень, таких як, укриття злочинів через ігнорування заяв та повідомлень про їх скоєння, незаконна відмова у порушенні карних справ, порушенні строків розгляду заяв, недотримання процесуальних норм при здійсненні слідчих дій та інше.

Таким чином, можна назвати наступні характеристики дисципліни в ОВС:

- Зміст та особливості дисципліни в ОВС тісно пов'язані з виконанням правоохоронних функцій, які виконує міліція як державний інститут. Компетенція органів внутрішніх справ, особливо можливість та реальне застосування примусових заходів, вимагають авторитарного механізму влади в системі МВС, суворої ієрархії, спеціальних положень про проходження служби та дисципліни на зразок воєнної. Все це спрямовано на жорстку регламентацію діяльності працівників органів внутрішніх справ, яка забезпечить захист прав громадян в рамках вимог дисципліни та законності.

- Дисципліна органів внутрішніх справ регламентують поведінку суб'єктів не тільки під час служби, але і за її межами. Це потребує від працівника міліції не тільки готовності підпорядковуватися наказам, але і внутрішньої переконаності в правильності й дієвості норм права, свідомості, високих громадянських переконань, тому що вимоги дисципліни описують лише загальну стратегію поведінки й не містять розпоряджень до дії в кожній конкретній ситуації.

- Дисципліна в органах внутрішніх справ забезпечується цілісною системою норм, що задають поведінку співробітника на службі й за її межами. Це дозволяє регулювати обов'язки й права працівників, використовувати засоби стимуляції дисциплінованої праці й стягнення. Однак деякі норми втратили актуальність і до певної міри є дисфункціональними для системи забезпечення дисципліни в ОВС. Крім того, зайва регламентація

діяльності окремих служб органів внутрішніх справ, створює складності побудови лінії дисциплінованої й ефективної службової поведінки.

– Існує цілий ланцюжок внутрішніх і зовнішніх факторів, який в значній мірі визначає стан дисципліни в органах внутрішніх справ. Зовнішніми стосовно системи МВС є глобальні соціальні, політичні, правові й економічні зміни, що мають місце в суспільстві. Їхній вплив визначає стабільність, ефективність організації, статус працівників, кількість порушень дисципліни. Внутрішніми умовами є фактори, що діють на відомчому рівні й пов'язані безпосередньо з діяльністю підрозділів, кадровим потенціалом, соціальним забезпеченням працівника.

– Крім відповідної правової бази, дисципліна в органах внутрішніх справ забезпечується цілою системою виховної, соціальної й психологічної роботи. Ця система охоплює такі важливі складові дисципліни як професійний і психологічний відбір на посади, підтримку соціально – психологічного клімату в колективах, індивідуальне тестування й корекцію поведінки працівників, аналіз і збір статистичних даних про допущені порушення, консультацію з проблемних питань, систему наставництва. Усі ці форми роботи з персоналом в органах внутрішніх справ дозволяють не тільки вивчати динаміку й причини порушень, але й своєчасно реагувати на зміни в динаміці порушень. У той же час, жодна зі складових цієї системи забезпечення дисципліни не реалізована повною мірою й має значний потенціал для вдосконалення.

– Поняття «дисципліна» передбачає зміни в органах внутрішніх справ у ході переосмислення компетенції й функцій правоохоронних органів. Сьогодні дисципліна – це не сліпе підпорядкування наказу, а усвідомлене дотримання норм законності й дисципліни, їх оптимальна реалізація в ході службової діяльності. Відповідальність за вибір того або іншого варіанта поведінки в правовій проблемній ситуації сьогодні несе сам працівник органів внутрішніх справ. Тому його службова поведінка, дисципліна залежить від його особистісних якостей, рівня правової культури, мотивів професійної діяльності.

Погрібна Вікторія Леонідівна,
доцент, канд. соціол. наук, докторант ХНУВС

Бобро Наталія Валеріївна,
*здобувач кафедри соціології
та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС*

ПРОФЕСІЙНІ ДЕФОРМАЦІЇ ЯК НАСЛІДОК ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОНЦІВ

Професійна діяльність здійснює більш міцний (де)формуючий вплив на особистість будь-якого працівника, в тому числі і правоохоронця, ніж непрофесійні види діяльності, і приводить до не випадкових, але законо-

мірних розбіжностей в професійних типах особистості. Професійна деформація особистості – це об'єктивне явище, негативні ефекти якого можуть бути еліміновані лише через інші, непрофесійні чинники (соціалізація, виховання тощо). Це є процесом і результатом впливу суб'єктних якостей людини, що сформовані у відповідності зі специфікою певної професійної праці, на особистісні властивості професіонала.

У просторі професійної діяльності людина виявляє лише свої суто суб'єктні якості – спеціальні здібності і знання. Особистісні ж властивості він здатен виявляти тільки в «нарколодіяльній» галузі. Ми вважаємо це принциповим, оскільки поняття «професіонал» необхідно розділяти по двом важливим підставам – формі і змісту діяльності. Поза залежності від виду професійної діяльності і посади людина не може виявляти себе як фахівець кожної миті свого робочого часу. Формально можна продовжувати сприймати людину як носія певної професійної ролі, навіть якщо вона просто пасивно знаходиться на службовій території. Проте це лише формально, тому що змістовно людина в ці миті не може виконувати своїх суттєвих професійних обов'язків і тому не може бути суб'єктом своєї професійної діяльності. Так, якщо працівник міліції у формі з погонями прибирає територію, то формально він продовжує залишатися міліціонером, але змістовно займається не міліцейською діяльністю, а робітничою. Отже, в галузі спеціалізованої професійної діяльності люди можуть виявляти себе тільки подвійно: або як активний суб'єкт праці, або як пасивний об'єкт трудових відносин (в наведеному прикладі – міліціонер виконує наказ начальника). Тому можна казати лише про можливість реалізації в усіх видах розподіленої соціальної праці суб'єкт-об'єктних взаємодій. В той же час, кожний конкретний професіонал у зв'язку з обмеженістю своїх ресурсів здатен реалізовувати тільки суб'єкт-предметне ставлення до своєї праці, оскільки неможливо досконально оволодіти усім тим комплексом знань, умінь та навичок, яких потребує будь-яка сучасна спеціалізація. Саме з цього працівник, котрий бажає стати професіоналом, вимушений жити за принципом: «Знати все про небагато і небагато про все». В іншому разі він приречений залишитися дилетантом або професійним маргіналом.

З точки зору соціології професіоналізму, деформація – це процес та результат визначеного за характером зовнішнього впливу, що виявляється у зміні характеристик об'єкту впливу і, як наслідок, викликає зміни в механізмах реалізації його функцій. Для соціальних об'єктів деформація виступає як якісне відхилення від соціального орієнтиру, норми (тобто девіація), котре призводить до змін у поведінці, діяльності і визначається соціальними та психофізіологічними детермінантами.

Що ж являють собою діяльнісні норми як чинник професійної деформації особистості?

На відміну від інших типів соціальних норм (наприклад, норм загальної або трудової моралі чи професійної етики), у просторі діяльності іс-

нують і функціонують особливі приписи – діяльнісні норми. Їхня специфіка полягає в тому, що сфера застосування суворо обмежується простором діяльності, а значить, не розповсюджується на поведінку і спілкування у побуті. Діяльнісні норми виникають в ході професійної діяльності, що потребує їхнього чіткого формулювання. Саме формалізовані діяльнісні норми є джерелом і основою відтворення професійної діяльності. Тому однією з відмінностей цих норм від інших типів регуляторів полягає в тому, що галуззю існування для них є лише сфера професійної діяльності.

Інша відмінність диктується природою того носія, в якому ці норми зафіксовані. Якщо носієм моральних норм є будь-яка особистість, то діяльнісні норми розповсюджуються лише на суб'єкта професійної праці. Лише на робочому місці, виконуючи в службовий час свої професійні обов'язки, людина зобов'язана ними керуватися.

Г.П.Щедровицький під нормами діяльності розумів «той об'єктивний склад і структуру діяльності, які лише і можуть забезпечити вирішення задачі. В цьому сенсі норма не залежить від суб'єктивних засобів окремих індивідів і тому може розглядатися взагалі.[...] Але механізми оволодіння та засвоєння цих норм будуть визначати той «суб'єктивний спосіб», яким окремі індивіди будуть в подальшому здійснювати особисту діяльність» [1, с.44-45]. Саме у цьому вузлі зосереджені витоки тих порушень діяльності, які С.П.Безносков дуже влучно назвав «варварським професіоналізмом» [2, с.97]. І саме в невірному розумінні і засвоєнні норм діяльності полягають причини найтяжчих професійних криз.

Треба зазначити, що в тих галузях трудової активності, де недостатньо чітко визначені норми професійної діяльності, де вони погано конкретизовані для різних умов, з якими можуть стикатися діячі, існує певний простір для свавілля. В цих ситуаціях працівник може самостійно визначати норми своєї діяльності, що далеко не завжди сприяє як ефективності самої діяльності, так і прогресивному розвитку особистості її суб'єкта.

Будучи одним з найбільш поширених видів соціальної деформації особистості, професійна деформація не може виникнути з однаковою долею ймовірності у будь-якого професіонала. Для цього необхідна наявність двох чинників. Першим є особистісна схильність, визначена об'єктивними та суб'єктивними умовами формування та діяльності професіонала. Об'єктивні умови – це результат функціонування громадської думки, яка відбиває суспільну свідомість та мораль. Тому довічним може вважатися спір Гліба Жеглова і Володимира Шарапова з відомого роману братів Вайнерів «Ера милосердя», де в якості найбільш вагомого аргументу прозвучало: «Шахрай має сидіти у в'язниці, а як я його туди відправлю, суспільству не цікаво». Суб'єктивні умови складають негативний приклад батьків, недоліки сімейного виховання, ускладнена спадкоємність тощо.

Другий чинник характеризує наявність зовнішніх умов для девіацій. Співвідношення деформацій та девіацій доцільно проаналізувати окремо.

Деформація та девіація тісно пов'язані одне з одним, але не тотожні. З одного боку, девіація виступає різновидом ненормативної поведінки, яка, в свою чергу, може мати і негативну, і позитивну спрямованість. Позитивна форма девіації впливає з висновку акад. В.Н.Кудрявцева про можливість людської свідомості виходити за межі стереотипів, створювати нові варіанти поведінки. Деформація же пов'язана лише з таким різновидом ненормативної поведінки, яка негативно оцінюється соціумом. З іншого боку, девіантна поведінка передбачає хоча б часткову (локальну) деформацію особистості, тоді як деформація не зводиться лише до поведінкових проявів, а має і суттєві особистісні характеристики.

Як соціальний феномен девіація може розглядатися як розбіг норм особистісних і соціальних. Для аналізу її сутності американський соціальний психолог Т.Шибутані виділяв три типи поведінки, що відхиляється: конформну, імпульсивну, компульсивну [3].

Конформна поведінка визначається тим, що особистість притримується норм малої групи, тоді як на рівні великих соціальних груп або суспільства в цілому такі норми оцінюються як такі, що не співпадають із загальносоціальним стандартами. При цьому особистість усвідомлює ці стандарти, але в дилемі «група-соціум» обирає групу.

Імпульсивна поведінка є наслідком тимчасової втрати особистістю самоконтролю і може розглядатися як варіант афективної соціальної дії (за класифікацією М.Вебера). Звичайно така поведінка носить тимчасовий характер і рідко є наслідком деформації особистості.

Компульсивна поведінка, на відміну від імпульсивної, тісно пов'язана з деформаційними змінами особистості, оскільки обумовлена її низькою соціальною адаптивністю. У людини формуються стійкі орієнтації, які постійно знаходять свій прояв незалежно від змін ситуації. Навіть усвідомлення того, що поведінка стала безрозсудною, небезпечною для особистості, не призводить до її зміни, породжуючи так званий «дух протиріччя». Т.Шибутані вважає, що компульсивність виконує роль своєрідної захисної реакції і таким чином зберігає індивідуальні особливості особистості, на які не впливає ані покарання, ані заохочення. Проте навіть автор концепції зазначає, що покарання в такому випадку стимулює негативні реакції, в першу чергу, агресивність та жорстокість, тобто саме ті якості, які є неприпустимими для працівників, які здійснюють будь-який вид професійної діяльності типу «людина-людина», і, в першу чергу, для правоохоронців.

Література

1. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М.: 1995.
2. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности. – СПб.: Речь, 2004.
3. Шибутани Т. Социальная психология. – М.: Прогресс, 1969.

Бутилiна Олена Вiкторiвна,
*старший викладач кафедри соцiальної роботи
Харкiвського соцiально-економiчного iнституту*

ПРОФЕСIЙНА МАРГIНАЛЬНIСТЬ – ДЕВIАЦIЯ?

Професiйна маргiнальнiсть ще недостатньо вивчений соцiальний феномен. В соцiологiчнiй науцi на сьогоднiшнiй день не iснує розробленої концепцiї професiйної маргiнальностi. Мова може йти тiльки про окремi рiдкi дослiдження, що розкривають певнi сторони цього явища. Науковцi роблять акценти, вивчаючи цей феномен чи то на психологiчних, чи на суто економiчних його чинниках [1-4].

Специфiка соцiологiчного дослiдження феномену професiйної маргiнальностi полягає у визначеннi соцiальної обумовленостi виникнення даного явища, характеристики реальних форм прояву та з'ясуваннi соцiальних наслiдкiв його iснування та поширення у соцiальному середовищi. Важливим завданням виступає також дослiдження проявiв та вимiрювання рiвню професiйної маргiнальностi студентства.

Ми вважаємо, що маргiнальний стан iндивiда, групи чи загалом системи виникає в результатi внутрiшнього латентного конфлiкту, зумовленого потребою збереження цiлiсностi та адаптацiї соцiальної системи до зовнiшнього оточення. Вiн супроводжується, з одного боку, переживанням вiдчуження вiд середовища, в якому функцiонує окрема особа чи група людей, з iншого – соцiальним виключенням, в результатi якого маргiнальнi елементи iзолюються та стигматизуються (на них наклеюється ярлик девiанта). Такi дiї оточення вiдносно маргiналiв стають причиною вiдкритого протистояння, гострого конфлiкту мiж реальними групами (зiткнення позицiй, цiннiсних установок, поглядiв, iнтересiв).

Професiйна маргiнальнiсть виникає внаслiдок вiдчуження людини вiд професiї i характеризується прагматичним ставленням до роботи, що виконується, порушенням норм i правил професiйної етики, низькоякiсним виконанням професiйних обов'язкiв та нездатнiстю iдентифiкувати себе за професiйною ознакою. Важливiсть вивчення феномену професiйної маргiнальностi полягає, на наш погляд, перш за все в тому, що цей особливий стан може мати рiзнi наслiдки. Перехiднiсть, невизначенiсть з одного боку, може значно порушувати певнi устої, навлiть руйнувати систему, чи вiдносини, з iншого, стимулювати їх розвиток, вносячи щось нове в їх функцiонування. Таким чином, можна говорити про двi стратегiї поведiнки професiйного маргiнала: в ситуацiї соцiального виключення, в першу чергу це вiдхилення вiд норми, девiацiя, в ситуацiї вiдчуження, перш за все – адаптацiя до вимог оточення та врештi iнтеграцiя в групу.

Отже, ми вважаємо, що девiацiя може розглядатися як один з варiантiв виходу з маргiнальної ситуацiї. У випадку, коли мова йде про професiйну маргiнальнiсть i виключення iндивiда з професiйної сфери, що виражається у висловленнi недовiри до працівника, звинуваченнi у невиконаннi

нанні професійних функцій чи відстороненні від виконання завдань, на-
зріває відкритий конфлікт.

Маргінальність у професійній сфері – одне з найнебезпечніших явищ.
Спектр проявів його дуже широкий, починаючи з явної чи неявної відмо-
ви від виконання професійних обов'язків, закінчуючи відвертим порушен-
ням посадових інструкцій, спричинення шкоди, що у підсумку стає дже-
релом порушення структури чи функцій системи.

Специфіка професійної маргінальності студентства полягає в тому,
що молода людина, яка ще не є професіоналом, тільки набуває знань і
навичок, придбає досвід. Теоретичні знання, що отримує студент у вищо-
му навчальному закладі є тільки частиною того ресурсу, яким він може
розпоряджатися, інтегруючись у соціально-професійні структури суспіль-
ства. Але цього капіталу замало для швидкого та ефективного входження
у професію.

Перебування студента у ВНЗ, на наш погляд, супроводжується пере-
живанням двох етапів маргіналізації. Первинна маргінальність, що висту-
пає результатом потрапляння у нове соціокультурне середовище – це пе-
рехід від шкільної системи освіти до навчання у вищому навчальному
закладі, пов'язана з необхідністю пристосування до норм і правил поведін-
ки студентського життя. Для багатьох молодих людей він супроводжу-
ється розривом зв'язків зі звичним середовищем, родиною, друзями, посе-
ленською спільнотою. Попри доволі швидкоплинний період прилашту-
вання до життя у ВНЗ, в результаті якого долаються невизначеність та
невпевненість, притаманні всім новачкам, виникає вторинна маргіналь-
ність студентства, яка пов'язана з освоєнням майбутньої професії, власне
професійна маргінальність. Особливість цього типу маргінальності, що
виникає в студентському співтоваристві, полягає в поєднанні установок й
орієнтацій на навчання та професію (придбання практичних навичок з
майбутньої професії).

Виходячи з цього можна визначити декілька типових рис поведінки та
свідомості притаманних сучасному студентству, що відображатимуть
найбільш загальні показники існування феномену професійної маргіналь-
ності: 1) безвідповідальне ставлення до навчання (орієнтація на отримання
диплому про вищу освіту); 2) необізнаність стосовно специфіки майбут-
ньої професії; 3) орієнтація на іншу професію; 4) відсутність бажання пра-
цювати за професією після закінчення ВНЗ (це свідчить, з одного боку,
про усвідомлення неконкурентоздатності та непрестижності майбутньої
професії, з іншого про власну нездатність виконувати професійні функ-
ції); 5) нездатність (небажання) постійно збільшувати знання, оволодівати
практичними навичками; 6) несформованість життєвих стратегій досяг-
нення; 7) невпевненість у власному професійному майбутньому.

Ці показники професійної маргінальності студентства в процесі оволо-
діння спеціальними знаннями та навичками майбутньої професії повинні
зникати. Це природний процес перетворення студента у фахівця, надбання

ним необхідного капіталу, що виражається не тільки у дипломі про вищу освіту, спеціальних знаннях, але й особливих навичках ефективного спілкування та необхідних соціально значимих зв'язках.

Невпевненість у власному професійному майбутньому, відчуття не потрібності, усвідомлення неможливості самореалізації, які не зникають а тільки закріплюються з часом підсилюють маргіналізаційні тенденції в студентському середовищі. Соціально-професійна система відчужує молодь, висуваючи досить високі вимоги до молодих фахівців. Тож, існування феномену професійної маргінальності в студентському середовищі може свідчити про складний стан сучасної системи вищої освіти, яка «відірвана» від виробничої сфери, слабо реагує на потреби сучасного ринку праці, майже не надає практичних навичок майбутнім спеціалістам, а також актуалізує проблеми, які виникають в соціально-професійній сфері суспільства, що отримує слабо підготовлених спеціалістів не мотивованих на роботу за фахом, не здатних ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Збереження відчуття невпевненості, розриву, відчуження від майбутньої професії під час навчання студентів може стати реальною причиною виникнення та поширення професійної девіації.

Література

1. Ермолаева Е.П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессионализма // Психологический журнал. — 1998. Том 19. — №4. — С. 80-87.
2. Ермолаева Е.П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность (статья первая) // Психологический журнал. — 2001. — Т.22. — №4. — С. 51-59.
3. Ермолаева Е.П. Психология профессионального маргинала в социально значимых видах труда (статья вторая) // Психологический журнал. — 2001. — Т.22. — №5. — С. 69-78.
4. Маргіналізація населення України (колективна монографія) За ред. В.В. Онікієнка. — К.: НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України, 1997. — 191с.

Головінов Андрій Васильович,
викладач кафедри соціології
та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС

Бойко Світлана Миколаївна,
викладач кафедри загальної психології
та педагогіки ННІ ПМСІТ ХНУВС

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС – НОРМА ЧИ ДЕВІАЦІЯ?

Процес формування працівника-професіонала завжди був актуальним для фахівців менеджменту персоналу, акмеології, соціології, та управлінців всіх ланок. І завжди одночасно з вивченням поняття «професіоналізація» ми звертаємо увагу феномен «профдеформації». Так само, як і в практичній діяльності ці поняття майже завжди йдуть поруч. А чи може-

мо ми в нашому повсякденному житті уявити фахівця-професіонала ОВС з багаторічним досвідом без ознак профдеформації? Чи ми вже всі звикли до цього факту і приймаємо його як своєрідну плату за високий професійний рівень та досвід. Чи можливо, щоб багаторічна праця в стресових умовах, при дефіциті часу, публічності дій, жорсткого дотримання формальних норм не призвела до змін у внутрішньому світі людини, її образу життя, поведінки? Чи не стало це нормою у сучасному середовищі та у суспільній свідомості? Перш ніж відповісти на ці питання необхідно розкрити сутність таких понять як «норма», «девіація» та «профдеформація».

В найбільш широкому тлумаченні девіація – це відхилення від норми. Проблемі девіації приділяли увагу багато вчених та фахівців. Зокрема Дюркгейм вважав, що девіація відіграє позитивну роль на соціальному рівні – сприяє збереженню соціального порядку. Відповідно до теорії аномії Р.Мертон, девіантна поведінка виникає насамперед тоді, коли суспільні цінності не можуть бути досягнуті деякою частиною суспільства. У контексті теорії соціалізації, до девіантної поведінки схильні люди, соціалізація яких проходила в умовах заохочення або ігнорування окремих елементів (насильство, аморальність). У теорії стигматизації вважається, що поява девіантної поведінки стає можливою вже при одному тільки визначенні індивіда як соціально відхиленого й застосуванні до нього репресивних або виправних мір[1]. Загальновизнана позиція американських соціологів визначає такі форми девіантної поведінки як кримінал, делінквентність, героїчні вчинки, самогубство, бунт, геніальність, сексуальні приставання, наркоманія, і т.п. Це по суті розуміння девіантності в широкому змісті.

У вузькому значенні девіантність позначає незначні провини, ті, що не підпадають під статтю кримінального кодексу. Для більше серйозних форм порушення фахівці застосовують додаткові терміни, а саме делінквентність і злочинність (кримінальне поведіння).

Поняття «девіація» невідривне від поняття «норма». Соціальні норми бувають двох типів: 1) писані – формально зафіксовані в конституції, карному праві й інших юридичних законах, дотримання яких гарантується державою; 2) неписані – неформальні норми й правила поведінки, дотримання яких не гарантується правовими аспектами держави. Вони закріплені лише традиціями, звичаями, етикетом, манерами, мовчазними домовленостями між людьми. Порушення формальних норм називається делінквентною (злочинною) поведінкою, а порушення неформальних норм – девіантною поведінкою.

Тобто в широкому розумінні усяка поведінка, що не схвалюється суспільною думкою, називається девіантною. Тобто, щоб визнати профдеформацію як девіантну поведінку необхідно визначити, від яких неформальних норм виникає відхилення. Але тут постає інше питання. Норми яких груп треба брати як критерій оцінювання? Неформальні норми виробляються як самим суспільством, так і субкультурою окремої групи. І ці норми можуть як співпадати, так і суперечити одна одній. Тобто в той час,

коли позиція суспільства по відношенню до профдеформації може бути несправляною, позиція працівників міліції, як соціальної групи, може базуватись на тезах «це закономірно», «інакше в наших умовах працювати неможливо».

Саме ці аспекти девіації розглядав Т.Шибутані. Він зазначає, що соціальний феномен девіації може розглядатися як розбіг норм особистісних і соціальних, і відіає три типи поведінки, що відхиляється: конформна, імпульсивна, компульсивна. Конформна поведінка визначається тим, що особистість притримується норм малої групи, тоді як на рівні великих соціальних груп або суспільства в цілому такі норми оцінюються як такі, що не співпадають із загальносоціальним стандартами. Імпульсивна поведінка є наслідком тимчасової втрати особистістю самоконтролю і може розглядатися як варіант афективної соціальної дії (за класифікацією М.Вебера). Звичайно така поведінка носить тимчасовий характер і рідко є наслідком деформації особистості. Компульсивна поведінка, на відміну від імпульсивної, тісно пов'язана з деформаційними змінами особистості, оскільки обумовлена її низькою соціальною адаптивністю. У людини формуються стійкі орієнтації, які постійно знаходять свій прояв незалежно від змін ситуації. Навіть усвідомлення того, що поведінка стала безрозсудною, небезпечною для особистості, не призводить до її зміни, породжуючи так званий «дух протиріччя» [3].

Для розуміння суті проблеми профдеформації та девіації необхідно звернутися до поглядів фахівців акмеології та менеджменту персоналу. Так, вони зазначають, що професійна деформація – це певні зміни (зазвичай негативного характеру) в структурі свідомості та діяльності працівника, які відбуваються під впливом особливостей професійної діяльності і проявляються у професійній поведінці, міжособистісних формальних та неформальних стосунках з колегами, а також в повсякденному житті. Це визначення найбільш широке і не вказує на відхилення від норм. Інша позиція містить більш розгорнуте визначення професійних деформацій як явища різкого загострення, огрубіння й перенесення назовні професійних звичок, стилю мислення, спілкування та взаємодії з іншими людьми, що ускладнює таку взаємодію та часто робить їх поведінку неадекватною обставинам [2]. Тобто ми бачимо відхилення від норм професійного та міжособистісного спілкування. Ще один погляд на проблему професійних деформацій правоохоронців визначає її як комплекс специфічних змін окремих якостей останніх, який включає гіпертрофію професійно важливих рис, їх трансформацію у свою протилежність; актуалізацію і розвиток соціально негативних; пригнічення та атрофію якостей, що суб'єктивно оцінюються як другорядні або зайві; дисгармонійні, спотворені співвідношення та взаємодію окремих якостей і їх груп. Це визначення робить акцент на відхиленні особи від особистісних норм, загальнолюдських цінностей.

Отже, професійна деформація працівників органів внутрішніх справ являє собою негативні зміни в структурі свідомості та діяльності людини,

що відбуваються під впливом особливостей професійної діяльності і знаходять свій прояв у трудовій поведінці, міжособистісних службових та неформальних стосунках з колегами, а також в повсякденному житті[2].

Тобто, наука дає профдеформації одностайне визначення – це девіація. При чому девіація, яка множитьсся, та породжує інші форми девіантної поведінки. Або, навіть, призводить до деліквенції та злочинності. Тоді чому ж у підрозділах ОВС на цю проблему дивляться крізь пальці. Чому профдеформація сприймається як неминуче зло, а факти прояву профдеформації замовчуються або сприймаються поблажливо? Ці питання потребують поглибленого теоретичного та емпіричного вивчення, оскільки безпосередньо впливають на ефективність діяльності ОВС та імідж міліції.

Література

1. Кравченко А.И. Социология девиантности. <http://lib.socio.msu.ru>
2. Лапшина В. Професіоналізм в діяльності ОВС: проблеми теорії та практики. Підручник. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005.
3. Шибутани Т. Социальная психология. – М.: Прогресс, 1969.

Лаврик Юлія Володимирівна,
ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ РІЗНОВИДІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

Професійний розвиток – це психологічні придбання та утрати, а з цього виходить, що у процесі становлення фахівця, професіонала відбувається не тільки вдосконалення, але і руйнування, виникнення деформацій і професійно небажаних якостей. Кожна професія має свій ансамбль професійно небажаних якостей, які негативно впливають на продуктивність професійної діяльності [1].

В цій статті ми визначимо поняття професійної деформації як одного із видів девіантної поведінки працівників міліції, проведемо аналіз причин її виникнення та розглянемо профілактичні заходи впливу до її появи.

Професійна деформація — це зміна характеру й результатів професійної діяльності працівників міліції, їхніх службових і позаслужбових відносин у колективі, розвиток у духовному світі працівників негативного відображення тих перекручувань, що проявилися в професійній діяльності та в різноманітних відносинах, які виникають на її основі [2].

Деформація, як вид девіантної поведінки, характеризується такими показниками:

– формально-бюрократичні методи керівництва (зрозумілість, брутальність, чванливість, бездушне ставлення до підлеглих);

– зловживання владою (брутальність стосовно громадян, приниження їхньої людської гідності, ненадання їм допомоги, невинуватене застосування фізичної сили, бойових прийомів, спеціальних засобів і зброї);

- припущення порушень службової дисципліни й фактів невиконання службового обов'язку;
- халатне ставлення до функціональних обов'язків;
- формалізм в оформленні документації;
- порушення Процесуального кодексу;
- культивування керівництвом нашіптування й виказування;
- психологічно конфліктна атмосфера в колективі (ситуації конфлікту як постійна норма службових відносин);
- пріоритетна орієнтація в колективі на антицидентність;
- формування подвійної моралі (для «своїх» і «чужих»);
- нерозбірливість у засобах («щоб досягти мети — всі засоби гарні»);
- формування атмосфери кругової поруки;
- психологічна ущербність окремих працівників через невміння адаптуватися до морального клімату, небажання наслідувати традиції і дотримуватись поведінкових норм службового колективу;
- «втома» від виконання службових обов'язків, що породжує байдужість до інтересів служби;
- грубі порушення Правил дорожнього руху, що не викликані службовою необхідністю, як норма поведінки за кермом;
- побутове пияцтво;
- конфлікти та агресивні дії з боку деяких працівників.

Аналіз професійної деформації свідчить, що існування цього негативного явища зумовлюють: стресові умови професійної діяльності; постійний контакт зі злочинним середовищем; перебільшення значення принципу доцільності (розкриття злочинів «за будь-яку ціну»); недоліки в кадровій політиці, організації і керуванні, у відсутності виховної роботи в міліції. Бажання якнайшвидшого розкриття злочину, потреба швидкого просування на службі також можуть призвести до деформованого сприйняття об'єкта професійної діяльності, упередженого ставлення до людей [3].

Об'єктивні причини морально-професійної деформації як одного із видів девіантної поведінки працівників міліції:

- специфічність професійної діяльності, постійні фізичні та психічні перевантаження, перевтома, негативні наслідки конфліктних й екстремальних ситуацій, які є небезпечними для життя та здоров'я, створюють дефіцит часу;
- постійний контакт зі злочинним середовищем, негативним впливом злочинця, що зменшує критичність сприйняття працівників;
- недоліки в організації й керуванні діяльністю (недосконалість звітності, взаємодії служб, «проценто-манія»);
- негативний вплив колег, що допускають зловживання владними повноваженнями, виявляють формалізм і байдужість до людей, халатне ставлення до службових обов'язків та інші прояви деформованої свідомості;
- відсутність систематичного й дієвого контролю — з боку керівництва та безпосереднього керівника за діяльністю працівників;

- неналежне матеріально-фінансове й оперативно-технічне оснащення;
- несприятливі побутові умови та сімейні відносини;
- помилки в підборі, розміщенні й вихованні кадрів;
- прорахунки у вихованні працівників (неуважність або формальне виконання).

Суб'єктивні причини:

- низький службово-професійний рівень і небажання удосконалювати професійні якості (самозаспокоєність, занижена самокритичність, переоцінка свого професійного досвіду);

- розгубленість, психологічна невідповідність до роботи, відсутність навичок і вміння контролювати своє поведіння, бажання будь-яким способом зняти психологічне навантаження (незібраність, неуважність, зловживання спиртними напоями);

- несприятливий морально-психологічний клімат у колективі, відсутність єдності інтересів особистості й усього колективу;

- недостатня розвиненість морально-ділових і вольових якостей працівників;

- невміння відокремлювати інтереси справи від інтересів кар'єри, схильність до корпоративності, а часом і позиція власної винятковості;

- неспроможність працівників раціонально організовувати робочий час, а також знімати фізичні та психологічні стреси, відволікатися від негативних емоцій у позаслужбових відносинах і в родині.

При цьому розподіл причин на об'єктивні й суб'єктивні є умовним, вони взаємодоповнюють одна одну. Крім зазначених причин доцільно, на наш погляд, виділити групу факторів, які в комплексі впливають на причини професійної деформації, підсилюючи чи послаблюючи їх.

Юридичні: недосконалість карно-процесуального законодавства; нечітке врегулювання оперативної роботи; відсутність юридичних гарантій, що обмежують працівників органів від протизаконних наказів і вказівок начальників.

Економічні: відсутність чітких економічних стимулів; «зрівнялівка» в оплаті; неефективність стельових звань; можливість добування побічної матеріальної та іншої вигод у повсякденній роботі; недостатня технічна забезпеченість (комп'ютерною технікою, автотранспортом тощо); відсутність матеріально-технічної бази.

Організаційні: невдалий підбір, нераціональне розміщення кадрів та слабкий контроль з боку керівництва; специфічність і стресовість роботи органів внутрішніх справ; неналежна організація внутрішнього обліку й контролю, зокрема й неправильні критерії оцінки роботи; недостатні заходи для підвищення кваліфікації працівників; некомпетентне втручання керівництва в роботу.

Інтелектуальні: низький рівень професійних знань; недостатній рівень загальної, політичної та правової культури; недоліки у вихованні й самовихованні підлеглих.

З огляду на причини виникнення професійної деформації, її відкрити та приховану форми прояву, варто цілеспрямовано й безупинно профілактично впливати. До числа напрямів такого впливу відносяться:

– загальні заходи — дійсна, а не уявна автономія органів внутрішніх справ, їхня рівновага та взаємостимування з іншими правоохоронними органами, підпорядкування їх тільки закону й висока відповідальність перед законом;

– безпосередні заходи — покращання професійної підготовки; удосконалення організації і керування, якісні зміни та поліпшення виховної роботи; створення здорового демократичного морально-психологічного клімату в колективах.

Резюмуючи вищесказане, підкреслимо: неухважність до моральної культури, до морально-психологічного клімату службового колективу веде не тільки до зниження якості службової діяльності, але й до загальної деградації, до цілковитого розвалу колективу. От чому вимога високої моральної культури, яка базується на почутті відповідальності за загальний результат його праці, за своїх колег і за себе самого, є однією з найважливіших вимог службової діяльності правоохоронних органів [4].

Література

1. Бочаров В.М. Формирование социальной компетентности специалиста ОВД / Бочаров В.М. — Краснодар, 2004. — 180 с. — (Монография).
2. Воецкая Т.В. Основы социологии / Воецкая Т.В. — Одесса: ОИВД, 1995. — 234 с. — (Материалы к лекциям (для курсантов правоведческих факультетов)).
3. Ковалевська Ю.М. Визначення та корекція ранніх форм девіантної поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 / Ю. М. Ковалевська, 1998. — 17 с.
4. Соціологія : [Навчальний посібник]. — К. : Лібра, 2002. — 256 с.

Проскурякова Оксана Сергіївна,
*науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного
та психологічного забезпечення ОВС ХНУВС*

ТРАДИЦІЯ ПРОТИЗАКОННОГО НАСИЛЬСТВА В ОВС УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Достатньо часто соціолог виступає в ролі лікаря, який викриває патологічні місця на тілі суспільства з метою його врятування. Виявлення, дослідження та висвітлення соціальних явищ, що деформують та руйнують соціальну систему є необхідним кроком на шляху її оздоровлення. На сьогодні в ОВС України як соціальній системі існує достатній список хронічних захворювань, що послаблюють її життєдіяльність та спроможність ефективно функціонувати. Не останнє місце в цьому списку займає протизаконне насильство.

Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ України залишається болючою темою для системи та суспільства на протязі багатьох років. У лютому 2009 року міжнародна організація Amnesty International оприлюднила звіт «Україна. Час діяти: катування та жорстоке поводження в міліції», у якому підведені підсумки дослідження, що проводилося на протязі п'яти років. Головний висновок дослідження : в Україні проти підозрюваних, свідків, інших осіб, які причетні до слідчого процесу й навіть проти зовсім сторонніх осіб міліція застосовує катування. [1] За підрахунками фахівців Української Хельсинської групи й Харківської правозахисної групи, щорічно стають об'єктами протизаконного насильства 93,5 тисяч українців. [2]

Серед багатьох причин, що сприяють існуванню протизаконного насильства в міліції, таких як значне поширення насильства у всіх сферах громадського життя, недосконалість законодавства, показники ефективності у роботі міліції, непрофесіоналізм та психічна невірноваженість працівників, відсутність належного контролю, не останнє місце займає традиційність цього явища. [3, с.154]

За результатами широкомасштабних соціологічних досліджень, що проводилися протягом 2004-2005 років авторським колективом соціологів та юристів Національного університету внутрішніх справ та Харківської правозахисної групи, а також авторського дослідження 2008 року, протизаконне насильство, як традиція, закріплено на рівні всієї системи ОВС України. По-перше, в якості норми, коли дане явище стає прийнятим правилом поведінки та передається від працівника працівнику як невід'ємний елемент правоохоронної діяльності. По-друге, як традиційні практики, що застосовуються та унаслідковуються працівниками міліції з метою розкриття та розслідування злочинів.

Як традиційна норма, протизаконне насильство в ОВС України носить легітимний характер та уходить своїми коріннями в далеке історичне минуле. Наведемо фрагменти інтерв'ю, що проводилися в рамках дослідження в 2004-2005рр. серед адвокатів, правозахисників, помічників депутатів різного рівня, журналістів та науковців ХНУВС:

– Насильство було і в 30-ті роки, і до революції. Був наказ Верховного головнокомандуючого про те, що дозволялося застосовувати катування під час проведення дізнання та слідства. Потім це заборонили, знищили технічні засоби для проведення катувань, але катування самі по собі збереглися.

– Це явище повсюдне. Не треба вважати, що це існує тільки в якомусь одному райвідділі. Існує порядок передачі цих прийомів, порядок втягування молодих працівників в це, які до цього не готові. В загалі, ціла школа. Більш того, це явище заохочується. Працівники, що проявляють найбільшу старанність, швидше підіймаються по службовій сходінці, отримують чергові звання, інші привілеї. [3, с.149]

Протизаконне насильство, як традиційна практика, включає в себе різноманітні традиційні прийоми та дії, певні з яких носять ритуальний ха-

рактер, із застосуванням спеціальних засобів, що використовують працівники міліції під час катувань своїх жертв. При цьому окремо виділяються традиційні прийоми психологічного тиску на людину та традиційні практики фізичного впливу.

Так, у перші години після затримання найчастіше застосовують такі традиційні прийоми психологічного тиску, як: 1) перспектива камери, довгих років ув'язнення з усім набором тюремних жаків і тортур; 2) виїзд у ліс або до окружної дороги, де «ми тебе закопаємо»; 3) перспектива катування з використанням різних жакливих методів і знарядь; 4) репресії стосовно родичів, близьких людей. [3, с.58]

Якщо за допомогою психологічних прийомів необхідний результат не досягається, то працівники можуть переходити до фізичного насильства. Одним з головних факторів використання таких технологій є їх ефективність у швидкому отриманні необхідної інформації, а також відсутність зовнішніх ознак їх застосування.

Серед традиційних практик фізичного насильства найбільш розповсюдженими в міліції є: 1) удари по голові кримінально-процесуальним кодексом з коментарями або боклажкою з водою; 2) затискання пальців рук поміж дверима; 3) надягання поліетиленового кулька на голову; 4) «ластівка» – надягання на людину наручників й підтягування її за руки вверх; 5) «валянок» – використання гантелі, покладеної у валянок, для нанесення ударів по ниркам; 6) «слоник» – надягання на людину протигазу, через трубку якого пропускають сигаретний дим або опускають трубку в пісок, з метою утруднити людині дихання та визвати удушєння. При цьому людину дуже міцно тримають з усіх боків; 7) «феналгон» – використання медичної мазі «феналгон», яку з метою отримання свідчень намазують на половий орган чоловікам.

За результатами досліджень протизаконне насильство найчастіше застосовується працівниками підрозділів карного розшуку, служби дільничних інспекторів, ППСМ і ДАІ. [3, с.43] Але, навіть серед працівників ОВС, чия професійна діяльність не пов'язана з розкриттям та розслідуванням злочинів, застосування протизаконного насильства зазвичай виправдовується. За даними інтерв'ю, проведеного з працівниками міліції у 2008 році, майже всі респонденти вважають, що при певних обставинах протизаконне насильство є доцільним і навіть необхідним засобом отримання інформації про злочин: « Насильство в міліції носить традиційний характер, тому що тобі вбивця ніколи не скаже, що він вбив Васю. Але для всього є поняття межі й треба думати головою. Одну людину можна розкусити лише поглядом, а іншу людину, яка визнає тільки авторитет сили і яка за своїм змістом не є людиною, а худобою, що визнає тільки власну наживу, то до неї інші засоби не є допустимими».

Існує цілий механізм, коли робиться акцент на вибірковості застосування насильства залежно від соціального статусу громадянина та обставин, у яких знаходяться працівники. Проте, виникає питання, за якими

параметрами працівники визначають «допустимість межі» катування та жорстокого погодження, а також хто належить до категорії «худоби»?

Одночасно респонденти роблять акцент на тому, що використання протизаконного насильства потребує певного «професіоналізму» від працівника, що його застосовує.: «Я вважаю, що глупий той працівник, який використовує такі методи й залишає сліди після себе. Не вмієш допитувати людину такими засобами, щоб це було ефективно й не спричинило ніяких правових наслідків ні для тебе, ні наслідків для здоров'я людини – не роби». Подібний «професіоналізм» є однією з головних причин латентності насильства в міліції, коли працівники вміють приховувати свої жорстокі дії.

Головною проблемою протизаконного насильства в ОВС України, як і будь-якої дисфункціональної традиції, є його стійке відтворення на протязі багатьох поколінь працівників, а також вбудованість у інші сфери діяльності ОВС (матеріально-технічне забезпечення, показники роботи міліції тощо), що майже не залишає шансів на скоріше одужання від цієї хвороби. Проте, перші кроки вже зроблені – МВС України визнало існування проблеми у системі та готується до її вирішення, що, в свою чергу, визиває сподівання на покращення ситуації щодо дотримання прав людини в системі ОВС та перехід на гуманні методи розслідування злочинів.

Література

1. пытки на Украине не соответствуют стандартам. Опубликован доклад Amnesty International [Электронный ресурс] // Коммерсант .Украина – 2009 – № 25 – Режим доступа к журналу: <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=612918>
2. Корреспондент: каждый 14-й украинец испытал на себе пытки в милиции [Электронный ресурс] // Корреспондент – 2007 – Режим доступа к журналу: <http://korrespondent.net/ukraine/events/219782/print>
3. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: Соціологічний та історико-правовий аналіз / [колектив авторів. За заг.ред.чл.-кор. АПРН України, д-ра юрид.наук, проф.О.Н.Ярмиша:]. – Харків: Вид-во НУВС, Харківська правозахисна група, 2005. – 212с.

Поліщук Юлія Олексіївна,
*ад'юнкт ад'юнктури та докторантури ХНУВС,
кафедра кримінального права та кримінології,
старший лейтенант міліції*

КАТУВАННЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ, ЯК ПРОЯВ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

1. Проблема девіантної поведінки завжди була однією з найважливіших у педагогіці, психології, кримінології, але сьогодні, вона набула масового характеру і тому потребує особливої уваги з боку науковців. З правової точки зору девіантна поведінка (від лат. *deviatio* – відхилення) – це така поведінка індивіда або групи осіб, що суперечить діючим правовим нормам і заборонена під загрозою покарання [1, с.30]. Основним критері-

ем правової оцінки дій індивіда є міра їхньої суспільної небезпеки. Виражену соціально-негативну оцінку в суспільстві поряд з такими формами девіантної поведінки, як наркоманія, алкоголізм, проституція, суїциди, має делінквентна поведінка (*від лат. delictum — проступок, англ. — delinquency — правопорушення, провинність*), тобто протиправна поведінка особи, що суперечить встановленим у даному суспільстві і в даний час законам, створює загрозу для інших людей чи соціального порядку і кримінально карана в крайніх своїх проявах. Одним із суспільно небезпечних видів делінквентної поведінки, за які українським законодавством передбачено кримінальну відповідальність, є катування.

2. У сучасному суспільстві широкого розголосу та резонансу набувають будь-які випадки делінквентної (протиправної, антисуспільної) поведінки державних службовців, представників влади, особливо випадки катування, вчинені службовими особами, в т.ч. працівниками правоохоронних органів при виконанні своїх службових обов'язків. Відсутність достатньої уваги науковців до проблеми встановлення причин і умов виникнення такої поведінки, а також неналежна увага до кримінального-правового аналізу складу злочину (це стосується і катування, яке вчиняється службовими особами), сприяють виникненню обстановки певної безкарності кримінальних правопорушень, пов'язаних з катуванням. Автор пропонує заповнити цю прогалину, провівши аналіз основних характеристик складу злочину «катування».

3. Основними чинниками значного збільшення кількості необґрунтованих затримань, застосувань до громадян незаконних методів і засобів впливу, фальсифікації матеріалів досудового слідства і дізнання та інших зловживань з боку працівників ОВС є умови професійної діяльності правоохоронців, постійна психологічна напруженість, а переважно – низький рівень юридичної підготовки кадрів, низький професіоналізм, кар'єризм, відсутність належного контролю за виконанням службових обов'язків, спосіб життя, вплив найближчого оточення тощо.

4. Відповідальність за вчинення катування службовою особою з використанням службового становища передбачено ч. 2 ст. 127 КК України. Основним безпосереднім об'єктом катування на думку вітчизняного законодавця є здоров'я особи, а додатковим може бути її честь, гідність. Поділяючи думку, закріплену у міжнародно-правових нормах, ми вважаємо, що катування є злочином у сфері службової діяльності, оскільки єдиним суб'єктом даного правопорушення слід вважати службову особу, делінквентна поведінка якої пов'язана з її службовим становищем. Тому безпосереднім об'єктом катування, що вчиняється службовою особою (працівником ОВС) слід визнати правомірну діяльність органів влади, що відповідає інтересам окремих громадян, суспільства й держави. Безперечно при вчиненні катування, у т.ч. працівником правоохоронних органів, можуть мати місце факти завдання шкоди і іншим об'єктам кримінально-правової охорони таким як здоров'я, воля, честь і гідність. Але ці об'єкти

слід вважати факультативними, оскільки завдання їм шкоди є не обов'язковим.

5. Згідно з диспозицією ст. 127 КК України об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні певних діянь – «побоїв, мучення або інших насильницьких дій». Побой – це дії, які полягають в багаторазовому нанесенні ударів (двох і більше), заподіюють короткочасний біль, але не завдають шкоди здоров'ю. Удар є одноразовим впливом тупим предметом на тіло людини, що спричинив фізичний біль. Мучення – це діяння, яке може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності, і заподіювати потерпілому страждання шляхом тривалого позбавлення їжі, пиття, тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах (наприклад, у несприятливому температурному або кисневому режимі навколишнього середовища, серед нечистот), позбавлення сну, перешкоджання відправленню природних потреб та інші подібні діяння. Інші насильницькі дії як форму прояву катування слід розуміти як зовнішній фізичний (за винятком побоїв чи мучення) чи психічний вплив на людину, що викликає у неї відчуття болю або фізичного чи морального страждання, здатний спричинити органічну, фізіологічну чи психічну травму (зокрема, зв'язування потерпілого, позбавлення його можливості вільно пересуватись у просторі шляхом його ізоляції у певному приміщенні, застосування електричного струму, роздратовуючий вплив на нервову систему голосним звуком або світлом, неправомірне використання наручників, гумових кийків, сльозоточивого й паралітичного газу, протигазів, застосування електрошоку, підвішування тіла, придушування (мокре, сухе, хімічне), погрози застосування насильства, які супроводжуються демонстрацією знарядь для катування, щипання, вивання волосся тощо) [2; 3, с.379; 4, с.52-53]. Особливістю катування, яке вчинене службовою особою як кваліфікованого виду цього злочину є використання при вчиненні злочину кола тих службових прав та обов'язків, які складають її службову компетенцію та як правило, полегшують саме вчинення злочину. Зокрема, під використанням працівником міліції службового становища при вчиненні злочинів доцільно було б розуміти застосування будь-яких фактичних можливостей, що випливають з повноважень, властивих працівнику міліції у зв'язку із займаною посадою; атрибутів працівника міліції (форменого одягу, службового посвідчення, елементів екіпіровки); спеціальних засобів та/або вогнепальної зброї; професійних знань та навичок, якими володіє працівник міліції у зв'язку з виконанням ним правоохоронних функцій [5, с.62]. Тим самим даний представник влади має певну перевагу над потерпілим, впливає на нього психологічно, і користуючись своїми перевагами, в будь-який момент може завдати йому страждань, як фізичних так і моральних.

В диспозиції ст. 127 КК вказано, що суспільно небезпечним наслідком катування є «заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання». Ряд вітчизняних науковців у цьому зв'язку пого-

джуються з тим, що настання такого суспільно небезпечного наслідку є обов'язковим. Ми вважаємо, що такий наслідок катування як біль та страждання настає неминуче слідом за побоями, мученнями, насильницькими діями, тобто між ними не існує розриву ні в часі, ні в просторі. Цей факт свідчить про те, що катування вважається закінченим злочином з моменту встановлення ознак дії або бездіяльності. Тому у таких випадках злочинний наслідок не підлягає спеціальному доказуванню судом [6, с.43].

6. Аналізуючи суб'єктивну сторону злочину «катування» слід сказати, що злочин характеризується умисною формою вини, а також наявністю такої обов'язкової ознаки, як мета. Вчинення катування з будь-якою з наступних цілей: з «метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі», «отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання», або з «метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється», а також з метою «заякування» чи «дискримінації його або інших осіб», в більшості випадків є характерними для катування, вчиненого працівника правоохоронних органів.

Аналіз кримінальних справ, вироків судів дозволили нам виділити наступні мотиви, які спонукають службову особу на скоєння катування: користь, кар'єризм, помста, хибно зрозумілі інтереси служби, небажання добросовісно виконувати свої професійні обов'язки, прагнення продемонструвати свою зверхність, перевагу над іншими людьми, дискримінація (расова, релігійна чи інша ненависть) тощо.

7. Таким чином, детальний аналіз складу злочину «катування, що вчинене службовою особою» (працівником правоохоронного органу), як одного із проявів делінквентної поведінки, допоможе вирішити певні питання її попередження, а також ефективної протидії їй.

Література

1. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Е.В. Змановская. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
2. Застосування Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського Суду з прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України [Текст] / Білоусов Ю.Л., Блага А.Б., Житний О.О., Захаров Є.Ю. та ін. – К.: Цифра, 2008. – 324 с.
3. Кримінальний кодекс України [Текст]: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид. – Х.: ТОВ «Одісей», 2006. – 1152 с.
4. Сердюк Л.В. О понятии насилия в уголовном праве [Текст] / Л.В. Сердюк // Уголовное право. – 2004. – №1. – С.52-53.
5. Мартиненко О., Ігнатов О. Феномен правопорушень серед працівників міліції: питання кримінально-правової дефініції [Текст] / О. Мартиненко, О. Ігнатов // Право України. – 2005. – №1. – 60-63.
6. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности [Текст] / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Госюриздат, 1958. – 220 с.

Блага Алла Борисівна,
канд. юрид. наук,
начальник кафедри кримінального права
та кримінології НІ ПФПСД ХНУВС

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Проблема насильства в сім'ї не втрачає своєї актуальності. Так, протягом 2008 року на профілактичному обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей перебувало 36020 неблагополучних сімей; було винесено 4112 офіційних попереджень про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (дорослим – 3271, неповнолітнім – 841) та 466 захисних приписів після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (дорослим – 374, неповнолітнім – 92).

Насильство в сім'ї проявляється в основному: – по відношенню до іншого члена подружжя; – з боку батьків по відношенню до дітей; – з боку дітей та онуків по відношенню до старших членів сім'ї.

До образливої, насильницької поведінки відносять: по-перше – фізичне насильство – вчинок, що або був здійснений з метою, або сприймається як такий, що здійснювався з метою ушкодження іншої людини. По-друге – психологічне насильство, а саме – один з шістьох типів психологічного насильства: висловлена погроза, приховала погроза, прихована погроза щодо використання фізичного насильства, жорсткий контроль поведінки, патологічні ревності, ментальна деградація, ізоляція [1]

Результати проведеного нами дослідження підтверджують, що насильство в сім'ї являє собою поступовий процес, який розгортається протягом тривалого часу й складається з декількох етапів.

На першому етапі зростає напруження, яке відчувають члени сім'ї. В побуті з'являються епізоди грубого ставлення чоловіка до дружини, зловживання алкоголем. Одна із сторін займає активну, наступальну, егоїстичну позицію, друга сторона займає пасивну позицію, уникає сварок, але обидві сторони відчувають, що їм важко справитися з напруженням, розв'язати конфліктну ситуацію.

Другий етап акт характеризується актом фізичного насильства, під час якого майже відсутній контроль над власними діями. Якщо скривджена сторона не може відповісти агресією, в неї настає заперечення того, що відбулося, образа, можливий емоційний розлад, так побиті жінки частіше звертаються за допомогою через 24-28 годин після акту насильства.

Наступний етап характеризується примиренням, каяттям кривдника. Жертва перебуває в розпачі, і, якщо не відбувається розрив сімейних стосунків, на цьому етапі відбувається віктимізація жінки.

У нашому дослідженні виявлені деякі риси, що характерні для чоловіків, які постійно ображають своїх жінок, а саме: завищена самооцінка, неадекватний Я-образ, потреба в самоствердженні, нездатність до співчут-

тя, низькі комунікативні здібності, низький контроль за поведінкою, апатія, депресивні стани, розлади уваги, волі, деякі органічні синдроми, зловживання наркотиками та алкоголем. Тобто, психопатологія є передумовою, а не причиною насильницької поведінки.

Чоловіки, що скоїли насильницькі злочини щодо своїх жінок, мають усталені настанови щодо статевої ролі, згідно з якими маскуліність включає незалежність, компетентність, агресивність, домінантність і контроль. За результатами анкетування можливо припустити, що всі ці особливості склалися на основі отриманого в минулому досвіду стосунків із батьками. Психологічний тиск та фізичне насильство призвели до недиференційованості статево-рольової ідентичності, тобто вони мають невизначену психологічну стать.

Таким чином, спостерігається висока кореляція між образливою поведінкою у власній сім'ї та образами з боку батьків у дитинстві.

Проблема чоловіків, які ображають жінок, полягає у тому, що вони надто бояться виявити свій страх і через те втратити контроль. Образники не вирізняють своїх емоцій і всі негативні почуття (сум, образу, страх) виражають як гнів. Вони не знаходять у жінки захисту, який давала мати, і реагують таким чином, як це робив батько. Причина такого вияву емоцій – у тому, що страх, сум у свідомості згаданих чоловіків суперечить образу справжнього чоловіка і тому витісняється в підсвідоме. Невизнані емоції ховаються за лаштунками гніву й набувають аж надто маскулінного вигляду [2].

Насильство в сім'ї значною мірою визначається культурними й соціальними схемами, зокрема, такими, як гендерні стереотипи та настанови щодо його застосування в сімейних стосунках. У таблиці 1 наведені дані щодо відношення опитуваних жінок та чоловіків до можливості застосування фізичного насильства в сім'ї.

Таблиця 1

Ставлення опитуваних жінок та чоловіків до можливості застосування фізичного насильства в сім'ї

Вік респондентів	Вважаю це нормальним		Ставлюся до цього негативно		Залежить від ситуації, важко відповісти	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
26-30 років	23	8	16	81	61	11
31-40 років	12	3	41	72	47	25
41-45 років	41	17	20	63	39	20

Майже третина опитаних жінок у віці 41-45 років вважають припустимим фізичне насильство. Зазначимо, що більшість вбивств своїх чоловіків та співмешканців скоюють жінки, які належать до цієї вікової групи. Чоловіки, незалежно від вікової групи припускають можливість фізичної розправи та застосування фізичної сили в подружньому житті.

Серед факторів, які вплинули на вчинення внутрішньосімейного злочину, досліджувані виділили: невирішені життєві ситуації, негативні психічні стани та стан алкогольного сп'яніння. Зокрема, до невирішених життєвих ситуацій відносяться довготривалі ситуації внутрішньосімейної агресії.

Вбивства, які скоюються жінками в результаті внутрішньосімейної агресії, є результатом домашніх сварок; вони скоюються «в момент емоційного вибуху», заздалегідь необдуманно, і, як правило, відбуваються вдома, «на кухні», з використанням ножа в якості зброї, або ж інших побутових предметів. Жінка – жертва насилля з боку чоловіка протягом багатьох років – несподівано використовує фізичну силу, вбиваючи чоловіка – джерело цього насилля. Для всіх типів особистості жінок-злочинниць є характерними наявність фрустрації та тривоги, певного рівня агресивності.

Зазначимо, що рівень агресії та її структура значним чином впливають на порушення процесу взаємодії з оточуючими, близькими, родиною, соціальним середовищем взагалі. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

- Існує певна залежність між особистісними особливостями злочинниць і характером та видом скоєних злочинів. Тобто, у жінок, які скоїли злочин проти життя та здоров'я особи, визначені дистимічний, застрягаючий, педантичний і демонстративний типи акцентуацій характеру.
- Процес взаємодії жінки з соціальним середовищем, яке характеризується підвищеною віктимністю, призводить до підвищення рівня тривоги та фрустрації.
- Наявність стану тривоги у жінок-злочинниць веде до появи певних видів агресії, а саме – дратівливості, образи, почуття вини. Стан фрустрації, в якому опинилася жінка-злочинниця, впливає на схильність жінки до такою форми прояву агресії, як образа.

Таким чином, певні характеристики насильства в сім'ї зумовлені деякими соціально-психологічними та гендерними факторами: наявністю випадків застосування насильства в батьківській сім'ї, суспільними нормами стосовно лідерства в сім'ї та поведінки членів сім'ї, соціальним статусом, сімейними взаємовідносинами, глибиною внутрішньосімейних конфліктів.

Загальними рисами психологічних моделей поведінки жінок-жертв насильства в сім'ї є тенденція звинувачувати самих себе, почуття сорому та приниження, бажання приховати факти жорстокого поводження від оточуючих, близьких, родичів, а також почуття «потрапляння в пастку». Багато жінок соромляться прохати про допомогу чи навіть відчують страх, так як їх попереднє прохання про допомогу не було задоволено ні працівниками міліції, ні родичами.

Наслідками подружнього насильства може стати комплекс симптомів посттравматичного стресового розладу (страх, почуття безпорадності,

високий рівень роздратованості, порушення сну), виникнення невіри у власні сили, зменшення здатності жертв до опору, зміна ставлення до себе, тобто відбувається процес віктимізації жінки. Наслідки застосування насильства щодо дітей завдають їм найбільшої шкоди та викликають дефекти соціалізації дітей-жертв насилля.

Насилля в сім'ї визначається культурними й соціальними схемами, зокрема такими, як гендерні стереотипи та настанови щодо його застосування в подружніх стосунках. Моделі насильницької поведінки у зв'язку зі зміною гендерних стереотипів стають типовими в побуті, тому виникає потреба в формуванні ненасильницької поведінки в суспільстві взагалі та родині зокрема.

Література

1. Грабська І.А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування // Практична психологія та соціальна робота, 1998. – №9. – С.20-22.
2. Шестаков Д.А. Семейная криминология. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 389с.

Солохіна Лариса Олександрівна,
викладач кафедри загальної
та прикладної психології і педагогіки ХНУВС

ГЕНДЕРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ В СІМ'Ї

Проблема сімейного насильства дотепер не стала предметом уваги в суспільстві не через її відсутність. У відомчих статистичних обліках, які ведуться дільничними інспекторами міліції, останнім часом, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [1] досить широко відображаються дані про осіб, які вчинили насильство в сім'ї та перебувають на профілактичному обліку. Ці зведення включають відомості про стать, вік, родинний зв'язок злочинця з потерпілим, тощо. Відомості ж про осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї до цих обліків на заносяться. Тому й досі офіційні статистичні дані про цю категорію потерпілих незначні.

Дослідженнями проблеми внутрісімейних злочинів займаються такі автори, як Д.А. Шестаков, Б.Г. Тугельбаєва, О.В. Старков, В.П. Рєвін, М.Кошарний, В.Берестова та ін. Не дивлячись на появу нових форм насильницьких злочинів, побутові насильницькі злочини все одно переважають, тому актуальною залишається проблема психологічних характеристик як жертв злочинів, так і осіб, які їх скоюють.

Незважаючи на всю серйозність проблеми, більшість випадків сімейного насильства, з мовчазної згоди жертви, так і залишається внутрішньою проблемою, тим самим все сильніше розв'язуючи руки кривдникові. Причиною такої поведінки, перш за все є незнання населенням законодавства країни, а звідси – незнання своїх прав та обов'язків, по-друге – у сві-

домості багатьох сімейне насильство не є чимось неприпустимим, більш того, сімейне насильство розглядається як елемент виховання (при патріархальній структурі сім'ї, тощо), по-третє – існуюча авторитарна структура відносин в сім'ї призводить до формування пасивної позиції слабкої сторони подружжя [2].

Насилля в сім'ї значною мірою визначається культурними й соціальними схемами, зокрема, такими, як гендерні стереотипи та настанови щодо його застосування в сімейних стосунках.

В дослідженні приймали участь жінки, які відбувають покарання в Качанівській виправній колонії, та чоловіки, які відбувають покарання в Диканівській виправній колонії за скоєння насильницьких злочинів у сім'ї, зокрема, вбивств.

У таблиці 1 наведені дані щодо відношення опитуваних жінок до можливості застосування фізичного насильства в сім'ї.

Таблиця 1

Відношення опитуваних жінок до можливості
застосування фізичного насильства в сім'ї

Вік респондентів	Вважаю це нормальним		Ставлюся до цього негативно		Залежить від ситуації, важко відповісти	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
26-30 років	23	8	16	81	61	11
31-40 років	12	3	41	72	47	25
41-45 років	41	17	20	63	39	20

Майже третина опитаних жінок у віці 41-45 років вважають припустимим фізичне насильство. Зазначимо, що більшість вбивств своїх чоловіків та співмешканців скоюють жінки, які належать до цієї вікової групи. Чоловіки, незалежно від вікової групи припускають можливість фізичної розправи та застосування фізичної сили в подружньому житті.

Вбивства, які скоюються жінками в результаті внутрісімейної агресії, є результатом домашніх сварок. Жінка – жертва насилля з боку чоловіка протягом багатьох років – несподівано використовує фізичну силу, вбиваючи чоловіка – джерело цього насилля.

Уявлення про гендерні розбіжності статей, які сформувалися до теперішнього часу, дозволяють по-новому поглянути на стосунки, які складаються в сім'ї, особливо в конфліктних та криміногенних ситуаціях. Чоловік, як глава сім'ї, раніше сприймався в суспільстві як відповідальний за поведінку жінки та інших членів сім'ї, і вважалося, що він має право на різноманітні засоби виховання та контролю над членами сім'ї. Жінка, як «хранителька вогнища» має забезпечити емоційний комфорт, добробут своєї родини, тобто якість родинних стосунків залежить від жінки. Якщо,

шлюб невдалий, в першу чергу суспільством звинувачується жінка, більш того, вона відчуває провину за психологічну атмосферу сім'ї [3].

Загальними рисами психологічних моделей поведінки жінок-жертв насилля в сім'ї є тенденція звинувачувати самих себе, почуття сорому та приниження, бажання приховати факти жорстокого поводження від оточуючих, близьких, родичів, а також почуття «потрапляння в пастку». Багато жінок соромляться прохати про допомогу чи навіть відчувають страх, так як їх попереднє прохання про допомогу не було задоволено ні працівниками міліції, ні родичами. Таким чином, побутові злочини, скоєні жінками, є типовими і тому мають найбільшу питому вагу серед насильницької жіночої злочинності. Це свідчить про наявність проблеми прихованого побутового насильства, на яке жінка відповідає насильницькими діями, що, в свою чергу, потребує певного комплексного експертного дослідження особистості учасників злочину та ситуації злочину.

Причини насилля в сім'ї та сімейного неблагополуччя вбивця звичайно пов'язує з особистістю жертви, при цьому в процесі сімейного конфлікту обидві сторони нерідко потребують доказів власної правоти, гіпертрофованому поданні власної образи. В ситуації, що склалася подружжя знають, що подальше сімейне життя продовжуватися не може, але часто випадок вирішує, хто стане жертвою, а хто – нападником.

У нашому дослідженні виявлені деякі риси, що характерні для чоловіків, які постійно ображають своїх жінок, а саме: завищена самооцінка, неадекватний Я-образ, потреба в самоствердженні, нездатність до співчуття, низькі комунікативні здібності, низький контроль за поведінкою, апатія, депресивні стани, розлади уваги, волі, деякі органічні синдроми, зловживання наркотиками та алкоголем. Тобто, психопатологія є передумовою, а не причиною насильницької поведінки.

Чоловіки, що скоїли насильницькі злочини щодо своїх жінок, мають усталені настанови щодо статевої ролі, згідно з якими маскулінність включає незалежність, компетентність, агресивність, домінантність і контроль. За результатами анкетування можливо припустити, що всі ці особливості склалися на основі отриманого в минулому досвіду стосунків із батьками. Психологічний тиск та фізичне насильство призвели до недиференційованості статево-рольової ідентичності, тобто вони мають невизначену психологічну стать.

Таким чином, спостерігається висока кореляція між образливою поведінкою у власній сім'ї та образами з боку батьків у дитинстві.

Певні характеристики насильства в сім'ї зумовлені деякими соціально-психологічними та гендерними факторами: наявністю випадків застосування насильства в батьківській сім'ї, суспільними нормами стосовно лідерства в сім'ї та поведінки членів сім'ї, соціальним статусом, сімейними взаємовідносинами, глибиною внутрісімейних конфліктів,

Насилля в сім'ї визначається культурними й соціальними схемами, зокрема такими, як гендерні стереотипи та настанови щодо його застосу-

вання в подружніх стосунках. Моделі насильницької поведінки у зв'язку зі зміною гендерних стереотипів стають типовими в побуті, тому виникає потреба в формуванні ненасильницької поведінки в суспільстві взагалі та родині зокрема.

Література

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», №2789-14, 15.11.2001.
2. Шестаков Д.А. Семейная криминология. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 389с.
3. Walker L.E. The battered woman syndrome. – Hotaling G.T., Finkelhor D. (Eds). Family abuse and its consequences: New directions in research. – Newbury Park: Sage Publications. – 1988.

Ляшенко Наталія Олександрівна,

канд. соціол. наук, доцент

кафедри соціології та соціальної роботи ННІ ПМСІТ ХНУВС

Бойко Олександр Володимирович,

канд. соціол. наук

ШЛЮБНІ ДЕВІАЦІЇ

Поведінка людини інколи виходить за рамки, що встановлені нормами. Більшість суспільств здатна асимілювати чималу кількість відхилень від норми без серйозних наслідків для себе, однак постійні і широко поширені девіації можуть порушити організоване життя суспільства або навіть зруйнувати його. Соціальна організація складається з координованих дій людей. Якщо деякі індивіди не виконують свої дії в належний час і відповідно до суспільних очікувань, інституційному життю може бути завдана вагома шкода. Тому необхідно аналізувати існуючі види девіантної поведінки, прогнозувати наслідки її поширення. Шлюб належить до фундаментальних соціальних інститутів. Шлюб і сім'я входять в п'ятірку основних цінностей особистості практично у всіх культурах. Незважаючи на існуюче різноманіття типів і форм шлюбу він виконує однакові, дуже важливі для суспільства і особистості функції. Тому розглянемо існуючі типи шлюбних девіацій, причини їх поширення і наслідки для суспільства і особистості.

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Реєструється шлюб перед значимою інстанцією – перед Богом (у церкві), перед законом (у державному органі реєстрації актів цивільного стану), і перед людьми – «свідками». З моменту вступу до шлюбу починають діяти відповідні інституційні статуси, про що стає відомо

навколишньому оточенню. Виходячи з визначення шлюбу його девіації пов'язані з порушенням встановленої законом кількості шлюбних партнерів та їх статі; процедури реєстрації шлюбу; з реалізацією взаємних прав і обов'язків по відношенню до шлюбного партнера і до дітей. Розглянемо ці девіації.

В Україні дозволені моногамні гетеросексуальні шлюби. Полігамія, що узаконена в мусульманських країнах, не відповідає християнській традиції, засуджується громадською думкою. Поширення набула серійна моногамія. Гомосексуальні союзи різко критикуються і заперечуються як основа для шлюбу. У СРСР гомосексуалізм був кримінальним злочином і карався позбавленням волі, у сучасних Ірані, Афганістані, Саудівській Аравії, Ємені, Сомалі, Судані, Нігерії, і Мавританії – стратою. Кримінальне законодавство, а також влада і громадська думка Ірану, Єгипту та інших країн Африки і Азії вважають гомосексуальність або гомосексуальну активність карним злочином. У ліберальних країнах скасування кримінального переслідування гомосексуалістів відбулася порівняно недавно. У більшості демократичних країн Європи відбулася скасування інструкцій і положень, що визначають гомосексуальність як медичну патологію або як сексуальну девіацію. Країни, що надали одностатевим парам повноцінне право на шлюб – це Нідерланди, Бельгія, Іспанія, Канада, ЮАР і Норвегія. Одностатеві партнерства (цивільні шлюби) узаконені в багатьох країнах Західної і Північної Європи (Великобританія, Данія, Гренландія, Швеція, Ісландія, Франція, Андорра, Німеччина, Фінляндія, Люксембург, Португалія, Чехія, Словенія, Угорщина, Швейцарія, Хорватія), а також в Ізраїлі, Новій Зеландії і в деяких штатах Австралії.[1] У різних країнах одностатеві шлюбні союзи можуть називатися по-різному; розрізняється і перелік прав, які мають їх члени. В Україні за останніх 15 років рівень агресивності по відношенню до гомосексуальних союзів знизився, хоча переважна більшість респондентів проти прилюдної демонстрації нетрадиційних сексуальних стосунків, збільшилася доля толерантних. Це – наслідки демократизації, впливу ЗМІ і посилення міжкультурних контактів. [2]

Спочатку під терміном «цивільний шлюб» мали на увазі сімейні стосунки, не освячені таїнством вінчання, але визнані державою. У СРСР цивільний шлюб виник в 1917 році як протипага традиційному церковному. У юриспруденції поняття цивільного шлюбу зберегло первинну сутність і відноситься до пар, які оформили свій союз офіційно. Вільні ж сімейні стосунки в чинному законодавстві України прийнято називати фактичним шлюбом. У буденній мові під цивільним шлюбом мають на увазі добровільне спільне мешкання і ведення спільного господарства двома людьми: чоловіком і жінкою «без яких би то не було юридично оформлених взаємних зобов'язань». Протягом останніх 50 років подібні союзи набувають все більшого поширення як в Європі, так і в Україні. Згідно перепису 2002 року, кожен десятий шлюб в Україні — цивільний.[3] На рівні громадської думки вони вже перестають визначатися, як девіація. Новий Сімейний кодекс України, що вступив в дію з 1 січня 2004 року,

визнає «цивільний шлюб» однією з форм організації сім'ї, в якій виникає спільна власність і діти, народжені в такому шлюбі, мають ті ж права, що і народжені в зареєстрованому. Але цей шлюб має свої особливості, і далеко не всі сприймають його, як рівноцінний офіційному, і в психологічному, і в економічному плані. Коротко зупинимось на його перевагах та недоліках, а також пояснимо кому він вигідний, а кому ні. Переваги такого шлюбу: можна ретельніше придивитися, зрозуміти свої почуття; є можливість навчитися спільно вести господарство, розподіляти фінанси і обов'язки; приходить розуміння, що шлюб не лише свято, але і «рядові будні», і відповідальність; такі союзи, не обтяжені соціальними стереотипами з приводу сімейного життя, вони максимально відкриті експериментам і творчості; в разі розриву емоційні і матеріальні претензії з обох боків пред'являються по мінімуму. Виявлено вплив віку респондентів на оцінку переваг цивільного шлюбу: молодше покоління, особливо чоловіки, в цивільному шлюбі бачать, перш за все, можливість зберегти свободу, уникнути відповідальності, а представники старших груп цінують можливість перевірити свої почуття, спробу жити самотійно, по-дорослому.[4] Недоліки: неоднозначність в оцінці існуючих стосунків самого подружжя (жінки в такому шлюбі частіше вважають себе заміжніми, а чоловіки – холостими); економічна і психологічна уразливість подружжя (насамперед жінок, які прагнуть до стабільності в стосунках, в упевненості в майбутньому, а в ситуації розлучення при відстоюванні своїх матеріальних інтересів і обов'язків чоловіка по відношенню до дитини треба ще доводити факт мешкання однією сім'єю саме під час придбання спільного майна); у цивільному шлюбі мати вирішує, кого записати батьком дитини, яке дати їй прізвище, чи можна зробити аналіз ДНК на визначення батьківства.[5]

Заміжня жінка традиційно в суспільстві має більш високий статус, ніж самотня, тому хоча цивільний шлюб не завжди сприймається як повноцінний, для більшості жінок все ж це краще, ніж нічого. Для чоловіків такий шлюб забарвлений ілюзорним відчуттям свободи, при тому, що є всі плюси шлюбних стосунків – налагоджений побут, психологічна і моральна підтримка, регулярні сексуальні стосунки. Небажання реєструвати свої стосунки пов'язане насамперед з побоюванням відразу узяти на себе відповідальність за майбутню сім'ю, дітей. У критичній ситуації завжди можна знайти виправдання: ми вільні люди, і ніхто нічого нікому не винен. Для двох рівноцінних, незалежних один від одного у фінансовому плані осіб, цивільний шлюб цілком підходить. Для тих, хто матеріально менш захищений (насамперед жінки та діти) офіційний шлюб дає більше стабільності. Ставлення суспільства до цивільного шлюбу стає все більш лояльним, але представники всіх поколінь вважають за більш оптимальний для дитини офіційний шлюб його батьків.

Останній тип шлюбних девіацій пов'язаний з невиконанням партнерами встановлених взаємних прав і обов'язків. Варіантів таких відхилень безліч, ми на них не зупинятимемося, відзначимо лише, що до порушених

ків застосовують різні формальні і неформальні санкції, що підкріплюються громадською думкою і законами про шлюб та сім'ю. Бажання володіти цими правами і згода виконувати обов'язки спонукає людей до вступу до шлюбу, а розчарування з приводу їх невиконання – до розлучень.

Поширення шлюбних девіацій, і порівнювання їх до офіційних шлюбів призводить до проблеми ідентифікації шлюбу як соціального інституту, невизначеності у виконанні шлюбних ролей, моменту їх початку і закінчення, обсягу прав і обов'язків подружжя. Всі вище названі види шлюбних девіацій присутні в Україні. Їх вивчення допоможе в реалізації цілей та задач сімейної політики.

Література

1. Усыновление и воспитание детей в однополых парах.
2. <http://ru.wikipedia.org>
3. <http://www.obozrevatel.com/news/2008/5/17/237777.htm>
4. http://bigbord.net/stati/obshchestvo_i_politika/1378.html
5. Богданова Л.П., Щукина А.С. Гражданский брак в современной демографической ситуации. // «Социологические исследования» №7 2003
6. Подводные камни гражданского брака.
<http://www.passion.ru/s.php/3321.htm>

Штриголь Діана В'ячеславівна,
канд. мед. наук, доцент ХНУВС

ДИНАМИКА САМОСВІДОМІСТІ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ, ЩО СХИЛЬНІ ДО СУЇЦИДУ

За даними світової літератури, щодня більш 1000 молодих людей намагаються здійснити суїцид. Протягом останнього десятиріччя частота суїцидів у підлітків зросла майже в 3 рази. Самогубства – друга за частотою причиною смерті в молодості [3].

Основою виникнення суїцидальної поведінки в підлітковому і юнацькому віці є широкий перелік проблем, що не були розв'язані в дошкільному і молодшому шкільному віці, пов'язаних з особистісними особливостями дитини. Найважливішим особистісним утворенням, що тривалий час визначає характер поведінки людини, підкоряє собі більш приватні психологічні характеристики, є самосвідомість. Цілісний розвиток особистості сполучений з поступовим усвідомленням дитиною самого себе. Відбувається процес поступового самопізнання, прояву в дитини переживання свого Я, що має складну структуру [1, 5]. Занижена, дисгармонійна самооцінка може істотно впливати на емоційний стан дитини. Тому можна припустити істотні відмінності самосвідомості в підлітків, схильних до суїциду. Особливості самосвідомості таких осіб вивчені недостатньо, проте їх знання важливо значення для профілактики суїцидальної поведінки.

Мета дослідження – з'ясувати динаміку самосвідомості старшокласників з різним рівнем суїцидальної готовності.

Організація дослідження. Досліджено 150 десятикласників загальноосвітніх шкіл. За допомогою опитувальника суїцидальної поведінки [2] було виділено дві групи. Першу групу склали 25 випробуваних (11 юнаків і 14 дівчат), не схильних до суїцидальної поведінки, що набрали менше 10 балів за шкалою суїцидального рівня. Другу групу склали 27 випробуваних (15 юнаків і 12 дівчат), схильних до суїцидальної поведінки. Ці групи обстежували 3 рази протягом 3 років (у 10 та 11 класі, а також через 1 рік після закінчення школи). Для вивчення особливостей самовідношення старшокласників використовували методику «Особистісний диференціал» [4] і тест-опитувальник самовідношення В.В.Століна [6]. Для математичної обробки використовували прикладні програми STATISTICA (Version 5.0) для «Windows-95». Вірогідність відмінностей визначали за критерієм t Ст'юдента. Для вивчення динаміки самовідношення й самооцінки використовували парний критерій Вілкоксона.

Результати. Аналіз вихідного стану самооцінки у 10 класі (таблиця) свідчить, що середні показники оцінки, сили й активності в групі схильних до самогубства були дещо нижче, ніж у контролі, але розбіжність не сягала статистичної достовірності. Проте виявлено істотні відмінності самовідношення за всіма шкалами опитувальника, за винятком шкали «відношення інших». Показники за шкалою «інтегральне почуття «за» або «проти» власного Я» значно нижчі в групі схильних до суїциду. Отже, ці юнаки та дівчата більше спрямовані проти власного Я. Низькі показники за шкалою «самоповага» свідчать про те, що вони менше вірять у свої сили, здібності, енергію, самостійність. Низькі показники за шкалою «аутосимпатія» показують, що юнаки та дівчата, схильні до суїциду, не схвалюють себе в цілому, не довіряють собі та мають більш негативну самооцінку. Низькі показники за шкалою «очікування позитивного ставлення від інших» означають, що вони чекають заперечення їхніх внутрішніх достоїнств, антипатії до своєї зовнішності [6]. За шкалами «самоінтерес», «самовпевненість», «самоприйняття», «самокерівництво», «саморозуміння», що відбивають готовність до внутрішніх дій відносно власного Я [6], середні показники в групі схильних до суїциду також значно нижче, а за шкалою «самозвинувачення», навпаки, вірогідно вище.

Така структура самовідношення пояснює внутрішні механізми високого ризику суїциду, оскільки відіграє найважливішу роль в організації результативного керування поведінкою.

Таблиця

Динаміка показників самооцінки та самовідношення в групах юнаків та дівчат, не схильних (числівник) і схильних (знаменник) до суїцидальної поведінки

Фактор самооцінки, шкала самовідношен-	10 клас	11 клас	За 1 рік після закінчення
--	---------	---------	---------------------------

ня			школи
Самооцінка			
Оцінка	<u>6,40±4,61</u> 3,74±5,08	<u>11,76±3,72**</u> 3,11±4,70	<u>10,80±5,4</u> 1,48±5,7
Сила	<u>5,40±4,46</u> 3,55±5,67	<u>8,36±4,25*</u> 0,70±4,99	<u>7,64±6,2</u> 2,07±4,8
Активність	<u>4,88±4,47</u> 4,29±6,65	<u>7,16±4,20</u> 1,62±5,17	<u>9,12±5,5</u> 1,77±4,16
Самовідношення			
Інтегральне почуття	<u>93,74±5,91</u> 68,93±21,20	<u>86,93±14,34</u> 54,91±25,99	<u>63,44±26,6**</u> 61,51±19,6
Самоповага	<u>77,61±16,12</u> 45,67±23,33	<u>67,73±24,96</u> 37,60±20,57	<u>56,83±24,4</u> 52,32±20,7**
Аутосимпатія	<u>89,28±11,07</u> 62,23±27,77	<u>83,74±15,90</u> 60,72±29,20	<u>68,42±18,2**</u> 59,01±18,9
Очікування позитивного ставлення від інших	<u>67,24±26,56</u> 45,77±25,42	<u>64,30±31,43</u> 25,20±23,50*	<u>33,75±34,6**</u> 22,34±15,5
Самоінтерес	<u>80,87±16,31</u> 64,14±31,97	<u>72,99±24,45</u> 38,71±32,20*	<u>39,33±31,9**</u> 39,44±24,6
Самовпевненість	<u>82,42±14,00</u> 47,91±30,27	<u>80,51±17,98</u> 50,34±28,83	<u>54,89±25,8**</u> 53,79±23,9
Ставлення інших	<u>61,35±32,01</u> 58,19±28,32	<u>64,63±31,60</u> 40,46±32,82	<u>38,08±33,1**</u> 34,40±21,4
Самоприйняття	<u>86,52±18,60</u> 55,35±30,38	<u>81,48±20,17</u> 54,97±30,50	<u>63,48±27,1**</u> 47,13±26,0
Самокерівництво	<u>63,77±20,62</u> 49,43±22,09	<u>63,19±20,51</u> 41,24±20,36	<u>66,11±17,9</u> 50,12±19,6
Самозвинувачення	<u>21,06±16,54</u> 48,81±30,29	<u>17,90±14,77</u> 35,61±23,50	<u>35,4±25,1**</u> 30,43±17,6
Самоінтерес як дія відносно власного Я	<u>79,52±16,63</u> 58,18±31,84	<u>72,65±24,59</u> 32,40±27,42**	<u>39,33±31,9**</u> 25,45±14,9
Саморозуміння	<u>68,64±23,01</u> 43,77±26,02	<u>66,58±27,01</u> 51,48±24,51	<u>67,72±25,6</u> 75,64±21,7**

Примітка. * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$ порівняно з показником попереднього року.

Динаміка самооцінки в юнаків та дівчат із різною суїцидальною готовністю (табл.) свідчить, що в 11 класі достовірно збільшилися показники оцінки, сили й дещо зріс показник активності у не схильних до суїциду. Отже, ці юнаки та дівчата стали значно краще приймати себе як особистість. У них підвищились усвідомлення себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик і задоволеність собою,

достовірно зросли самоповага, самооцінка вольових якостей. Самовідношення істотно не змінилось.

Інша динаміка самооцінки, а саме тенденція до зниження самооцінки вольових якостей та активності, спостерігалася в юнаків та дівчат, схильних до суїциду. Щодо їхнього самовідношення, наявна тенденція до зниження показників за шкалами «інтегральне почуття» і «ставлення інших», а також достовірне зниження показників за шкалами «очікування позитивного ставлення від інших», «самоінтерес».

Отже, в групі юнаків та дівчат, що схильні до суїциду, за останній рік навчання в школі значно знизилися самоінтерес та очікування позитивного ставлення від інших, а також намітилася тенденція до зниження інтегрального показника самовідношення.

Чи відбулись зміни самооцінки в обох групах протягом року після закінчення школи? Показники всіх особистісних факторів не зазнали статистично достовірних змін: не схильні до суїциду зберегли середню оцінку своїх особистісних якостей, задоволеність собою та власною поведінкою, а схильні до самогубства як і досі не задоволені собою.

В групі юнаків та дівчат, не схильних до суїцидальної поведінки, за рік відбулося статистично значуще зниження інтегрального показника прийняття власного «Я», автосимпатії, очікування позитивного ставлення від інших, самоінтересу, самовпевненості, ставлення інших і самоприйняття. Проте значно збільшилося самозвинувачення. Тобто знизилося позитивне самовідношення як на глобальному рівні, так і на рівні конкретних дій відносно власного «Я». В групі схильних до суїцидальної поведінки за рік статистично вірогідно зросли самоповага та саморозуміння.

Ймовірно, наведена динаміка відбиває зміни соціальної ситуації досліджуваних – в них змінилося коло спілкування. Юнаки та дівчата, що схильні до суїциду, отримали шанс для зміни відношень і, можливо, на відміну від таких, що не схильні до самогубства, скористалися ним, гармонізували своє самовідношення.

Отримані результати можна використовувати для психопрофілактики та психокорекції суїцидальної поведінки. Профілактичну роботу доцільно спрямувати на відомі джерела формування самовідношення: оцінку інших людей, референтну групу, актуальні порівняння з іншими, порівняння реального та ідеального Я.

ВИСНОВКИ

1. Юнаки та дівчата, схильні до суїцидальної поведінки, мають більш низькі показники самовідношення. Вони більше спрямовані проти власного Я, критично та ворожо ставляться до себе, очікують негативне ставлення інших, не зацікавлені в собі, менш

упевнені, не розуміють себе. Така структура самовідношення утруднює ефективне управління собою в кризових ситуаціях, збільшує ризик суїцидальної поведінки.

2. На закінчення школи в юнаків та дівчат, що схильні до суїциду, не відбувається становлення стабільного позитивного самовідношення, рівень якого знижується. Це свідчить про порушення формування позитивної ідентичності, що в майбутньому може утруднювати особистісне самовизначення та соціально-психологічну адаптацію.

3. В групі юнаків та дівчат, що не схильні до суїциду, за рік після закінчення школи знизилося позитивне самовідношення на глобальному рівні й на рівні конкретних дій відносно свого «Я» – зниження інтегрального показника прийняття власного «Я», автосимпатії, очікування позитивного відношення від інших, самоінтересу, самовпевненості, ставлення інших і самоприйняття, проте відбулося значне підвищення самозвинувачення. В групі юнаків та дівчат, що схильні до суїциду, навпаки, у вказаний значно зросли самоповага й саморозуміння.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитания. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Вашека Т.В. Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальної поведінки // Практ. психологія та соціальна робота. – 2005. – №4. – С.53-57.
3. Психологія суїциду / За редакцією В.П. Москальця. – К.: «Академвидав», 2004. – 286 с.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ–М», 2002. – 672 с.
5. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Уч. пособ. для вузов. – М.: «Школа-Пресс», 1995. – С.192-194.
6. Столин В.В., Пантелеев С.Р. Общая психодиагностика. – М., 1987. – 264 с.

Горбачова Ольга Вікторівна,
науковий співробітник НДЛ КСПЗ ОВС
старший лейтенант міліції

ПРОБЛЕМА КСЕНОФОБІЇ І ПОВЕДІНКА ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

У світі етнічного та культурного розмаїття роль правоохоронних органів, зокрема міліції, важко переоцінити, адже ксенофобія та дискримінація на її ґрунті провокують та посилюють соціальну напругу, слугують потужним фактором росту деструктивної агресивності, насилля та злочинності на цьому ґрунті, як наслідок представляють собою серйозну загрозу розвитку гармонійного поліетнічного суспільства та його стабільності в цілому.

Ксенофобія як соціальне явище притаманна будь-якому суспільству. Та, на жаль, не завжди ксенофобські практики оцінюються як девіація. Відправною точкою такої оцінки виступає соціальна норма, яка визначає історично складену у даному суспільстві межу, межу, інтервал допустимої (дозволеної чи обов'язкової) поведінки, діяльності людей, соціальних груп, спільнот, соціальних організацій. Вона може або відповідати закономірностям розвитку суспільства, тоді соціальна норма є природною, або відображати їх не достатньо адекватно, чи, навіть, знаходитись з ними у протиріччі внаслідок викривленого відбиття об'єктивних закономірностей. Тоді аномальною стає сама норма, а нормальним – відхилення від неї. [1]. Історія має чимало прикладів, коли у різних суспільствах явище ксенофобії сприймалось як соціальна норма (наприклад, століття «наукового» расизму Європи та США, фашизм Німеччини 1933-1945 рр.). Їй дотепер існують радикальні угруповання, де ксенофобія взагалі є нормою, ідейним ядром їх згуртованості та «визвольної» діяльності.

Сьогодні світова спільнота відносить рівноправність, незалежно від расової, етнічної, релігійної приналежності, сексуальної орієнтації, соціального походження, майнового стану, місця проживання, інших ознак розрізнення, до абсолютних, базових концептів соціальних відносин та співіснування людства, до першочергової умови суспільної стабільності та прогресу. А, отже, ксенофобія розглядається як деструктивна девіація, яка порушує функціонування системи порядку, дезорганізує та чинить загрозу самому її існуванню. При цьому, не викликає сумніву амбівалентність, неоднозначність розуміння норм (в тому числі і у проекції проблем ксенофобії) не лише у історичній проекції, а й у конкретний період різними суспільствами, спільнотами, групами та окремими індивідами.

Інститут ОВС як виконавчий орган влади не є провідним у державній етнонаціональній політиці, але є особливим суб'єктом у протидії явищу ксенофобії та дискримінації на її ґрунті, виходячи з основних завдань та обов'язків міліції, принципів діяльності та ролі дієвого механізму соціального контролю. Разом з тим, сучасне поліетнічне суспільство висуває особливі вимоги до організації роботи міліції, де вона має визнати необхідність адаптації своїх професійних навичок, якості послуг, що надаються громадянам, правозастосовної практики тощо до зростаючої багатоманітності, нових потреб та викликів. Це має знайти свій вияв не лише у трансформації традиційного підходу до правоохоронної діяльності у суспільно-орієнтований, що найбільш повно відповідає політиці мультикультуралізму, а й у зміні практик повсякденної взаємодії з населенням. В умовах мультикультуралізму, з-поміж інших державних структур, трансформації інституту ОВС належить особлива увага з огляду на наступне:

- органи правопорядку у будь-якій країні сприймаються населенням як уособлення держави та влади;

- даний інститут взаємодіє з переважною більшістю населення країни, де окрему групу складає соціально проблемний сектор;

– діяльність міліції знаходиться під пристальною увагою громадськості, а отже, вона має слугувати взірцем для інших суспільних інститутів у дотриманні фундаментальних прав людини;

– налагодження співробітництва та партнерських відносин між міліцією та населенням, встановлення довірливих стосунків є неодмінною умовою підвищення ефективності її роботи.

На жаль, сьогодні правоохоронна система України відстає від сучасних тенденцій та європейських стандартів поведінки співробітника ОВС щодо громадян, де базовими пріоритетами є абсолютна повага до прав людини, соціальна взаємодія на принципах прозорості, толерантності, співробітництва та соціальної паритетності. В свою чергу, традиційна модель правоохоронної діяльності в умовах мультикультуралізму починає сприйматись як дезінтегруючий фактор, адже спричиняє взаємну напругу у відносинах, призводить до втрати довіри суспільства та переважання взаємних негативних соціальних уявлень (стереотипів, забобонів, упереджень тощо), що погіршує соціально-психологічну атмосферу в країні в цілому. Тому, нагальною потребою є вирішення проблем в галузі суспільних відносин міліції, у тому числі в проекції проблем ксенофобії.

Принцип мультикультуралізму вимагає від правоохоронних органів суміщати у своїй практичній діяльності два підходи: з одного боку, визнаючи право на відмінність, співробітники міліції зобов'язані дотримуватись принципу рівності усіх перед законом, однаково справедливо відноситись до всіх, а з іншого – при взаємодії враховувати характерні особливості певних груп (наприклад, традицій, культури, ін.). Це забезпечується відносністю та гнучкістю норм. Адже навіть у специфічних та строго контрольованих норм є зона допустимих варіацій, не говорячи вже про практику, де існує цілий діапазон допустимих стилів поведінки, які тим не менш можуть не відхилятися від букви закону. Відповідно, визначальними факторами та передумовою у розповсюдженні нової суспільноорієнтованої філософії серед співробітників міліції є особливості їх професійної етики та культури, які для української міліції на сьогодні стають відчутною, в кінцевому рахунку, перешкодою у здійсненні толерантної, паритетної взаємодії з населенням.

На шляху до імплементації принципів мультикультуралізму в діяльність української міліції до її професійних стандартів закладаються положення, висловлені у Декларації про поліцію, Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Європейському кодексі поліцейської етики [2,3,4] тощо, що знайшли свій вияв у Етичному кодексі та Кодексу честі працівника ОВС України. Так, в проекції проблем ксенофобії працівники органів внутрішніх справ України у своїй службовій та повсякденній діяльності мають безперечно і неухильно поважати та захищати права і свободи людини і громадянина; ставитись до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускаючи при цьому жодних проявів дискриміна-

ції на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань; не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, поважати їх природні права та законні права на свободу думки, совісті, самовираження тощо [5]. Отже, забезпечення належної поведінки працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків регулюється сукупністю соціальних, професійно-етичних та організаційно-управлінських, а по суті деонтологічних, норм. Незалежно від того, оформлені вони чи ні у вигляді відповідних кодексів, ці норми відіграють роль нормативно-орієнтуючого соціального інституту. У цьому значенні вони є механізмом мотивації, орієнтації і регуляції поведінки членів даної професійної групи. З іншого боку вони є лише частиною механізмів регуляції конкретної соціальної професійної групи, які, в свою чергу, вирізняються досвідом, підготовкою, соціальною зрілістю, правосвідомістю, ступенем освоєння і виконання даних норм і навіть ступенем згоди з необхідністю ряду норм. Отже, їх практична реалізація потребує залучення до регуляції поведінки у сфері професійних відносин широкого кола соціальних інститутів, що виконують нормативно-орієнтуючі, нормативно-санкціонуючі, церемонійно-символічні, ситуативно-конверсійні функції. Вони мають надати поведінці і мотивації моральної аргументації, етичної основи, затверджуючи у професійній групі імперативність мультикультурних загальнолюдських цінностей.

Література

1. Глинський Я. Соціальний контроль и отклоняющееся поведение // Рубеж (альманах соціальних досліджень). 1992 №2 С. 51-68.
2. Парламентська Асамблея Ради Європи Резолюція 690 (1979) про Декларацію про поліцію.
3. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» 17 грудня 1979 р.
4. Рекомендація Рес (2001)10 Комітета Міністрів країнам-членам Ради Європи від 19 вересня 2001 року за Європейським кодексом поліцейської етики.
5. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України (схвалений колегією МВС України 5 жовтня 2000 року № 7км/8).

Шевченко Лариса Олександрівна.

*канд. психол. наук,
доц., завідувач кафедри загальної
та прикладної психології і педагогіки ХНУВС*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЖІНОЧОЇ КОРИСЛВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ВИДУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Прискорення ритму життя під час трансформації суспільства сприяє росту особистісної напруги, тривоги, агресії, що призводить до появи процесу руйнування старих моделей поведінки жінок. Неможливість

швидко сформувати нові моделі поведінки веде до порушення рівноваги між громадськими (суспільними) інтересами та особистісними потребами та інтересами жінок. При цьому підвищується не тільки соціальна активність жінок, але й формується досить високий рівень маскулінності. В кримінальній сфері це призводить до росту кримінальної активності і, як наслідок, росту кількості тих злочинів, як вважалися чоловічими – вбивства, грабежі, розбої, шахрайства та ін. Метою нашого дослідження є вивчення соціально-психологічних особливостей жінок, які скоїли корисливі злочини.

Згідно статистичної звітності МВС України характерним складом злочину для жінок є крадіжки і шахрайства. Пік злочинної діяльності у жінок, що скоюють крадіжки, доводиться на віковий період з 21 до 30 років. Найбільша поширеність злочинів в цьому віці відображає той факт, що саме в цей віковий період не тільки завершується становлення особистості, але й здійснюється вибір стабільного мікросередовища.

В цілому, жінок, що вчинили крадіжки, характеризує високий рівень тривожності, конформізм, емоційність, невисокий загальноосвітній рівень, нестача професійних вмінь.

Згідно статистичних даних – 19,5% шахрайств скоюються жінками. Шахрайки, на відміну від інших злочинниць, більш інтелектуальні. Їм властиве вміння пристосовуватися до швидко змінюючихся умов економічного і соціального життя, розробляючи нові або удосконалюючи колишні способи кримінального обману. Традиційно виділяють три види шахрайства: побутове, професійне і фінансове. Найпоширенішими способами здійснення жінками професійного (як правило, у складі групи) і побутового шахрайства є: шахрайства при операціях з нерухомістю, помилкове сприяння в придбанні товарів, обман з використанням грошових ляльок, обман відносно предметів, речей, їх якісної сторони і кількості, а також різного роду фальсифікаційні обмани відносно особистості, обман посередництва в підкупі посадовців. Частіше за все дані діяння скоюються на ринках, біля магазинів, складів, баз, вокзалів. Шахраї діють в групі з наперед розподіленими ролями. Вони миттєво реагують на зміну ситуації і у разі виникнення небезпеки викриття передбачені можливі варіанти зникнення.

Шахрайки, як правило, добрі побутові психологи. У категорії злочинниць домінує істероїдна акцентуація характеру, демонстративність, брехливість, комунікабельність, артистизм. Здатність переконати жертву добровільно передати шахраям цінності і гроші потребує достатньо високого рівня інтелекту та життєвого досвіду. Тому шахрайки, як правило, старше злодіянок за віком, мають достатньо високу освіту (у тому числі близько 30% – середнє спеціальне, 10% – вище і нескінчене вище). Дані про їх легальну зайнятість виглядають таким чином: більше 60% до засудження не працювали з різних причин, для багатьох з них шахрайство було основним способом здобичі коштів для існування. Близько половини ша-

храйок мають сім'ю, перебували в юридичних або фактичних шлюбних стосунках.

Зазначимо, що при скоєнні насильницько-корисливих злочинів жінками, корисливий мотив поєднується з насильницькою формою його задоволення. Зв'язок насильства і корисливої злочинної діяльності багатогранний і далеко не завжди безпосередній. Але, як указує А.Ф.Зелінський⁵, якщо насильство забезпечує придбання, утримання майна або майнових прав, або скорочує витрати і сприяє збагаченню винної особи, то злочин необхідний вважати корисливим, незалежно від того, яке місце займає користь в гаммі спонукань. До цієї групи злочинів відносяться грабіж, здирства, бандитизм, умисні вбивства, зроблені з користі.

Як свідчать дані статистики, грабіж, скоєний жінками, займає лідируючу позицію по всій масі злочинів даної групи (70%). Слід відмітити, що в цей показник через особливості статистичного обліку включені також і випадки здійснення жінками відкритої крадіжки чужого майна без застосування насильства, що представляється нам цілком обґрунтованим з погляду внутрішньої психологічної готовності особи при відкритому викраденні майна застосувати силу.

Як показав аналіз зібраних нами матеріалів, для жінки грабіж, на відміну від розбою, носить спонтанний характер, скоюється без спеціальної підготовки, без попереднього вибору об'єкту нападу з використанням віктимної поведінки потерпілого. Розбійні ж напади (24% від всіх насильницьких корисливих діянь жінок) відрізняються попередньою підготовкою і наперед обдуманим наміром.

Хоча щорічно в Україні виявляється жінок, що вчинили грабежі майже втричі більше, ніж тих, що скоїли розбійний напад (відповідно 835 і 233 особи в 2005 році), проте аналіз статистики департаменту по виконанню покарань свідчить про переважання серед осуждених кількості осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за розбої. Дана диспропорція викликана як значними відмінностями у розмірі покарання, так і урахуванням суддями цілого комплексу обставин, що пом'якшують караність діяння.

За даними нашого дослідження, тільки в 20,7% випадків насильницькі корисливі злочини скоюються жінками поодиночі. Частіше всього співники – чоловіки (75%) молодого (62,5%; у тому числі 12,5% неповнолітнього) і середнього (37,5%) віку, половина з яких раніше судима. В групах вони, в основному, грають роль виконавця (48,5%) або організатора (33,3%). Із засудженими жінками вони перебували в інтимних або приятельських стосунках (96%).

Якщо на початку 70-х років практично були невідомі випадки здійснення корисливих насильницьких злочинів, де жінка виступала б як виконавець, то зараз жінки, що брали участь в цих діяннях, виступають не тільки в ролі посібників (16,7%), але й разом з чоловіками нерідко є активними виконавцями (62,5%), підбурювачами (4,2%), а порою і організато-

рами (16,6%). Переважна більшість обстежених злочинниць майже по всіх показниках характеризується вкрай негативно. Дармоїдство, глибоке моральне падіння, духовна убогість, звичне пияцтво, статева розбещеність, стійка антисоціальна орієнтація, інтенсивний рецидив – ось основні негативні риси, характерні для жінок, що вчинили насильницько-корисливі злочини.

Здійснення злочинів у багатьох випадках полегшувалося або навіть обумовлювалося тим, що потерпілі перебували в стані сп'яніння (62,5% потерпілих перебували в нетверезому стані). П'яний стан потерпілих не тільки полегшував, але у ряді випадків провокував на здійснення злочинів. Лише 19,2% злочинниць зустріли опір з боку потерпілих. Якщо на додаток до сказаного врахувати, що 62,5% злочинниць і 56,3% з числа інших осіб (співучасники, свідки) знаходилися в стані сп'яніння, то стане ясно, яку роль грає алкоголь у створенні ситуації, під впливом якій скоюються насильницько-корисливі злочини.

Таким чином, є стійка тенденція зростання корисливої і корисливо-насильницької жіночої злочинності. Для зменшення впливу гендерно-асиметричної політики в правоохоронній діяльності держави та зниження небезпеки соціального дисбалансу слід звернути увагу на ці особливості кримінальної поведінки жінок, що скоюють корисливі та корисливо-насильницькі злочини.

Література

1. Меркулова В.О. Психологічні аспекти жіночої насильницької злочинності // Вісник одеського університету внутрішніх справ, 2000. – №1. – С.78-83.
2. Зелинский А.Ф. Криминология. – Харьков, 1996. – С.176-177.
3. Серебрякова В.А. Криминологическая характеристика женщин преступниц / Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1971, вып.14. – С.7.

Кондратова Аліна Вікторівна,
викладач кафедри загальної
та прикладної психології і педагогіки ХНУВС

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК

Проблема злочинного поведіння жінок завжди залучала до себе пильну увагу дослідників. У той час як соціальна активність жінок зросла, загальна картина їхньої злочинності на сьогоднішній день носить надзвичайно строкатий характер. Сьогодні жінки займають особливе місце в системі суспільних відносин, і тому інтерес до жіночої злочинності цілком пояснимо соціальними ролями та функціями, які жінки виконують у життєдіяльності суспільства і у край несприятливих наслідків кримінальних форм їхнього поведіння.

Проблемою вивчення злочинного поведіння жінок займалися такі видатні вітчизняні вчені – пенітенціаристи як Пірожков В.Ф., Глоточкін А.Д., Позняков В.И., Ігошев К.Е., Кудрявцев В.Н., Мокрецов А.И., Конєв А.А., Смет'янов В.П., Антонян Ю.М. та інші. Також видатний внесок в на-

уку з проблеми вивчення злочинного поведіння жінок внесли такі закордонні вчені як М.Ф. Шор, В. Франкл, J.J. Coccozza, E.I. Megargee, H.J. Steadman, V.R. De Rosia, L. Goodstene, A.U. Kirkpatrick, E. Zambl та інші.

Значним є перевірка й інтерпретація концепцій злочинного поведіння в умовах соціальної кризи в Україні, де руйнування соціальної системи може привести до непередбачених негативних наслідків, для яких характерні свого роду девіантні прояви.

Жінки найчастіше починають свою злочинну діяльність у більше зрілому віці під впливом родинно-побутових несприятливих ситуацій. З числа виявлених жінок, що скоїли злочин, більше половини становлять обличчя старше 30 років. Серед жінок 30 й особливо 40 років висока питома вага самотніх, що обумовлено їх подружніми зв'язками і втратою родичів. Разом з тим саме в цьому віці спостерігається найбільша активність жінок в антигромадському виробництві.

Злочинне поведіння жінок в основному має відмінність від злочинного поведіння чоловіків способами і знаряддями здійснення злочинів, масштабами здійснення, характером самих злочинних дій, вибором жертви злочинного зазіхання [2]. Самоорганізація жінок у своїй основі має орієнтацію на цінність власного «Я». Однак значимість власної особистості жінки бачать не у впливі в співтоваристві, не в авторитеті серед товаришів. Вони насичують значимість своєї особистості емоційним, більше жіночим змістом. У жінки втрата соціального або особистісного характеру заповнюється з величезною працею, у порівнянні із чоловіками. Тому відбування покарання в місцях позбавлення волі обмежує жінок у задоволенні більш важливих потреб, пов'язаних із глибинними шарами психіки. Тому жінки швидше й частіше руйнуються у в'язницях як особистості в порівнянні із чоловіками.

Ріст злочинності серед жінок можна пояснити таким фактором, як бідність. Жінки, як правило, менш заможні, вони піддаються більшому контролю з боку родичів і найближчого оточення, які пред'являють до них більше високі моральні вимоги, чим до осіб чоловічої статі.

Кудрявцев В.Н. до детермінантів жіночої злочинності відніс не тільки конкретну життєву ситуацію та й особистісні особливості жінки (рис характеру, інтереси, ціннісні орієнтації), але й передбачення результату власного вчинку.

Найпоширенішими для осіб жіночої статі злочинами є крадіжки, обман споживачів, шахрайство, присвоєння чужого майна. На сьогоднішній день жіноча злочинність прогресує, відбуваються такі злочини як тероризм, захоплення заручників, викрадення людей, грабежі та розбійні напади. Змінилися і засоби здійснення злочинів жінками. Зростає індекс жорстокості чинених жінками злочинів: вони все частіше роблять найбільш зухвалі, жорстокі злочини. Жіноча злочинність у більшій мірі здобуває організовані форми.

В цілому проблема злочинного поведіння жінок на сьогоднішній день є актуальною і вимагає постійного її вивчення, тому що через кожен певний проміжок часу відбувається омолодження жіночої злочинності.

Література

1. Бехтерев В.М. Про експериментальне психологічне дослідження злочинців // Огляд психіатрії. – М., 1902. – № 8. – С. 27-36
2. Фері Є. Карна соціологія. – М., 1908. – С. 38.
3. Конев А.А. Проблеми кримінології і соціальної психології. – Н.-Новгород., 2001.- С. 203-204.
4. Арсен'єва М.І., Серебрякова В.Л. Особливості формування протиправного поведіння жінок і деяких аспектів його попередження//питання боротьби зі злочинністю. Вип.36. М; 1982
5. Кунц Е.В. Тенденції жіночої злочинності//Законність. 2003. №4

Дронова Олена Сергіївна,
*аспірантка кафедри соціальної психології
та психології розвитку*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК РІЗНОВИД ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Агресивна поведінка є фундаментальною проблемою психології як у фундаментальній так і у практично-прикладній площинах. Підвищеної гостроти у практично-прикладній площині вона набуває у зв'язку з окремими суб'єктами агресивної поведінки, зокрема неповнолітніми. Вирішення неповнолітніх в окремому кримінально-психологічну групу пов'язане з низкою особливостей. Вони стосуються власне девіантних вчинків, які скоюють неповнолітні, та психологічних характеристик, притаманних саме цій віковій групі. Кількісно-якісні показники злочинності неповнолітніх мають найвищу динаміку порівняно з іншими її видами. Неповноліття є одним із найбільш складних і проблемних у житті кожної людини. В цьому віці виникають різноманітні труднощі соціальної адаптації, що і відкладає свій відбиток на розвиток девіантної поведінки.

Девіантну поведінку людини можна визначити як систему діянь, які є протиріччям до прийнятих в суспільстві норм, які є проявом у незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушень процесу самоактуалізації або незгоди з естетичним контролем над особистою поведінкою.

Психологічні особливості агресивної поведінки неповнолітніх пов'язані з такими чинниками, як хронологічні рамки певної вікової групи та її анатомо-фізіологічні характеристики, а також, індивідуально-психологічними, соціально-психологічними, психолого-правовими рисами неповнолітніх.

Агресію неповнолітніх потрібно вивчати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи установку. Термін агресія часто асоціюється з негатив-

ними емоціями – такими, як злість; з мотивами – такими, як прагнення образити чи нашкодити; і навіть з негативними установками – такими, як расові або етнічні забобони. В основі агресії лежить ворожість і жага руйнування. Вона посягає на найважливіші людські цінності – життя, здоров'я, честь, права людини. Вона направлена на завдавання людині страждань та створює перешкоди при досягненні поставленої мети.

В індивідуально-психологічному та соціально-психологічному плані неповнолітнім властиве формування засад спрямованості особистості. Найбільш динамічним і строкатим компонентом спрямованості неповнолітніх є уподобання (хобі). Найчастіше вони визначаються молодіжною модою та особливостями того мікросередовища, в якому перебуває неповнолітній.

Специфічним новоутворенням є відчуття дорослості, пов'язане з намаганням самоствердитися, досягти визнання серед референтних однолітків і дорослих, завищеним (випереджальним щодо реальних можливостей) рівнем домагань. Таке відчуття може каталізуватися надмірною опікою, контролем з боку дорослих і призводити до демонстративної відмови від певних правил поведінки, прогулів в школі, тимчасових зникнень із сім'ї.

Суттєвою рисою неповнолітніх є намагання об'єднатись у групи однолітків, зібрати навколо себе осіб молодшого віку, долучитися до груп, очолюваних старшими за віком та більш авторитетними особами. У такому намаганні поєднується, з одного боку, конформність, підвищена залежність поведінки неповнолітнього від групи, а з іншого – бажання лідирувати чи принаймні самоствердитися.

У психологічно-правовому плані неповнолітніми пізнаються і засвоюються основні моральні та правові норми, формується адекватна чи деформована їх правосвідомість. Остання показова вибірково або переважним неприйняттям норм і відмовою від їх інтеріоризації, тобто переведення у власні, внутрішні регулятори поведінки. Наслідком цього є виникнення та подальше посилення важковиховуваності, психолого-педагогічної занедбаності, переважної орієнтації на протиправну поведінку.

Важливою психологічною характеристикою неповнолітніх, яка тісно пов'язана із девіантним соціальним середовищем, є субкультура неповнолітніх. Такий зв'язок має опосередкований характер, де проміжною ланкою виступає девіантна субкультура неповнолітніх. Девіантне середовище являє собою сукупність окремих осіб і неформальних груп, які дотримуються, розповсюджують чи симпатизують девіантним нормам, традиціям, цінностям, способів життя. Вони переважно намагаються об'єднатись в межах певної території – вулиці, дачного селища, району міста – збиратися і контактувати у зручних місцях. Такі місця визначаються девіантним статусом, інтересами, матеріально-майновими можливостями. Здебільшого це – горища, технічні поверхи, підвали будинків, нежитлові споруди, дешеві «забігайлівки», вокзали і прилеглі до них місця, квартири, кафе у парках, скверах, інших місцях відпочинку тощо.

Девіантне середовище виглядає привабливим для багатьох неповнолітніх, оскільки вони не мають достатньої для самостійного життя сформованості, значного життєвого досвіду, здатності відрізнити зовнішню атрибутику від сутності, опозиційно реагують на втручання дорослих у їхнє життя. Неповнолітні асоціюються з цим середовищем через створення власної девіантної субкультури. У ній вигадливо поєднуються елементи злочинної (тюремної, блатної, злодійської) субкультури, які посідають домінуюче становище, і звичайної підлітково-юнацької культури (вірність друзям, романтика любовних переживань, тютюнопаління тощо).

Отже, небезпекою девіантної субкультури неповнолітніх є те, що ця субкультура виступає провідним механізмом криміналізації середовища неповнолітніх. Вона перешкоджає офіційному виховному впливу, девальвує і підміняє загально визначені цінності, «розмиває» громадську думку щодо дотримання правових та етичних норм, засуджує і зневажає позицію особистого сприяння правопорядкові, перетворює традиційну для неповнолітніх опозицію на девіантну. Вона навчає неповнолітнього принципу – «Правий той, хто сильніше». Цей принцип явно демонструє, що девіантна субкультура перш за все є агресивною.

Неповнолітня злочинність молодшає, кримінальна активність 14-15 річних зростає більш швидкими темпами, ніж 16-17 річних. На фоні зменшення рівня дрібних девіантних вчинків, скоєних неповнолітніми, зростає рівень «тяжких» і «особливо тяжких» насильницьких злочинів, істотним елементом яких є жорстокі прояви агресивної поведінки. Аналіз насильницької злочинності неповнолітніх засвідчує, що основними проявами агресивної поведінки неповнолітніх є крадіжки, розбій, грабежі, хуліганство, вандалізм, зґвалтування.

Проведене нами дослідження серед 80 неповнолітніх схильних до неконтрольованої агресивної поведінки засвідчує наявність зв'язку між видами агресії за методикою діагностики показників і форм агресії А.Басса і А.Даркі та стилем поведінки у конфліктних ситуаціях за методикою К.Томаса, зокрема: наявний прямий значущий кореляційний зв'язок між «роздратуванням» та «уникненням», «аутоагресією» та «пристосуванням», «фізичною агресією» та «суперництвом», а також, наявний зворотній кореляційний зв'язок між «роздратуванням» та «суперництвом». А також, були встановлені зв'язки між видами агресії (А.Басса-А.Даркі) та схильністю неповнолітнього до ризику за методикою Шуберта. А саме, між «фізичною агресією» та «образою» є прямий значущий кореляційний зв'язок з високим рівнем схильності до ризику, а між «вербальною агресією» є зворотній кореляційний зв'язок з низьким рівнем готовності до ризику.

Результати дослідження ще раз підтвердили, що мовчки стримувати агресивні прояви так само неефективно, як і зривати злість на інших. Агресивну поведінку потрібно вміти направляти в потрібну течію, яка не буде протиріччям для загальноприйнятих норм, законів певного суспільства. Ми повинні навчати неповнолітніх трансформувати агресивну

поведінку в творчу, соціально прийнятну діяльність. Адже, з розвитком суспільства певні форми девіантної поведінки, зокрема агресивної, не тільки не виявили тенденції до зниження, але й стали знаходити нові, більш витончені форми прояву.

Завгородня Юлія Степанівна,
*ад'юнкт, Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

*Наук. керівник: О. В. Негодченко, д-р, професор, ректор
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Соціалізація неповнолітніх – це процес їх пристосування до постійно змінюваного найближчого соціального оточення, сприйняття ними моральних вимог, установок, поглядів і системи ціннісних орієнтацій мікросередовища. Його не можна розглядати за спрощеною схемою: вплив навколишнього середовища – необхідна поведінка. Вплив соціального оточення на особу проходить через його свідомість і залежить від його особистого досвіду, від того змісту свідомості, що склався у нього у вигляді уявлень, поглядів, звичок, ціннісних орієнтацій. Саме через відносно самостійну свідомість, безліч її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, складний характер мотивації вчинків поведінка особи в конкретному середовищі є результатом вибору одного з багатьох її варіантів.

Вивчаючи детермінацію злочинної поведінки, доцільним є посилання на праці С.Г. Олькова, який досліджував цю проблематику у співвідношенні біологічного та соціального у причинному комплексі злочинної поведінки. Він стверджує, що будь-яка поведінка, з урахуванням і злочинної (ширше девіантно-негативна чи девіантно-позитивна група), є закономірним результатом існування вищезазначених груп і означає, що «співвідношення біологічного та соціального» з самого початку представляє усичений причинний комплекс, що об'єднує модель, яка пояснює злочинну поведінку.

Людська поведінка за своїм соціально-психологічним змістом є складним і багатоплановим явищем. В узагальненому вигляді поведінка – це соціально значуща система дій людини. Поведінка особи може бути правомірною, якщо вона є суспільно корисною і відповідає приписам юридичних норм і охороняється державою, а також протиправною, яка є антиподом правомірної поведінки.

Для розгляду протиправної поведінки у динаміці кримінологи використовують таке поняття, як «механізм злочинної поведінки». При розгляді цього механізму зовнішнє для особи середовище та її особистісні якості визначають у взаємодії, беручи до уваги всі етапи кримінальної

поведінки: формування мотивації, прийняття рішення про вчинення правопорушення, виконання прийнятого рішення, поведінка після вчинення правопорушення. При цьому важливим є те, що відповідна поведінка на кожному етапі є результатом взаємодії середовища і особи, яка вчиняє правопорушення. У момент вчинення правопорушення особа також впливає на середовище.

За визначенням Т.В. Варчук, індивідуальна злочинна поведінка є результатом взаємодії антисупільних якостей особи та ситуації вчинення злочину. Саме вона розглядається як умова індивідуальної злочинної поведінки, і складається з двох груп детермінант. До таких належать безпосередньо причини злочинності та обставини, які полегшують прояв причини індивідуальної злочинної поведінки.

У кримінологічній літературі найчастіше підкреслюється значення кримінального впливу середовища на неповнолітніх. При цьому особлива увага приділяється мікросередовищу – сфері безпосереднього спілкування неповнолітніх. Внутрішня структура будь-якого мікросередовища може різнитися, але її основу становить мала соціальна група, що безпосередньо впливає на особу неповнолітнього. Сюди відноситься й предметно-речове (матеріальне) середовище, яке оточує неповнолітнього в побуті, на роботі, у навчанні, особистому житті, в умовах якого вона здійснює свою життєдіяльність.

Для неповнолітніх характерні: чутливість до зовнішнього впливу як позитивного, так і негативного; активний пошук ідеалу; нетерпимість до обману, фальші, невідвертості; схильність до романтизму тощо. Неповнолітні засвоюють норми поведінки й моральні цінності сім'ї, середовища, членами якого вони є. Негативне ними може засвоюватись так само легко, як і позитивне, що на наступних вікових етапах сприяє асоціальному розвитку особистості.

Підлітковий вік відрізняється підвищеною чутливістю до зовнішніх та внутрішніх чинників, оскільки в цей час радикально змінюється соціальний статус індивіда. Змістові та процесуальні особливості соціалізації в цьому віці визначають та, значною мірою, посилюють девіантність неповнолітнього. Піддатливість до впливу середовища у підлітковому віці найвища, причому кожний окремий прояв девіантної поведінки обумовлений, як правило, складною взаємодією вікових, індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних детермінант. Їх вплив значно варіює за ступенем – від впливу загального характеру (який чинять, наприклад, особливості характеру, темпераменту, що визначають загальний стиль поведінки) до більш глибокого, «комплексного» чи, навіть, руйнівного (акцентуації характеру, соціально дезадаптована поведінка). Девіантну поведінку неповнолітніх слід пояснити тим, що дитина, підліток не може правомірними засобами задовольнити власні соціально-психологічні потреби у визнанні, довірі, самоствердженні. Цьому можуть заважати біологічні чинники, які зумовлені спадковістю,

порушеннями у розвитку, перенесення інфекційних та психічних захворювань, черепно-мозкові травми тощо.

Вчені виділяють п'ять груп факторів, які спричиняють девіантну поведінку неповнолітніх: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні.

У найбільш широкому розумінні девіантна поведінка є певним поведінковим розладом, що спричиняється віковими властивостями особистості чи особливостями її соціалізації. Чинниками підвищеного ризику формування девіантної поведінки в підлітковому віці слід вважати: психічну нестійкість, афективну збудливість, розбалансованість вад; несприятливі навколишні умови, раннє виникнення мікросоціальної і педагогічної занедбаності. Коли поведінкові розлади починають набувати антисуспільного характеру і відображати активну деструктивну спрямованість особистості, що становить погрозу для оточуючих через порушення правових норм, девіантна поведінка переростає в протиправну (правопорушення, злочини).

Отже, суб'єктам запобігання злочинів неповнолітніх слід особливу увагу звертати на індивідуально-психологічні, вікові та статеві особливості розвитку дитини, яка схильна до порушення норм поведінки, правильного вибору та застосування відповідних методів її виховання та перевиховання.

Ступакова Олена Володимирівна,
викладач кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Питання девіантної поведінки є досить актуальним і цікавим. Саме через неї протікають негативні явища в соціумі. Внаслідок відхилень від нормальної поведінки відбувається руйнація спокійного укладу життєдіяльності. Молодь є найактивнішим психологічним суб'єктом і тому прояви соціально несприйнятної поведінки найвиразніше проявляється саме у них. В цьому віці, коли не сформований стійкий світогляд, суб'єкти найбільше піддаються зовнішньому впливу. Сприймаючи інтереси, погляди оточуючих, вони вбирають їх у себе і в подальшому керуються ними. З розвитком девіантної поведінки у молоді все більше затуплюються позитивні відчуття і вона може стати резервом для майбутньої злочинності.

Отже, девіантна поведінка – це поведінка, що порушує істотні соціальні норми, які захищають життєво важливі для суспільства відносини, а відтак завдає істотної шкоди [1].

Статистика свідчить про збільшення злочинності серед підлітків, позбавлених батьківської опіки та виховання. За деякими кримінологічними дослідженнями, лише п'яту частину неповнолітніх правопорушників можна назвати випадковими злочинцями. Інші ж допускалися різних аморальних вчинків задовго до притягнення їх до кримінальної відповідальності [2].

Тому постало питання про необхідність вивчити особливості схильності до девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка особистості.

Предмет дослідження: особливості схильності до девіантної поведінки неповнолітніх підлітків.

Мета дослідження: вивчити особливості схильності до девіантної поведінки підлітків правопорушників.

Для того щоб дослідити деструктивну поведінку, ми використовували «Методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється», автором якої є А.М. Орел, тест «Неіснуюча тварина», Кольоровий тест Люшера.

При перевірці достовірності результатів був використаний ф-критерій Фішера.

У дослідженні приймали участь підлітки віком 13-15 років із загальноосвітньої школи № 38 (15 осіб) та підлітки із приймального – розподільника «Гармонія» (15 осіб) в м. Харкові.

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Підлітки-правопорушники – це важковиховувані, педагогічно занедбані підлітки, які скоюють правопорушення (дрібні крадіжки, хуліганство), порушують адміністративні та інші норми, стоять на обліку в органах у справах неповнолітніх чи направлені службою у справах неповнолітніх до шкіл та училищ соціальної реабілітації.

2. Спосіб життя підлітків – правопорушників характеризується:

- неважливим ставленням до виконання своєї соціальної функції – вчитися, набувати знань;
- наявністю великої кількості «вільного часу»;
- невмінням проводити вільний час;
- відсутністю індивідуальних захоплень.

3. У підлітків позбавлених батьківської опіки спостерігається потреба в емоційній теплоті, блокована потреба в незалежності, підвищений самоконтроль допомагає сховати свою ранимість, виражена емоційна нестійкість, швидке перемикавання уваги, артистизм, екзальтованість, ірраціональність суджень, нестійкий рівень самооцінки, підвищена потреба у визнанні, елементи демонстративності, розвинена уява, багата фантазія, художній стиль сприйняття. риси емоційної незрілості. Їм притаманний змішаний тип реагування. Також проявляються прагнення впоратися з пригніченістю, опанувати собою та зберегти активність.

4. У дітей, що виховуються у повноцінних сім'ях, сприятливий ґрунт для розвитку творчої обдарованості. Вони активні у подоланні труднощів, прагнуть домінувати у відносинах з оточуючими, запальні у конфліктних ситуаціях. Їм також притаманна потреба в емоційній теплоті. Для збереження соціальних зв'язків і теплих відносин підлітки проявляють поступливість.

5. Бездоглядні, в порівнянні з ровесниками із благополучних сімей, переважають практичність та дієвість, пасивно-оборонні риси особистості співіснують з ознаками захисної агресії, існує тенденція до більшості енергійності та активності, їм притаманна негативна оцінка своїх дій, розвинені статеві інтереси, замкнутість, деяка потаємність, скритність. В той

же час, у підлітків, що розвиваються в сприятливих соціальних умовах, спостерігається чутливість, демонстративність, емоційність, егоцентризм, вища самооцінка.

6. Можливо припустити, що зазначені психологічні особливості проявляються через неможливість самоствердитися, постійну зміну місця проживання, відсутність близьких людей, та впевненості у завтрашньому дні, недостатність знань відносно можливостей самореалізації, а також емоційної підтримки з боку дорослих.

Негативна динаміка злочинності неповнолітніх в Україні пов'язана, в першу чергу, з жалюгідним станом нашого суспільства і є проекцією всіх його вад і хвороб.

Статистика свідчить, що кожному восьмому з десяти вчинених неповнолітніми злочинів передують процес деморалізації особи [2]. Тому своєчасна, якомога більш рання психологічна діагностика схильності молоді до ненормативної поведінки, розробка комплексу заходів психологічної допомоги особистості у зазначених випадках потребує сукупних зусиль теорії і практики. У даному разі маємо соціальну патологію, що викликає негативну соціальну реакцію і вимагає використання різних засобів соціального контролю. Основними інститутами соціалізації підлітка на сьогодні є сім'я, школа, засоби масової інформації та безпосереднє соціальне оточення.

Література

1. Антонян Ю.М. Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии. / Под ред. Кудрявцева В. Н. – М. : Спарк, 1998. – 216 с.
2. Закон та підліток: Матеріали конференції. // Гол ред. Титаренко Ю.Л. Донецьк: ДІВС, 2001. – 184 с.

Маравська Катерина Ігорівна,
здобувач кафедри загальної психології
та педагогіки ННІПМІТ ХНУВС

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Девіантна поведінка (від англ. *deviation* – відхилення) – один з видів поведінки, що відхиляється, пов'язаний з порушенням соціальних норм і правил поведінки, які відповідають певному віку і є характерними для мікросоціальних відносин (сімейних, учбово-групових) і малих статевовікових соціальних груп. Такий тип поведінки можна назвати антидисциплінарним. Типовими проявами девіантної поведінки є демонстрація, агресія, виклик, самовільне й систематичне ухилення від навчання або трудової діяльності; пияцтво та алкоголізм; рання наркоманія і пов'язані з нею асоціальні дії; антигромадські дії сексуального характеру (проституція); спроби суїциду [1, с. 216].

Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає в тій чи іншій ситуації відмінний від вимог норми варіант поведінки, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи. В основі відхиленя у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунки [2, с. 62].

Одним з проявів девіантної поведінки є агресивна поведінка, яку неможна залишати без уваги. На сьогодні термін «агресія» (в перекл. з лат. – напад) вживається досить широко. Цей феномен пов'язують з негативними емоціями (наприклад, гнівом), з негативними мотивами (наприклад, прагненням нашкодити), а також з негативними установками (наприклад, національними упередженнями) і руйнівними діями.

У психології під агресією розуміють тенденцію (прагнення), що проявляється в реальній поведінці з метою підкорити собі інших або домінувати над ними. По суті агресія може бути як позитивною, що служить життєвим інтересам і виживанню, так і негативною, орієнтованою на задоволення агресивного потягу самого по собі. Агресивний потяг може проявлятися через різні агресивні афекти, такі як роздратованість, заздрість, огида, злість, нетерпимість, лють, скаженість та ненависть [3, с. 82-83].

Існує тісний взаємозв'язок між агресією і делінквентною (протиправною) поведінкою, оскільки протизаконні дії в основному супроводжуються агресивними діями. Схильність до протизаконних дій спостерігається у випадку антисоціальної спрямованості особистості, для якої вороже відношення до інших людей є стилем життя.

Ми погоджуємось з А.Й. Капською щодо визначення делінквентної поведінки. Делінквентна поведінка – різновид девіантної поведінки, сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам [2, с. 67].

Важливим є те, що протиправна поведінка за своєю суттю означає наявність конфлікту між особистістю і суспільством – між індивідуальними прагненнями і суспільними інтересами [3, с. 100].

Кримінальна поведінка – це перебільшена форма делінквентної поведінки [3, с. 97]. Кримінальна поведінка за своїм змістом, характером та спрямованістю є асоціальним явищем, визначається як протиправний вчинок та кваліфікується за певними статтями кримінального кодексу.

Залежна (адиктивна) поведінка (від англ. *addiction* – хибна звичка, пристрасть до чого-небудь, хибна схильність), як одна з форм девіантної поведінки особистості, в свою чергу, має безліч підвидів, які диференціюються за об'єктами адикції. Найпоширенішими є такі об'єкти: психоактивні речовини (легальні й нелегальні наркотики); алкоголь; їжа; ігри; секс; релігія та релігійні культи.

Сьогодні дуже гостро постає питання щодо запобігання формуванню адиктивної поведінки у курсантів вищих навчальних закладів МВС Укра-

їни, проявами якої є тютюнопаління, алкогольна та наркотична залежність, а також проституція, яка не є виключенням і серед дівчат-курсанток.

Наркоманія або наркотична залежність є хімічною залежністю людини від вживання різноманітних психотропних речовин, які поділяються на легальні (алкоголь, тютюн, ліки) і нелегальні наркотики (кокаїн, похідні коноплі, опію та ін.).

Одним з показників зловживання наркотиками є соціальна деградація, яка проявляється, перш за все, в швидко наростаючій соціальній дезадаптації. При цьому відбувається зниження успішності, відмова від навчання або професійної діяльності, конфлікти з соціальним оточенням, проблеми із законом, віддалення від сім'ї і друзів, звуження кола спілкування, ізоляція [3, с. 118, 133].

Проблемам алкоголізму, як і питанням наркоманії, сьогодні приділяється особлива увага, бо з соціальної точки зору алкоголізм – це форма девіантної поведінки, яка характеризується патологічним потягом до спиртного і наступною соціальною деградацією особистості. Слід пам'ятати, що алкоголь за своїм впливом на живий організм відноситься до наркотиків. Він служить засобом, що дозволяє «розслабитися», зняти напругу, втому. Він сприяє спілкуванню, зближенню людей, тобто виконує інтегративну функцію [4, с. 299]. Особливість пияцтва та алкоголізму як девіантної поведінки полягає також в тому, що ці явища виступають в якості каталізатора, який сприяє прояву інших видів соціальних відхилень – злочину, адміністративних правопорушень, самогубств, аморальної поведінки та ін. [5, с. 272].

Особливістю проституції як девіантної поведінки є те, що це явище також передбачає пов'язані з ним інші соціальні відхилення: алкоголізм, пияцтво, злочинність, адміністративні правопорушення, аморальну поведінку і самогубства [1, с. 264].

Самогубство, суїцид (від лат *sui* – себе, *caedere* – вбивати) – усвідомлене позбавлення себе життя, вид саморуйнівної, аутодеструктивної поведінки, як один з найскладніших соціальних феноменів, вимагає серйозної уваги і вивчення. Щорічно сотні тисяч людей у всьому світі ідуть з життя, ще більша кількість тих, хто робив замах на своє життя [4, с. 315].

Злочинність, як різновид девіантності, – досить поширене (масове), статистично стає складне соціальне явище, яке не має певних «природних» меж (на відміну від наркоманії, пияцтва, самогубств) і яке визначається суспільною небезпекою або дійсною шкодою і передбачене кримінальним законом [4, с. 189-192].

Причинами формування кримінальної поведінки можуть бути як нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в суспільстві, так і умови виховання, побутові негаразди в сім'ях, недоліки в організації навчально-виховного процесу в закладах освіти тощо. І хоча у вищих навчальних закладах системи МВС України багато уваги приділяється розвитку

і формуванню свідомості особистості, існує жорстка регламентація діяльності курсантів, все ж таки недостатньо уваги приділяється формуванню культури поведінки курсантів, позитивного погляду на здоровий спосіб їхнього життя.

Література

1. Социальная педагогика: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 416 с.
2. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
3. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
4. Гилинский Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
5. Социальные отклонения. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юрид. лит., 1989. – 368 с.

Мороз Алла Вікторівна,
науковий співробітник НДЛ КСПЗ ОВС

ЖІНКА В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: НОРМА ЧИ ДЕВІАЦІЯ?

Вступаючи в XXI століття, світова спільнота розглядає своїм головним завданням створення суспільства, в якому не буде місця проявам будь-якої нерівності: класовій, гендерній, расовій, етнічній тощо. Людство увійшло у нове століття не лише з вражаючими досягненнями, а й з невідомістю у перспективах щодо вирішення багатьох глобальних проблем. Саме вони стали складовою «Цілей тисячоліття», прийнятих 189 країнами-членами ООН на самміті Тисячоліття ООН. Серед них проблема рівності чоловіків та жінок.

Україна підписала ряд документів, в яких передбачається подальше просування шляхом гендерної демократизації. Це спонукає до вивчення ще не вирішених гендерних проблем, до висвітлення гендерної ситуації в суспільстві, усвідомлення необхідності постійно підкреслювати важливість гендерної проблематики як серед осіб, що приймають рішення в державі, так і на рівні громадської думки.

Це також означає, що і жінки, і чоловіки, які відрізняються за біологічними ознаками, повинні бути рівноправними у суспільному контексті. Інтегрування гендерного підходу в державну політику визнає своєю метою запобігання дискримінації за ознакою статі в будь-якій сфері суспільного життя: економічній, політичній, освітній, культурній тощо.

Однак, на жаль, така рівність носить тільки юридичний, формальний характер, тому руйнування будь-якої гендерної дискримінації частіше

залишається лише на папері. Реальна ситуація у сфері гендерної проблематики висвітлює наявність певних протиріч між законодавчо задекларованими правами та реальними можливостями їх практичного здійснення. Вони полягають в тому, що при ліквідації будь-якої гендерної дискримінації та нерівності на законодавчому рівні в реальному житті не дотримується принцип рівності прав та можливостей українських чоловіків та жінок. Гендерні проблеми останнім часом викликають бурхливі дискусії, стало модним говорити про гендерні відносини, гендерні стереотипи, гендерні дослідження та гостру необхідність забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві. Проте на фоні такої «популярності» розробка шляхів вирішення гендерних проблем знаходиться на поверховому рівні, втрачається глибоке осмислення механізмів і способів їх вирішення. Практично не приділяється увага соціальним проблемам та наслідкам, що впливають зі статусу жінки в сферах, які дотепер вважались суто чоловічими. Це стосується і системи ОВС України.

Для органів внутрішніх справ Державна програма по затвердженню гендерної рівності на 2006-2010 рр. знайшла своє більш конкретне викладення в Програмі забезпечення гендерної рівності в ОВС України на 2008-2012 рр.. Цілями цієї Програми є розбудова суспільства гендерної рівності; досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у системі ОВС шляхом правового забезпечення їх прав та можливостей; ліквідація проявів дискримінації за ознакою статі; розробка спеціальних механізмів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків.

Система органів внутрішніх справ історично створювалася чоловіками і для чоловіків, і сьогодні в міліції працюють переважно чоловіки. Військовий статус ОВС на протязі довгих років обумовлював невелику питому вагу жінок, що були задіяні переважно на адміністративній роботі. В результаті склався стійкий стереотип, що ОВС – суто чоловіча структура, в якій жінки сприймаються як чужі та сторонні. Виникає поділ на «Ми» – чоловіки й «Вони» – жінки. При цьому, як свідчать фахівці з психології, приналежність до «Ми» характеризується внутрішньо груповою пристрасністю, тобто лояльністю по відношенню до своєї групи. Це достатньо часто визиває знецінювання інших груп, а також формує упереджене ставлення до них. [1, с.454]

Сьогодні жінка в міліції скоріше сприймається як ентропійний елемент, що займає маргінальне положення в системі МВС. Ми пропонуємо розглянути ідею маргінальності, зробивши акцент не на маргінальності як наслідку положення, а на якостях, які обумовлюють маргінальне положення. В цьому розумінні протилежною для маргінальності концепцією буде концепція центральності. З цієї точки зору будь-яка характеристика, властива більшості, задає її носіям центральне положення, а тим, кому вона не притаманна – маргінальне. Якщо центральною характеристикою є жіноча стать, то чоловік в цій соціальній групі займе маргінальне положення (чоловік-няня або чоловік-бібліотекар), і, навпаки.

Як наслідок, маргінальності, якою б характеристикою воно не задавалось, властиві наступні *ознаки*:

- відчуженість від цілей колективу, організації (за результатами дослідження жінки належать або до ядра системи ОВС, або до «потенціалу на звільнення з ОВС»). Перші – це жінки, які міцно тримаються на своїх посадах, знаходяться в дружніх, на вигляд, стосунках з чоловіками, але при цьому практично позбавлені можливості підвищення у посаді та просуванні по службі. Другий тип – це «кандидати на виліт», жінки, які не можуть себе реалізувати, займаючи певну позицію в ОВС, більше того, вони вважають, що робота в ОВС повністю перешкоджає їх самореалізації як особистостей, ці жінки ймовірно, найближчим часом звільняться з ОВС); [2]

- швидкоплинність (психологія тимчасового правителя, тобто людина прийшла в організацію і відчуває, що не затримається тут надовго);

- відсутність загальних навичок, загальних поглядів на одні і ті ж самі речі, відсутність загального визначення ситуації;

- безвладдя (відсутність владних повноважень);

- стереотипні образливі ярлики, що свідчать про зневажливе ставлення. [3, с.72-75]

Прихід жінки на роботу в чоловічий колектив викликає в ньому напруження, що пов'язано з певними змінами старого порядку, який був для чоловіків чітко визначеним, комфортним та стабільним. В результаті у чоловіків виникає агресія та почуття побоювання стосовно жінок, а також бажання захистити свої, чоловічі, правила, вони починають обвинувачувати жінок-співробітниць у змінах, хаосі, в руйнуванні стійкості, знецінюванні старих звичок, у невизначеності теперішньої ситуації та в майбутніх негараздах. Крім цього чоловіки сприймають жінок як конкурентів, які здатні створити певні перепони на шляху їх кар'єрного та професійного просування. Жінки в міліцейському середовищі знаходяться на «окраїнах», на «узбіччях» або попросту за рамками характерних для даного колективу домінуючих соціокультурних норм і традицій. Результати досліджень свідчать, що таке становище жінок сильно погіршує емоційний стан, їх відчуття комфорту, негативно впливає на продуктивність праці.

Отже, зазначена проблема вдало ілюструє, що становище жінки в органах внутрішніх справ і досі сприймається неоднозначно. То ж ким є сьогодні жінка в погонах: нормою чи девіацією? Очевидно, що відповідь залежить від того, під яким кутом зору розглядати питання: законодавчо жінка в ОВС «визнана» та є нормою, а з позиції корпоративної міліцейської субкультури, як і раніше, сприймається як девіація.

Література

1. Майерс Д. Социальная психология/ пер. с англ.. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 688с.
2. Свеженцева Ю.О. Лояльність до організації та організаційна поведінка: типологія працівників ОВС України // Соціальна психологія. –2008. –№3 (29), – С. 103-117.
3. Charles A. Goldsmid, Everett K. Wilson. Passing on sociology. The teaching of a discipline // American Sociology Association// Teaching Resources Center. Washington. 1980. P.440.

Книженко Оксана Олександрівна,
*канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального
права та кримінології ХНУВС*

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТ АБО ТРАНСПОРТУВАННЯ З МЕТОЮ ЗБУТУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України лікєро-горілчана промисловість зазнає шкоди через контрабанду й фальсифікацію лікєро-горілчаної продукції. Тому нагальною потребою сьогодення є вдосконалення чинного законодавства в частині відповідальності за фальсифікацію алкогольних напоїв. Це питання є непростим оскільки як в адміністративному, так і в кримінальному законах передбачена відповідальність за такі дії. У чинному Кримінальному кодексі (далі ККУ) у ст. 204 передбачена відповідальність за: 1) незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів; 2) незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею; 3) незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків.

До того ж, як вже було зазначено вище, за виготовлення, придбання або зберігання з метою реалізації фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, а також за реалізацію фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів законодавством, згідно ст. 177-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), особи несуть адміністративну відповідальність. У зв'язку з цим постає питання розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вказані дії щодо алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

З метою розв'язання означеного питання необхідно звернутися до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» у якому під фальсифікацією алкогольних напоїв та тютюнових виробів визначено умисне, з корисливою метою виготовлення алкогольних напоїв та тютюнових виробів з порушенням технології чи з неправомірним використанням знака для товарів і послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а так само прямим відтворенням товару іншого підприємця з самовільним використанням його імені.

Таким чином, вищезазначені діяння розмежовуються за наступними ознаками:

1. за предметом – у першому випадку предмет становлять незаконно виготовлені алкогольні напої та тютюнові вироби. Під ними слід розуміти ті, які виготовлені особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва або виготовлені суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії. У другому – фальсифіковані алкогольні напої чи тютюнові вироби;
2. кримінально караним є виготовлення вказаних предметів тільки шляхом відкриття підпільних цехів, або з використанням обладнання, що забезпечує їх масове виробництво;
3. системний аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що термін «реалізація» вживається щодо позначення торгівлі, тоді як збут – це будь-яка оплатна чи безоплатна форма відчуження товару.

Отже, визначальним критерієм розмежування злочинно караного діяння від адміністративного проступку є спосіб виготовлення вказаних товарів. При цьому кількість товару, виготовлена шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує їх масове виробництво на кваліфікацію не впливає. У разі ж такого незаконного виготовлення алкогольних напоїв або тютюнових виробів, поєднаного з використанням незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або незаконним використанням чужого знака для товарів чи послуг, фірмового (зареєстрованого) найменування, маркування товару, дії винного додатково кваліфікується за ст. 216 чи ст. 229 ККУ.

Також одним із актуальних питань є вид і міра покарання, які можуть застосовуватися до таких осіб. Якщо говорити про вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 204, 216 та 229 ККУ, то мусимо сказати, що законодавець відносить їх до злочинів невеликої тяжкості (мова йде про склад злочину без кваліфікуючих ознак). Відповідно до розділу IX Загальної частини ККУ особа має «шанси» уникнути кримінальної відповідальності. Якщо й буде притягнута до кримінальної відповідальності, то як вид покарання може бути застосований штраф, який ви-

раховується із суми 17 гривень. Якщо порівняти одержані прибутки й розмір штрафу – «прибутковість» вчинення злочину є очевидною.

Таким чином, з метою подальшого вдосконалення кримінально-правових санкцій назріла нагальна необхідність та доцільність комплексного перегляду встановлених кримінально-правових санкцій й вироблених відповідних принципів їх побудови.

Література

1. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.95 р.
2. Гурова Н.А. преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел УИ Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 256 с.
3. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 р. – Харків, 1999. – 284 с.
4. Преступления в сфере экономики : Постатейные материалы к новому уголовному кодексу Российской Федерации . – М.:Кросна-Лекс», 1997 . – 812с.
5. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.:Учебно-консультац.центр «ЮрИнфоР», 1998 . – 296 с.
6. Марін, О. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності : Наук.-практ. конф., 5-6 жовт. 2005 р. . – Х.:Кроссруд, 2006 . – 260 с.

Мороз Людмила Іванівна,

*д-р психол. наук, доцент, начальник кафедри,
Київський національний університет внутрішніх справ*

Ростомова Влада Миколаївна,

викладач, Одеський державний університет внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ФАКТОР ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Профілактика як вид діяльності може здійснюватися на різних рівнях, з різними цільовими групами – право слухняними дітьми та дорослими загалом (первинна профілактика), представниками груп ризику різноманітних девіацій (вторинна профілактика) чи тими, хто чинить протиправні й злочини дії (третинна профілактика). Профілактика може здійснюватися на рівні конкретних осіб (індивідуальна профілактична робота), стосовно окремих категорій людей чи окремих видів злочинів (спеціальна профілактика), бути спрямованою на певні популяції чи навіть всіх громадян держави – загальна профілактика, за допомогою правових й економічних важелів впливу. Прикладом такого профілактичного впливу є збільшення штрафів за порушення правил дорожнього руху, встановлення камер спостереження, автоматичних фотоапаратів «Візор», завдяки яким кількість правопорушень суттєво зменшилася. Але прикладів ефективної профілактики відомо не так вже й багато.

В огляді, підготовленому швейцарським професором А.Ухтенхагеном за результатами аналізу досвіду впровадження профілактичних програм в Європі та Північній Америці, 40% таких програм виявилися не дієвими, 20% були шкідливі й тільки 40% призвели до корисних наслідків. На його думку, індивідуально зорієнтовані стратегії і методи профілактики в принципі не можуть вплинути на загальний рівень правопорядку, так саме, як і посилення репресій. Більш перспективним є проактивний підхід, спрямований на виявлення і усунення загальних чинників, що породжують девіантну поведінку. Як відзначає професор С.Яковенко, найкраща профілактика правопорушень серед дітей – це добре організоване виховання в сім'ї, школі та на вулиці, коли у держави всі діти – свої, рідні, коли всі вони отримують належну частку уваги.

Процес соціалізації дитини значною мірою визначається кількісними та якісними показниками домашнього та суспільного виховання. Патріархальна сільська родина досить успішно відтворювала сама себе. Дитина, що виховується в умовах інтернату (вихована суспільством) часто виявляється не пристосованою до самостійного дорослого життя. Збільшення грошової допомоги при народженні дітей звичайно ж стимулює народжуваність, але водночас збільшує й рівень соціального сирітства та вірогідно, може згодом привести до зростання злочинності неповнолітніх, а ще згодом, й дорослих. Ці приклади свідчать про доцільність використання соціально-екологічного підходу для аналізу кримінологічної ситуації та планування заходів із профілактики девіантної поведінки.

До чинників, які, на нашу думку, суттєво впливають на процес соціалізації дітей та вірогідність девіацій, ми відносимо спосіб життя та рівень соціального контролю в суспільстві. Якщо колись Р.Мертон відносив до причин поширення аномії в США масову автомобілізацію, то в наших умовах її породжує урбанізація, архітектура масової забудови. Продемонструємо цю думку на прикладах три категорій дітей.

«Домашні» діти. Багато хто тепер вважає сім'ю з однією дитиною великою родиною, а з двома дітьми – мало не багатодітною. Добре, що бараки та комунальні квартири зникають з нашого життя. Натомість з'являються багатоповерхові башти, мешканці яких навіть не знайомі між собою – піднявся в квартиру, зачинив металеві двері – все, моя хата скраю, нікого не знаю. Представники старшого покоління мають менший вплив на онуків, а інколи заміняють батьків, які працюють на двох і більше роботах, не рідко – в інших містах і навіть країнах. Як це не парадоксально, такі діти виявляються бездоглядними та дезадаптованими. Зменшення ролі суспільного виховання та певна відчуженість утруднює входження таких дітей у життя в громаді.

«Вуличні» діти, яких можна розділити на дві підгрупи 1) тих, хто тікає «світ за очі», аби врятуватися від домашнього насильства й 2) тих, хто шукає пригод, яким життя «на вулиці» є більш прийнятним, ніж перебування вдома. Відсутність належної підтримки з боку рідних, суспільства,

гостра конкуренція при «вуличному» способі життя збільшує ризик віктимізації та криміналізації таких дітей.

«Дворові» діти тепер становлять меншість, адже «одеських» двориків, в яких було затишно, цікаво та безпечно, майже не залишилося. Ностальгія за минулим справи не вирішує. Якщо подвір'я як спосіб організації простору життя залишився у минулому, то, можливо, ще зберігається можливість збереження атмосфери довіри та розуміння, яка може існувати в громаді міста, кварталу, будинку.

За умов політичної й економічної кризи все більше громадян усвідомлює важливість розвитку громадянського суспільства, посилення контролю за владою й участі громадськості в охороні правопорядку, зокрема в профілактиці правопорушень – адже «чужих дітей не буває».

Соціально-екологічна модель профілактики злочинності передбачає ретельний аналіз криміногенної ситуації, що складається в державі загалом та окремих її регіонах, розробку та впровадження загальнодержавних та регіональних (місцевих) цільових програм запобігання девіантній, поведінці дітей, запобігання певним видам злочинів, зниженню рівня віктимності неповнолітніх.

Аналіз ситуації, наукової літератури, передового досвіду в галузі запобігання злочинності неповнолітніх свідчить про необхідність вирішення низки проблем. Необхідно вдосконалювати законодавство, здійснити судову реформу, зокрема прискорити впровадження ювенальної юстиції, відновлювального правосуддя тощо. Детального опрацювання заслуговує питання про об'єкти та суб'єкти профілактичної роботи, вибір найбільш ефективних інструментів аналізу ситуації та впливу на неї шляхом здійснення первинної, вторинної та третинної профілактики, координацію зусиль всіх зацікавлених інституцій, територіальної громади.

У боротьбі зі злочинністю неповнолітніх ключове значення має рання профілактика відхилень у розвитку та поведінці дітей та підлітків, оскільки вона спрямована на усунення незначних, але небезпечних змін тих, хто ще не став на шлях злочину. Ранню профілактику розуміють як сукупність заходів, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями для:

- покращення умов життя та виховання неповнолітніх у випадках, коли зовнішні обставини загрожують їх нормальному розвитку;
- знешкодження джерел антисоціального впливу на них;
- корекції розвитку особистості неповнолітніх, які мають некримінальні відхилення у поведінці, для того щоб не дати можливості їм перейти до делінквентної поведінки.

Другий рівень індивідуальної профілактики полягає в усуненні факторів, що вже зумовили злочини неповнолітніх, для того, щоб виключити можливість їх вчинення у майбутньому, як цими ж, так і іншими підлітками, які перебувають під впливом зазначених криміногенних чинників.

Сюди входять: а) своєчасне припинення злочинної діяльності та створення неможливості її продовження; б) порушення кримінальної справи, вибір запобіжних заходів; в) забезпечення виховно-профілактичного впливу кримінально-процесуальними методами; г) застосування правових заходів до осіб, які залучили неповнолітніх до злочинної діяльності або тих, хто не виконує своїх обов'язків з виховання дітей; д) оздоровлення мікросередовища неповнолітніх злочинців, яке розглядається з позицій соціальної екології.

Йдеться про аналіз стану розвитку соціальної інфраструктури населеного пункту, внесення пропозицій про її вдосконалення, як шляхом встановлення обмежень чи заборон (створення зон безпеки біля шкіл, контроль за місцями можливого продажу неповнолітнім алкоголю, торгівлі наркотиками, обмеження діяльності залив ігрових автоматів тощо), так і інновацій (відкриття бібліотек, будівництво спортивних та ігрових майданчиків, «вулична» соціальна робота, участь громади, батьків у патрулюванні території тощо).

Розробка і реалізація програм соціальної політики з превенції злочинності не може бути здійснена одним міністерством або відомством, така робота вимагає впровадження цільових програм, до реалізації яких долучені громадські організації, волонтери. Думається, що питання впровадження ювенальної юстиції і, зокрема, практики відновного правосуддя в нашої державі назріло вже давно.

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх має плануватися та здійснюватися на різних рівнях і напрямках, враховуючи різний контингент осіб. Вона повинна включати в себе широкий діапазон загально виховних, профілактичних і каральних заходів. За своєю спрямованістю вони мають попереджати злочинну поведінку неповнолітніх, припиняти розпочаті кримінальні дії, а також не допускати їх рецидиву. На цій справі не можна заощаджувати кошти, адже йдеться про майбутнє України. А ще, цю роботу необхідно виконувати, спираючись на відповідну *методологію про-активного управління ситуацією*.

Віденєєв Ігор Олександрович,
канд. психол. наук, доцент кафедри
прикладної психології ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Масштаби поширення девіантної поведінки серед неповнолітніх в суспільстві є в сучасному українському суспільстві проблемою яка не тільки не знижується, але стає все гострішою, і актуальною. Якщо для групи населення середнього віку характерне зловживання алкоголем, то для підлітків і дітей стало більш властиво споживання наркотиків і токсикантів.

Така ситуація не може не насторожувати педагогів, психологів, співробітників правоохоронних органів. Від того, як складеться цей період життя людини, у значній мірі залежить все його подальше життя. Організм дитини має підвищену чутливість до негативного впливу токсичних речовин. Наступаючі внаслідок споживання різних хімічних речовин ушкодження головного мозку й внутрішніх органів, найчастіше виявляються необоротними й приводять до формування важко виліковного захворювання: токсикоманії.

Слід зазначити, що при всій масштабності зрушень, що відбуваються в здоров'ї дитячої популяції у зв'язку з токсикоманізацією, сам цей процес для дорослих, відповідальних за оздоровлення, виховання, позитивну соціалізацію дітей, має багато в чому схований, «латентний» характер. Це значить, що ми найчастіше не контролюємо й не попереджаємо розвиток негативних тенденцій токсикоманізації серед дітей, а відслідковуємо й шукаємо рішення для численних, уже багато в чому запущених її наслідків.

Проблемою дослідження токсикоманій серед неповнолітніх займалися: Лічко А.Е., П'ятницька А.Н., Бандурка О.М., Заленська Л.М., Смолякова М.М. і багато інших.

Перед нами стояла мета – дослідити соціальну пристосованість, особливості реакцій на фрустрацію й способи виходу із ситуацій перешкоди в дітей, що вживають токсичні речовини, при цьому використовувалися наступні методики: методика рисункової фрустрації Розенцвейга (варіант методу рисункової фрустрації Розенцвейга для обстеження дітей), методика Рене Жиля.

Дослідження проводилося в приймачі-розподільнику для неповнолітніх при УМВС України в Кіровоградській області (група дітей, що вживає токсичні речовини), де в якості випробуваних виступило 25 неповнолітніх, у віці від 8 до 13 років. Групою порівняння виступили 25 школярів 4 й 7 класів шкіл Кіровограда.

При дослідженні соціальної адаптації, особливостей реакції на невдачу й способів виходу із ситуацій, що перешкоджають діяльності або задоволенню потреб особистості у дітей що вживають токсичні речовини з допомогою методики рисункової фрустрації Розенцвейга (варіант методу рисункової фрустрації Розенцвейга для обстеження дітей), методики Рене Жиля.

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У дітей, що вживають токсичні речовини відмічаються негативне емоціональне відношення к батькам та позитивне емоціональне відношення к друзям. Тобто значущими є міжособистісні відносини в неформальній групі однолітків, чим відносини з батьками, тому що практично в усіх є сімейні проблеми.

2. Діти, що вживають токсичні речовини, також як і діти з нормативною поведінкою, характеризуються високим ступенем товариськості, допитливості, прагненням до домінування в більших групах дітей, що пояснюється віковими особливостями даного віку. Розходжень у соціальній

адаптації не виявлено, як у групі дітей з нормативною поведінкою, так у групі дітей, що вживають токсичні речовини, відзначені високі показники адаптації до свого оточення.

3. Уживання токсичних речовин дітьми можна розглядати як варіант адаптації їх до тих умов, у які вони потрапили. Наявність агресивних реакцій у відношенні до дорослого свідчить про фрустрованість потреби в такому спілкуванні в сполученні з невмінням взяти на себе відповідальність за рішення конфлікту демонструє свого роду споживче відношення до дорослого. Такі реакції свідчать про відсутність сформованості у цих дітей відповідної дистанції в спілкуванні з дорослими. Розходжень в адаптації до свого оточення не виявлено.

Отримані результати допомагають достовірніше оцінювати особистісні особливості дітей, що вживають токсичні речовини, і дозволяє більш ефективно проводити з ними психокорекційну роботу.

Саппа Ганна-Марія Миколаївна,
викладач кафедри соціології ХНУВС

ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей і спеціальних установ для неповнолітніх» під профілактикою правопорушень серед неповнолітніх розуміється діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для неповнолітніх, спрямовану на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють здійсненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх на території України, у її окремому регіоні, у родині, на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності, за місцем проживання [3]. В Україні на сьогоднішній день існує дуже багато державних служб, які опікуються проблемами неповнолітніх, й особливо профілактикою правопорушень серед них.

Здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх покладається на: Державний комітет України у справах сім'ї і молоді, Республіканський комітет зі справ сім'ї і молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської і Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних рад у містах; школи соціальної реабілітації і професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей установ охорони здоров'я; притулки для неповнолітніх служб у справах дітей; суди; кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ; виховально-трудові колонії Державного департаменту України з питань виконання покарань. Також у здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед непов-

нолітніх беруть участь інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, громадські об'єднання і окремі громадяни. Для розуміння сутності діяльності даної системи профілактики розглянемо функції і завдання основних суб'єктів профілактики правопорушень серед молоді.

Найголовнішим завданням служби у справах дітей у сфері роботи з неповнолітніми делінквентами залишається профілактика підліткової злочинності, яка поділяється на два типи: 1) загальносоціальна профілактика – до цього типу належать програми і заходи щодо організації дозвілля підлітків, чим створюється альтернатива негативним звичкам та явищам, забезпечується зайнятість у вільний час; 2) специфічна профілактика – заходи та спеціалізовані інформаційні компанії в засобах масової інформації, уроки, психологічні тренінги, випуск спеціальної літератури. У своїй роботі служба у справах дітей використовує три типи профілактичного втручання. Перший, універсальний – охоплює максимально можливе число дітей і підлітків, незалежно від того, є ризик прояву негативних звичок чи ні. Мета заходів цього типу – запобігти негативній поведінці даної цільової групи. Другий, індикативний або селективний тип – профілактичні заходи, спрямовані на групи підвищеного ризику. Їх мета – зменшити ймовірність прояву негативної поведінки серед тих, хто може бути найбільш до неї вразливим. Третій, модифікаційний тип – підбір заходів, спрямованих на групи осіб, у яких вже систематично проявляються негативні відхилення у поведінці. Ці задачі служби у справах дітей можуть реалізовуватися разом із кримінальною міліцією – ще одним суб'єктом профілактики правопорушень і безпритульності неповнолітніх.

Кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ, насамперед, зобов'язана: проводити роботу по запобіганню правопорушень, вчинених неповнолітніми; виявляти, припиняти і розкривати злочини, скоєні неповнолітніми; виявляти причини й умови, що сприяють скоєнню правопорушень неповнолітніми, застосовувати в межах своєї компетенції заходи щодо їх усунення; застосовувати участь у правовому вихованні неповнолітніх; розшукувати неповнолітніх, які залишили родину, навчально-виховні установи і спеціальні установи для неповнолітніх; виявляти дорослих, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію і жебрацтво; вести профілактичний облік неповнолітніх правопорушників, інформувати відповідні служби у справах дітей про необхідність застосування до них профілактичних заходів; повертати до місця постійного проживання, навчання або направляти в спеціальні установи для неповнолітніх; виявляти, вести облік осіб, які втягують неповнолітніх в антигромадську діяльність; складати протоколи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, а також їхніх батьків або опікунів, які не виконують обов'язків щодо виховання і навчання неповнолітніх; доставляти в органи внутрішніх справ на термін до трьох годин неповнолітніх, які зробили адміністративне правопорушення, але не досягли віку, з якого настає адмініст-

ративна відповідальність, для встановлення особи, обставин здійснення правопорушення і передачі їх батькам або опікунам [3].

Звичайною практикою є направлення безпритульних дітей, які скоїли правопорушення в приймальники-розподільники. Приймальники-розподільники належать органам внутрішніх справ. Основними задачами приймальника-розподільника є: недопущення з боку неповнолітніх правопорушень; здійснення серед них профілактичної і виховної роботи; виявлення причин і умов, що сприяють злочинності в підлітковому середовищі; забезпечення належних умов їхнього змісту [3].

Для неповнолітніх, які вимагають особливих умов виховання створюються спеціальні навчально-виховні установи – загальноосвітні школи і професійні училища соціальної реабілітації. У ці установи можуть направлятися особи, що вчинили злочин у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність [4].

Незважаючи на розвинуту й складну систему органів та служб роботи з неповнолітніми, при розробці заходів попередження правопорушень перше місце повинно бути відведено сім'ї. Саме в сім'ї здійснюється первинна підготовка дітей до життя в суспільстві і через це сім'ї повинна бути надана в цьому напрямку необхідна допомога. На друге місце міжнародна спільнота в системі профілактики ставить школу як один із суб'єктів профілактики правопорушень неповнолітніх. Рівень освіти і виховання дітей у школі – це вже профілактика і школа не має права розривати навчання від виховання та від профілактики правопорушень. Профілактичну роботу правопорушень школа повинна проводити разом з батьками, органами і службами у справах дітей [6]. Особливої уваги з боку школи потребують ті діти, які відносяться до групи соціального ризику. З цієї категорією дітей школи повинні працювати згідно з соціальною програмою профілактичного характеру.

Вирішувати проблеми злочинності неповнолітніх варто комплексно, силами однієї тільки кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ цю проблему подолати неможливо. Турбота про утримання неповнолітніх злочинців у правовому полі має бути однією з пріоритетних у роботі органів місцевої влади, зокрема держадміністрацій, їхніх служб у справах дітей, а також освіти. Налагодження взаємодії між спеціальними органами та установами та їх взаємної участі у спеціальних заходах сприятимуть забезпеченню єдиної системи профілактики злочинності серед неповнолітніх, покращенню їх правового і соціального захисту.

Література

1. Завражин С. Подростковая делинквентность: транскультурная перспектива// Социологические исследования 1995. № 2 – С. 121-131.
2. Жигарев Е.С. Криминологическая характеристика несовершеннолетних и организация их правового воспитания: Уч. Пособие.-М., 1990.

3. Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»// Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №6. – С.35.
4. Иващенко Г.Т. Социальная реабилитация дезадаптированных детей и подростков в специализированных учреждениях. – М., 1996. – 192с.
5. Климова С. Контроль отклоняющегося поведения со стороны государства и общества.// Социологические исследования, № 10, 1990. – С.71-82
6. Коротов В. Методика воспитательной работы.- М., 1990. – 112с.

Аргунов Евгений Анатольевич,
*преподаватель кафедры управления,
административного права и АД ОВД
Белгородского ЮИ МВД России*

ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В РОССИИ

Теоретические и практические представления о возможностях противодействия преступности и иным формам противоправного поведения в российской юридической науке неизменно связываются с перспективой построения эффективной государственной системы профилактики правонарушений. В последние годы в этом направлении предприняты существенные политические и организационные усилия.

Однако, для практической реализации профилактических задач как минимум необходимо четкое представление о государственной системе профилактики правонарушений и ориентиры профилактической политики. В основе реальная административной политики по созданию государственной системы профилактики правонарушений, как нам представляется, должна лежать теоретическая модель государственной системы профилактики правонарушений. Традиционно теоретические модели существенно отстают от реального положения дел, не совпадают с первоначальными политическими установками, подвержены политической и управленческой конъюнктуре, воздействию кризисных факторов в экономике.

Все это в полной мере относится к новейшей и короткой истории «воссоздания» или «создания» государственной системы профилактики правонарушений. В самом процессе создания системы и в содержании её концептуальных положений явно просматривается ряд противоречий. Хронология основных событий, с которыми связана оценка степени реального существования и качества государственной системы профилактики правонарушений, выглядит следующим образом.

На заседании Государственного Совета Российской Федерации, состоявшемся в 2005 году, Президент Российской Федерации поддержал предложения Министра внутренних дел и поставил задачу воссоздать единую государственную систему профилактики правонарушений. Это событие стало отправной точкой разработки концепции и стратегии построения государственной системы профилактики правонарушений за кото-

рыми последовало несколько решений нормативного и организационного характера, в частности, Приказ МВД России № 19 от 17 января 2006 года, которым утверждена Инструкция о деятельности ОВД по предупреждению преступлений, закрепившая обязанность всех без исключения органов и подразделений в системе МВД России создать и обеспечить линию профилактической работы. Министерством внутренних дел в течение 2007-2008 годов разработана базовая модель государственной системы профилактики правонарушений, которая включает четыре уровня: а) уровень субъекта Российской Федерации; б) уровень города с районным делением; в) уровень города без районного деления; г) уровень сельского поселения. В настоящее время она проходит стадию доработки и согласования в целях утверждения на уровне правительства в качестве нормативного правового документа программного значения. В этой системе крайне важна и принципиальна роль Правительственной комиссии по профилактике правонарушений, которая создана в апреле прошлого года.

Очевидно, что сегодня создана организационная и правовая основа для функционирования той части государственной системы профилактики правонарушений, которая действует на базе органов внутренних дел, преимущественно подразделений по делам несовершеннолетних (система профилактики правонарушений несовершеннолетних и защиты их прав), подразделений по организации работы участковых уполномоченных милиции (система профилактики правонарушений лиц состоящих на профилактических учетах, и иных категорий объектов профилактического контроля и надзора), подразделений вневедомственной охраны (профилактика посягательств на имущество собственников), и, частично, подразделений государственной инспекции безопасности дорожного движения (профилактика нарушений ПДД). Все иные комплексы профилактических мероприятий на федеральном уровне с точки зрения правового и организационного обеспечения системно не отработаны. Частично они организуются на уровне субъектов федерации и муниципальных образований, где к их реализации как правило привлекаются те же подразделения милиции общественной безопасности. Профилактика правонарушений, таким образом, на каком бы уровне она не проводилась, сводится в реальности к действиям одних и тех же действующих много лет субъектов системы МОБ. Иные органы исполнительной власти, муниципального управления, общественность либо не принимают участия либо формально участвуют в работе по профилактике правонарушений, между тем, по мнению многих ведущих ученых и практиков, именно последним должна принадлежать ведущая роль в профилактической работе с населением.

Первой в ряду основных причин замедления темпов развития системы профилактики является отставание разработки концептуальных положений государственной системы профилактики правонарушений и её реальной правовой основы от поставленных политических задач. Прошло три года с момента постановки задачи, но основные элементы *государственной* (не

ведомственной МВД) и именно *системы* до уровня нормативного правового регулирования не доведены. Нет нескольких крайне необходимых федеральных законов «О предупреждении правонарушений», «Об административном надзоре», «Об административных процедурах», о которых речь идет много лет, и которые, как ожидается, должны урегулировать обязанности субъектов профилактики и порядок проведения профилактической работы, установить гарантии законности при проведении профилактических мероприятий, обеспечить всех субъектов профилактики, и милицию в первую очередь, эффективными средствами профилактического воздействия. Очевидно, что это должны быть средства административно-правового содержания: контрольно-надзорные процедуры, административные преюдиции административной и уголовной ответственности, средства принудительного административного воздействия, используемые до применения административной ответственности и расширения института административной ответственности за нарушение требований, предъявляемых уполномоченными субъектами к профилактируемым в процессе проведения профилактической работы и иные административные материальные и процессуальные средства проведения профилактической работы.

С точки зрения принципов системности существующая «система» профилактики правонарушений в России более обоснованно должна быть определена как *основа* государственной системы профилактики правонарушений, которой еще предстоит развиваться в полноценную государственную систему профилактики, что в общем то и подтверждается содержанием приказов МВД по этому вопросу и предварительных оценках функционирования системы [1, с.21]. Речь должна идти прежде всего о создании системы субъектов профилактики правонарушений, не только имеющих право, но и обязанных под гарантии контроля и юридической ответственности профилактировать правонарушения.

Литература

1. Дугенец А.С. Результаты функционирования государственной системы профилактики // Профессионал. – 2008. – №1. – С.19-23.

Бабенко Вадим Григорович,
начальник кафедри вогневої та фізичної підготовки
Академії управління МВС, канд. педагог. наук, доцент

Шоповалов Борис Борисович,
професор кафедри вогневої та фізичної підготовки
Академії управління МВС, канд. психол. наук

Крадожон Дмитро Миколайович,
викладач кафедри вогневої та фізичної підготовки
Академії управління МВС, магістр правознавства

ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОВС

Сучасна наука розрізняє загальну, фізіологічну, фізичну, психічну, особисту та інші види деформації [1]. Слід наголосити, що кожна з наведених видів деформації має своє призначення і професійне формулювання. На превеликий жаль, у науковців та авторів раніше опублікованих матеріалів єдиної точки зору з окресленого питання не було. З огляду на зазначене, а також у зв'язку з логікою розвитку психолого-педагогічної теорії та практики на підставі власних спостережень за ходом службової діяльності працівників визначено поняття професійної деформації працівника органу або підрозділу органів внутрішніх справ. *Це – свідомо-підсвідомо зміна його всебічних характеристик і якостей у специфічному визначеносубординаційного характеру професійному середовищі через негативний вплив внутрішньо-зовнішніх обставин та чинників.*

Професійна деформація може проявитися у відкритому вигляді як безпосередньо у повсякденному житті працівника, так і під час виконання службових обов'язків. Вона, як правило, призводить до втрати особистої індивідуальності, низки негативних змін, які поступово охоплюють всі чинні психологічні процеси, а також негативно позначається на певних рисах його характеру. Через це працівник поступово потрапляє у суттєву залежність від різних життєвих чинників та обставин [1].

Професійно-деформованій особистості властиві такі якості:

- неухважність, байдужість, черствість, жорстокість, агресивність, неврівноваженість;
- обмеження певним колом зобов'язань, спонукань, інтересів і потреб;
- схильність до досягнення позиції лідера будь-яким шляхом у всіх сферах діяльності (авторитарність);
- завищена самооцінка, самовпевненість і впевненість у своїй правоті;
- постійне звинувачення інших у своїх невдачах;

- специфічне ставлення до своєї роботи, формалізм, пасивність, халатність;
- постійне, а то й приховане використання недозволених способів, методів, прийомів і засобів;
- низький професійний рівень;
- явне небажання підвищувати свої службові кондиції;
- виникнення психологічних бар'єрів у реальній діяльності й у спілкуванні з колегами по службі;
- зловживання (приватного характеру – алкоголем, тютюном тощо; суспільного характеру – службовим становищем і т. ін.).

У практичній діяльності працівників практичних органів і підрозділів внутрішніх справ можна виокремити низку основних причин виникнення професійної деформації, а саме:

- вплив соціально-економічних чинників на специфіку професійної діяльності;
- відбиття окремих чинників специфіки професійної діяльності безпосередньо на працівників ОВС;
- виникнення екстремальних ситуацій, пов'язаних із постійним ризиком, участь у яких зумовлена виконанням службових обов'язків;
- постійний контакт зі злочинцями, що викликає лише негативні емоції;
- вади в організаційно-управлінській діяльності керівників органів і підрозділів;
- недостатнє і неналежне оперативне та матеріально-технічне забезпечення;
- відсутність умов для професійного вдосконалення і самовдосконалення різноманітними формами, методами і засобами;
- низька мотивація до службової діяльності, професійного вдосконалення і самовдосконалення;
- брак часу для релаксації після службових, розумових, фізичних і психічних навантажень;
- складні соціально-психологічні стосунки в колективі;
- неналежний стан сімейних стосунків і його вплив на оперативно-службову діяльність.

Основні навантаження щодо організації роботи з профілактики виникнення професійної деформації працівників міліції покладаються на керівника органу або підрозділу внутрішніх справ, кадровий апарат та психолога певного колективу за активної участі та підтримки всього особового складу.

Головними напрямками запобігання професійній деформації і її ліквідації можуть виступати загальнопрофілактичні, відновлювально-релаксаційні, психолого-виховні й навчальні заходи [1, 2].

Загальнопрофілактичні заходи:

1. закріплювати за молодим працівником органів внутрішніх справ відповідно до вимог чинних нормативних документів досвідченого наставника з найавторитетніших працівників служби;
2. проводити для успішного виконання службових обов'язків внутрішній підбір працівників (наприклад для парного патрулювання з охорони громадського порядку в межах визначеного пішого маршруту в населеному пункті) з урахуванням їх психологічної сумісності й особливостей;
3. орієнтувати внутрішню і зовнішню мотивацію працівника на постійне вдосконалення та самовдосконалення;
4. акцентувати увагу на позитивних зрушеннях працівника і всіляко їх підтримувати за участі колективу;
5. проводити періодичні співбесіди щодо визначення його подальшого ставлення до виконання службових обов'язків.

Відновлювально-релаксаційні заходи:

- періодичне використання комплексу загальностимулювальних та оздоровчих процедур (відвідування сауни, плавання у басейні, оздоровчий масаж);
- санаторно-курортне оздоровлення у відомчих спеціалізованих закладах відповідного профілю зі зміною соціально-професійного оточення;
- активний відпочинок із родиною;
- оздоровлення організму за допомогою засобів фізичної культури і спорту;
- тимчасове скорочення обсягу і режиму роботи (за узгодженням із керівником).

До того ж значну роль під час проведення релаксаційних заходів відіграють рекреаційні процеси та лікувально-оздоровча фізична культура. Останній, за свідченнями фахівців, не приділяється належної уваги з боку безпосередньо самих працівників органів і підрозділів внутрішніх справ.

Науковці по-різному трактують визначення рекреації у різних сферах професійної діяльності, але, на жаль, в системі ОВС України подібного трактування сформульовано не було. Тому під рекреацією та лікувально-оздоровчою фізичною культурою в системі ОВС слід розуміти поступовообов'язкові закономірності підвищення рівня фізичних кондицій працівників органів внутрішніх справ, що залежить від впливу на них різноманітних форм рухової активності з використанням найсучасніших профілактичних, діагностичних, лікувальних, дослідницьких, тренажерних,

оздоровчих методів і систем з обов'язковою наявністю засобів поширення здорового способу життя.

З практичного досвіду окресленої вище діяльності випливає, що головними завданнями всіх без винятку працівників органів внутрішніх справ є упередження і профілактика професійної деформації, поліпшення законодоступними формами, методами і засобами стану здоров'я, підвищення емоційно-вольової стійкості, працездатності, контролю і самоконтролю.

Психолого-виховні і навчальні заходи:

- проведення періодизаційних службово-посадових перестановок у галузі однієї або всіх інших служб (за згодою працівника або за вимушеною необхідністю як відповідний засіб реагування);
- вивчення умов подальшого професійного росту (якщо працівник тривалий проміжок часу перебуває на одній посаді);
- проведення індивідуальних бесід анкетувань або тестувань;
- усебічне стимулювання працівників до різнобічного підвищення власних кондицій;
- проведення обов'язкових занять у системі професійної підготовки.

Відповідно до вимог чинних нормативних документів, що визначають багатоступеневу систему професійної підготовки особового складу в практичних органах внутрішніх справ України [2], обов'язкове навчання стає одним із найважливіших процесів, що суттєво впливають на характер і якість оперативно-службової діяльності [4]. Водночас система професійної підготовки – серед основних засобів профілактики й ліквідації професійної деформації і полягає в сукупності організованих, безперервних та цільових дій, спрямованих на оволодіння знаннями, спеціальними вміннями й навичками, необхідними для виконання оперативно-службових завдань [2].

Загальновідомо, що всебічна підготовленість працівника органів внутрішніх справ є запорукою його успішної професійної діяльності, що має відбуватися паралельно з обов'язковою соціалізацією через засвоєння чинного соціального досвіду, набутого звичайним спілкуванням і повсякденною професійною діяльністю. На жаль, у кожному з психолого-педагогічних прикладних або спеціалізованих джерел не приділено належної уваги взаємозв'язку процесу соціалізації працівника органів внутрішніх справ із процесом його навчання в системі професійної підготовки. Відсутність трактування наведеного поняття в чинній системі навчання є проблемним питанням, що унеможливує повний і всебічний розгляд взаємозв'язку зазначених процесів, а саме: соціалізації, навчання та виховання в системі ОВС України.

У праці [3] зазначено, що: взаємозв'язок соціалізації працівника органів внутрішніх справ із навчанням і вихованням у системі професійної підготовки – це визначений відомчими нормативними документами процес обов'язкового навчання кожного працівника органів внутрішніх справ професійнонеобхідним вмінням і навичкам з одночасним формуванням,

набуттям і засвоєнням чинного соціального досвіду, що поступово перетворюється в особисті надбання та мотиваційноціннісні орієнтації з обов'язковим введенням вироблених норм та шаблонів поведінки, прийнятих у певній групі суспільства, у власну систему життєдіяльності.

Зі сформульованого вище тлумачення випливає, що процеси навчання і соціалізації працівників практичних органів та підрозділів внутрішніх справ України взаємопов'язані між собою і вивчають етику та культуру різноманітних взаємовідносин через набуття певного суспільного досвіду, вивчення соціальних норм і правил, а також спрямовані на досягнення належних кондицій у формах, видах, методах і способах обраної професійної діяльності.

Література

1. Ануфрієв М.І. Службова підготовка працівників органів внутрішніх справ: Навч. метод. посіб. – К.: РВВ МВС України, 2003. – 440 с.
2. Бабенко В.Г., Янків А.О. Взаємодія і роль психолого-педагогічних процесів в системі професійного навчання працівників практичних органів і підрозділів внутрішніх справ України // Наук. вісн. НАВСУ. – К.: НАВСУ, 2004. – № 4
3. Васильєв А.С., Бабенко В.Г., Будагянц Г.М., Янко І.В. Безпека персоналу органів внутрішніх справ під час службових заходів: Навч.-метод. посіб. – К.: УВПД ГШ МВС України, 2008. – 84 с.
4. Забезпечення особистої безпеки працівників ОВС при виконанні службових обов'язків: Наук.практ.рек. / Під. ред. М.І.Ануфрієва, Я.Ю.Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 1999.

Тюріна Валентина Олександрівна,

*д-р педаг. наук, професор,
професор кафедри загальної психології і педагогіки ХНУВС*

Тюрін Олександр Олександрович,

курсант 5-го курсу ХНУВС

Федоренко Олена Іванівна,

канд. педаг. наук, доцент кафедри загальної психології і педагогіки ХНУВС

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ВІДХИЛЕНЬ У КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Актуальність проблеми. Одним з важливих завдань, що стоять перед викладачами та курсовими офіцерами вищих навчальних закладів МВС України, є попередження формування поведінкових відхилень у курсантів, яким притаманні усі проблеми сучасної молоді, в тому числі й проблема формування поведінкових девіацій. Ця проблема набуває особливо-го значення у зв'язку з тим, що небажані стереотипи поведінки формуються і закріплюються у людей, які матимуть певну владу, які належатимуть до силової структури, тобто у майбутніх правоохоронців.

Проблему девіантної поведінки досліджували педагоги, психологи, соціологи Г.М.Андрєєва, С.А.Белічева, О.В.Змановська, Г.Й.Капська, Л.П.Колчина, І.А.Невський, В.М.Оржеховська І.П.Рущенко, О.О.Сердюк та інші. Але питання, пов'язані з формуванням та попередженням виникнення девіантної поведінки у курсантів воєнізованих навчальних закладів, залишаються недостатньо вивченими.

Ефективність педагогічної профілактичної діяльності визначається багатьма факторами, в тому числі й знанням умов і факторів, що сприяють виникненню і формуванню поведінкових девіацій, знанням особливостей проявів поведінкових відхилень, особистісних особливостей курсантів, які складають групу ризику.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб визначити фактори, що впливають на формування поведінкових відхилень у курсантів, а отже, мають враховуватися при організації соціально-педагогічної діяльності щодо попередження формування поведінкових девіацій.

Як показало наше дослідження, значна кількість курсантів вищих навчальних закладів МВС України потребує соціально-педагогічної допомоги щодо адаптації у новому соціально-педагогічному середовищі, у якому опиняються молоді люди, які прийшли на навчання до воєнізованого навчального закладу.

Така ситуація складається під впливом багатьох чинників, до числа яких можна віднести особливості соціального середовища і умови життя, а саме: жорстка регламентація життєдіяльності курсанта (більш формалізовані і жорсткі вимоги до поведінки у побуті, до проведення дозвілля, зв'язків і знайомств); особливості службової та навчальної діяльності курсантів, що у багатьох випадках потребують дуже значних щоденних витрат часу, фізичної напруги, посилених навантажень та перевантажень; постійне перебування курсанта у рамках дії статуту, відчуття його впливу і тиску статутних відносин, які здійснюються за принципом «начальник-підлеглий», виникають і мають місце при взаємодії та стосунках з викладачами, курсовими офіцерами і навіть ровесниками; скорочення свого вільного часу, віддачі усіх фізичних сил та можливостей; звуження кола соціальних контактів, високий рівень зовнішнього контролю, що у свою чергу знижує соціально-психологічну адаптацію осіб, які навчаються у вищезазначених навчальних закладах.

Крім того, велике значення мають психологічні особливості індивідів, які обрали професійну діяльність, пов'язану з силовою структурою. Як свідчать результати проведеного нами дослідження, серед курсантів переважну більшість складають індивіди, особливості темпераменту та акцентуацій характеру яких сприяють формуванню агресивності, а отже, й конфліктності особистості, виникненню внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Це, у свою чергу, веде до закріплення конфліктних, агресивних стереотипів поведінки, тобто до її небажаних проявів, а також до поведінкових девіацій. Тому можна вважати за доцільне виділити **у групи ризи-**

ку тих курсантів, яким притаманні агресивні стилі поведінки, а також акцентуації характеру, які сприяють тому, що більшість курсантів є ініціаторами конфліктних ситуацій і конфліктів.

Слово «ризик» означає можливість, високу імовірність чогось, як правило, негативного, небажаного, що може здійснитися або не здійснитися. Фактично мова іде про дві сторони ризику. По-перше, це ризик для суспільства, що його створюють молоді люди цієї категорії, а, по-друге, – це ризик, на який наражаються вони самі: ризик втратити своє життя, здоров'я, нормальні умови для повноцінного розвитку і таке інше.

Що стосується майбутніх правоохоронців, то доцільно застосовувати поняття «група ризику» в обох розуміннях.

Підвищеної педагогічної уваги потребують курсанти, які є дітьми з неповних сімей або сиротами; курсанти, яким притаманна непристосованість до життя у суспільстві (неробство, крадіжки, бійки, спроби суїциду, агресивна поведінка, вживання спиртних напоїв, наркотиків), відчуженість від соціального середовища, неприймання себе, порушення спілкування з оточуючими, емоційна нестійкість, неуспіх у діяльності, неуспіх у соціальній адаптації, труднощі спілкування та взаємодії з однолітками та дорослими, невпевненість у діяльності, відсутність інтересу до навчання, закритість для позитивного досвіду, невідповідність образу курсанта.

Соціально-педагогічна робота з юнакам групи ризику, по перше, передбачає виявлення причин деформацій у розвитку, пошук засобів і способів їх усунення, зміни середовища у відповідності з інтересами молодої людини і на основі цього будування процесу, що сприяє розвитку та соціалізації нормальної особистості; по-друге, має бути спрямована на соціалізацію особистості, тобто на оволодіння нормами і правилами життя у суспільстві, знаннями та уміннями будувати стосунки у суспільстві, що дозволяють особистості набути такі характеристики: ставлення до іншої людини як до самоцінності; здатність до самовіддачі як умови або способу реалізації такого ставлення до інших людей; творчий характер життєдіяльності, здатність до вільного волевиявлення; можливість самому проєктувати майбутнє; внутрішня відповідальність перед собою, перед іншими людьми, минулим і майбутнім; прагнення знайти сенс життя. Усі ці якості є професійно необхідними для майбутніх правоохоронців.

За визначенням О.В.Змановської [1], поведінка – це процес взаємодії особистості зі середовищем. Поведінка як реальність є соціальною за своєю суттю, тобто вона формується та реалізується у суспільстві, а, отже, відображає процес соціалізації особистості, тобто інтеграції у соціум. Тому особливості поведінки курсантів, в тому числі ті чи інші поведінкові відхилення є наслідками особливостей соціалізації курсантів у період їх навчання у воєнізованому навчальному закладі.

Соціалізація, у свою чергу, передбачає адаптацію до соціального середовища з врахуванням індивідуальних особливостей [2]. Але суб'єкт – об'єктні відносини, що існують у системі органів внутрішніх справ, спри-

ють порушенню балансу між адаптацією та індивідуалізацією особистості більшості курсантів. Це, у свою чергу, сприяє виникненню напруженості у відносинах між курсантами, курсантами і курсовими офіцерами, формуванню агресивності та конфліктності як якості особистості, формуванню та закріпленню негативних поведінкових стереотипів.

Як бачимо, адаптація курсантів до умов навчання у воєнізованому навчальному закладі відбувається значною мірою шляхом зростання їх агресивності, що веде до зростання конфліктності. Це створює сприятливі умови для формування відхилень у поведінці курсантів, тобто для формування девіантної поведінки.

Висновок. Отже, педагогічна профілактична діяльність, спрямована на попередження формування поведінкових відхилень, має бути організована з врахуванням особливостей впливу системи органів внутрішніх справ на особистість курсанта. Під час цієї роботи необхідно допомогти курсанту зрозуміти ці особливості, розкрити можливі способи збереження себе як особистості, сформувати вміння протистояти впливу негативних соціальних факторів, сформувати психологічну стійкість та вміння раціонально поводитися у конфліктних ситуаціях.

Література

1. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
2. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.

Троцький Руслан Сергійович,
*магістр управління в сфері правопорядку, старший викладач
кафедри тактики внутрішніх військ та спеціальної підготовки
Навчально-науковий інститут підготовки кадрів громадської
безпеки та психологічної служби КНУВС*

МЕХАНІЗМИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Соціально – економічні та політичні події, які відбуваються в Україні на сучасному етапі створюють передумови для виникнення почуття невпевненості, агресивності, підозрливості, нервової напруги тощо. Актуальною проблемою, з якою стикаються науково-педагогічні працівники ВНЗ МВС України, є зростання динаміки девіантної поведінки серед курсантів, а особливо курсантів першого року навчання. Підпорядковуючись установленим, загально визначеним документам (законам, статутам і т. ін.) у курсантів розвиваються сприятливі умови для зростання незадоволеності своїм становищем, розгубленість, конфліктність, урізноманітнення девіантності у військовому середовищі.

На підставі проведеної роботи можна зробити такі висновки, що девіантна поведінка – це система вчинків особистості, що виходять за загаль-

ноприйняте уявлення про нормативну поведінку у певній сфері суспільних відносин. Вона є антиподом нормативної поведінки. Наряду з цим девіантна поведінка може являти собою відхилення у поведінці курсанта як у негативному, так і у позитивному спрямуванні, що зумовлюються соціальними і матеріальними умовами його життя, соціальним статусом, характером і змістом діяльності, освітнім рівнем та особистісними фізичними, психологічними і духовними якостями.

Особливого значення набуває така поведінка, якщо її суб'єктом стає працівник органів внутрішніх справ: особа, наділена владними повноваженнями, уособлює державу і закон. Тому вкрай необхідна своєчасна психологічна діагностика схильності курсантів до ненормативної поведінки, розробки комплексу заходів психологічної допомоги особистості. Наряду з цим особистість курсанта як майбутнього працівника ОВС формується під впливом системи соціального колективу, в якому він живе і діє. Тому цілком закономірно, що значна кількість негативного впливу професії на працівника, присвячена розгляду саме правоохоронній діяльності. До них належить, зокрема, роботи Ю.В. Александрова, В.І. Барка, С.І. Яковенка та ін.

До найбільш розповсюджених форм девіантної поведінки, що спостерігаються у курсантів першого року навчання:

- вживання ненормативної лексики;
- прояви агресивної поведінки;
- нещира та нетактовна поведінка в спілкуванні не лише в курсантському колективі, але й з командирами та професорсько-викладацьким складом кафедр;
- вживання алкогольних напоїв та тютюнопаління;
- намагання уникнути чи перекласти тягар відповідальності на іншу особу;
- порушення військової дисципліни.

На підставі аналізу статистичних даних за результатами бесід із керівниками та практичними психологами військових підрозділів, узагальнення дисциплінарної практики та інших матеріалів ми можемо судити, яка атмосфера в колективі, як іде процес адаптації, яке ставлення курсантів старших курсів до молодших. Це дає змогу прискорити хід адаптації молодших курсантів до військового колективу без негативних наслідків.

Особливу увагу необхідно приділити процесу адаптації під час проведення навчального збору, саме в цей час уточнюються дані прибулого молодого поповнення, заповнюються необхідні документи, проводяться групові та індивідуальні бесіди, зустрічі з батьками, виявляються формальні та неформальні лідери.

Виявлення основних чинників девіантної поведінки у курсантів дозволяє не лише пояснити причини негативних відхилень, але й знайти необхідні шляхи забезпечення їх корекції. З погляду системного вирішен-

ня зазначеної проблеми важливим є комплексне медичне, психологічне, соціальне, правозахисне та педагогічне забезпечення корекції девіантної поведінки. Слід зазначити, що традиційні заходи служби психологічного забезпечення не можуть дати відчутних позитивних результатів у справі попередження та усунення девіантної поведінки працівників органів внутрішніх справ.

Вищезазначене потребує удосконалення та впровадження нових стратегій психологічної та педагогічної роботи серед курсантів ВНЗ МВС України, особливо першого року навчання.

Отже, на нашу думку, можна запропонувати наступний механізм профілактики девіантної поведінки курсантів, а саме:

- проводити ретельний відбір осіб, які бажають одягнути військову форму і присвятити своє життя захисту держави;
- залучати для відвідування інших навчальних закладів не тільки курсантів, а й випускників та офіцерів, що мають практичний досвід роботи і за допомогою відповідних технологій налаштовувати, переконувати молодь щодо прерогативи позитивного типу над негативним типом поведінки, на дотримання у їхній діяльності норм моралі, етики, тощо;
- незважаючи на різні види професійної адаптації, необхідно проводити профілактику девіантної поведінки при проведенні індивідуальної роботи з поєднанням системи заходів соціального, медичного, правового і педагогічного характеру, який послідовно і безперервно повинен здійснюватися не тільки офіцерами курсової ланки, але і професорсько – викладацьким складом кафедр під час проведення занять та виконання обов'язків кураторів груп;
- постійно виробляти у курсантів впевненість у спроможності самостійно виконувати поставлені завдання, що позитивно вплине на їх впевненість у своїх силах у подальшій практичній роботі і саме такі правоохоронці найбільш ефективно будуть вести боротьбу зі злочинністю і захищати права, свободи та інтереси громадян.

Мартиненко Олександр Вікторович,
науковий співробітник НДЛ КСПЗ ОВС

МОРАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

В органах внутрішніх справ питанням формування духовної культури надається значна увага. Ще наказом МВС України №18 від 11 січня 1996 року було затверджено Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ, у якому автори впевнено декларували підвищені вимоги до духовної культури працівника міліції на відміну від пересічного громадянина. Так, згідно з вимогами Кодексу, працівник міліції має бути «принциповим,

правдивим», «постійно підвищувати свій професійний, інтелектуальний та культурний рівень», своїми вчинками та поведінкою, способом життя, стверджувати високі принципи безкорисливості, чесності та скромності у особистому житті». Таким чином, можна констатувати, що вимоги до духовної культури працівника міліції є вищими, ніж до пересічного громадянина.

Саме тому, в ОВС створено спеціальний напрямок роботи з персоналом – виховна робота, реалізацією якої займається спеціальний підрозділ в рамках департаменту по роботі з персоналом. Зауважимо, що основи професіоналізму та морально-духовних якостей співробітника міліції закладаються саме під час навчання у ВНЗ системи МВС. Відповідно існує низка наказів МВС, що регламентують цю діяльність та спрямовані на формування духовної культури працівників міліції. Найбільш важливим та системоутворюючим серед них є наказ МВС України від 30.11.2002р. № 1279 «Про затвердження Концепції виховної роботи у вищих навчальних закладах МВС України». Так, концепція виховної роботи у вищих навчальних закладах системи МВС України визначає виховну роботу у ВНЗ як «невід’ємну частину навчально-виховного процесу», та описує її як сукупність організаційних, соціально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та соціальних заходів. Серед основних завдань є формування і розвиток у слухачів та курсантів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, що має забезпечити високу готовність випускників ВНЗ до практичної діяльності. Як мету виховної роботи з перемінним складом вищих навчальних закладів МВС України в Концепції розглядають «цілеспрямоване формування правосвідомості, загальної культури та особистих якостей майбутнього працівника органів внутрішніх справ України відповідно до загальнолюдських морально-етичних норм, а також вимог служби». Це, на наш погляд, багато в чому збігається з формуванням духовної культури та ілюструється завданнями, на вирішення яких спрямована духовна культура. Так, до основних завдань виховної роботи у ВНЗ відносять, наприклад, виховання у слухачів «високих моральних і професійно необхідних якостей», «вивчення та задоволення духовних запитів слухачів (курсантів)»; «створення максимально сприятливих умов для духовного збагачення курсантів». Ще одним підтвердженням того, що цілеспрямований вплив на формування духовної культури має саме виховна робота, є засади, на яких вона повинна будуватись відповідно до Концепції виховної роботи в ОВС. Серед ключових засад там, наприклад, вказані такі, як «формування високого рівня правової культури», «сприяння духовному розвитку», «допомога в реалізації творчого потенціалу курсантів» [1].

Отже, можна погодитись, що система виховної роботи задекларована як один з ключових факторів формування духовної культури працівника МВС України, а всі заходи виховної роботи повинні бути спрямовані на підготовку фахівця з високими моральними особистісними якостями та відповідним рівнем духовної культури.

В той же час, дійсна духовна культура людини визначається його внутрішнім світом, цінностями, установками [2,3]. Ні для кого не є секретом, що моральні цінності у нашому суспільстві за останній час сильно змінились. Соціальні зміни, які відбулись у країні (зміна політичного строю, соціальні та економічні труднощі), набували в деякі моменти характеру аномії, що призвело до певної моральної кризи в суспільстві. Але нові, трансформовані цінності, які найбільш поширені у соціальному середовищі, певним чином впливають на формування моральної свідомості кожного члена суспільства, особливо це стосується молодого покоління (в тому числі і курсантів ВНЗ системи МВС). Результати проведеного дослідження «Соціологічне дослідження духовної культури курсантів ВНЗ» (N=1500, 2007 р.) ілюструють це розподілом відповідей курсантів на запитання «Наскільки ви згодні з твердженням, що людині неможливо вижити у сучасному суспільстві, не порушуючи моральних норм?». Свою згоду з цим твердженням висловило 2/3 опитаних (66%), в той час як залишились з ним категорично незгодними лише 9%. Звісно, такий результат є відбитком ситуації моральної кризи у суспільстві в цілому, коли розуміння моральних норм викривляється. Але слід зважати на той факт, що для правоохоронців таке викривлення є в жодному разі неприпустимим. Адже через 2-3 роки опитані стануть на захист закону та законних прав і свобод людини і громадянина. Отже, хибні уяви про значення моральних норм у сучасності з часом отримають вираження у діях правоохоронців, які, скоріше за все, будуть вельми далекі від законних.

Почуття патріотизму, любові до Батьківщини, гордості за свою державу, готовність стояти на стражі правопорядку та закону є важливими складовими у вихованні майбутнього захисника правопорядку, його духовної культури. Наприклад, С.С. Сливка, розглядаючи духовну культуру юриста, зазначає, що вона повинна визначатись декількома принципами, серед яких одним з найважливіших є принцип державності [4]. Він надає духовній культурі працівника міліції патріотичне забарвлення. Вивчення цієї складової духовної культури у курсантів ВНЗ системи МВС України, показало, що 45% опитаних курсантів власна доля хвилює більше, ніж доля Батьківщини. Отже, для значної кількості майбутніх правоохоронців доля Вітчизни не є суттєвим аспектом їх майбутньої діяльності, що накладає свій негативний відбиток на реалізацію їх професійного обов'язку.

Наведені приклади наглядно демонструють деструктивні зміни у духовній культурі курсантів, які в подальшому можуть призвести до духовної корозії та, як наслідок, порушення дисципліни та законності. Причиною такого явища є прогалини у виховній роботі, яка проводиться у ВНЗ системи МВС. На жаль, її форми та методи не завжди відповідають реаліям та ключовим викликам сьогодення, завданням та вимогам, які висуваються громадськістю до ОВС, особливо в сфері духовної культури.

Вирішення цих проблем, на наш погляд, може полягати в наступному:

– керівництву курсів, кураторам навчальних груп та співробітникам відділів роботи з персоналом посилити індивідуально-виховну роботу з курсантами щодо формування морально-духовних якостей особистості, які в подальшому дозволять їм зберігати вірність загальнолюдським цінностям у повсякденному житті та професійній діяльності;

– створити систему якісного контролю над процесом формування духовної культури майбутніх працівників правоохоронних органів (навіть наведена у звітах велика кількість заходів, спрямованих на духовний розвиток курсантів, не є гарантією того, що він дійсно відбувається).

– проводити постійний моніторинг цінностей і установок курсантів, що дасть можливість підвищити ефективність заходів, які проводяться у межах виховної роботи щодо формування духовної культури курсантів.

Література

1. Збірник нормативних актів по роботі з персоналом Національного університету внутрішніх справ /Упорядники: В.І. Московець, С.М. Яровий, О.В. Леміщенко. – Харків: НУВС, 2003. – 116 с.
2. Соколов В.О. Проблеми формування духовної культури у майбутніх працівників органів внутрішніх справ (14-20 стор.) – Теорія та практика виховної роботи в ОВС України: Матеріали науково-практичної конференції. 1-2 жовтня 2004 року, Харків. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 320 с.
3. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. Т1 Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейського права та поліцейської деонтології /Відп. Ред.. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2003. – 1231 с.
4. С.С. Сливка, Юридична деонтологія, Атіка, 2001, с.149
5. Опалев А.В. «Духовно-нравственные ценности сотрудников правоохранительных органов и их формирование в современных условиях» (С.119-121)// Вестник Московского университета МВД России № 2 2004 г.
6. Щеглов А.В., Пирожникова К.А. Профилактика профессионально-нравственной деформации специалистов для ОВД в образовательном процессе ВУЗов системы МВД России, Вестник Московского университета МВД России, №3, 2007, с. 88 – 90
7. Біленчук П.Д., Сливка С.С.Правова деонтологія /За ред. акад. П.Д. Біленчука. – Київ: АТІКА, 1999, – 320 с.

Сорокин Александр Александрович,
ад'юнкт Белгородского института МВД России

ПРАВОВАЯ ПРОФИЛАКТИКА В СИСТЕМЕ СРЕДСТВ ПРОТВОДЕЙСТВИЯ НАРКОТИЗМУ

Наука и практика противодействия наркотизму сформировали основы управленческой, образовательной, медицинской, психосоциальной, информационной и правовой моделей профилактики наркотизма. Правовая профилактика обособливается как самостоятельный вид противодействия наркотизму по двум основным параметрам. Во-первых, по объекту про-

филактического воздействия и по средствам профилактического воздействия, во-вторых.

Под объектом правового профилактического воздействия в структуре наркотизма понимается комплекс противоправных деяний, правонарушений и преступлений, связанных с наркотиками.

Наркотизм в целях профилактического воздействия правовыми средствами рассматривается как наиболее общий термин, обозначающей негативное социальное явление, проявляющееся в различных формах объективно общественно вредного или (и) противоправного поведения субъектов в форме административных правонарушений и преступлений. В этом смысле наркотизм охватывает все негативно оцениваемые обществом формы поведения и деятельности, связанные с наркотиками как противоправные, так и не получившие правовой оценки в виде запрета и установления административной или иной юридической ответственности. Наркотизм, в части имеющей юридическое содержание, охватывает незаконный оборот наркотиков, незаконное потребление наркотиков, иные формы незаконных действий с наркотиками, наркоманию и токсикоманию, различные формы наркоориентированного поведения и деятельности, элементы наркокультуры.

Правовая модель профилактики акцентируют внимание на тех элементах наркотизма, которые предполагают использование правовых средств воздействия, в частности, средств правового регулирования и применения норм права. Профилактическое значение имеет установление правового режима оборота наркотических средств и психотропных веществ, системы и компетенции субъектов профилактики наркотизма, установление юридической ответственности за нарушение режима оборота наркотиков и процессуального порядка её реализации. Правовое регулирование является важнейшей, но все же предпосылкой правовой профилактики, основное содержание которой заключается в применении юридических норм в целях предотвращения и пресечения наркоправонарушений, устранения обстоятельств их порождающих, а также в правовом сопровождении, правовом обеспечении образовательной, медицинской и психосоциальной моделей профилактики наркотизма.

Статья 1 Федерального закона «О наркотических средствах и психотропных веществах» устанавливает, что «профилактика наркомании – совокупность мероприятий политического, экономического, правового, социального, медицинского, педагогического, культурного, физкультурно-спортивного и иного характера, направленных на предупреждение возникновения и распространения наркомании».

Правовые меры профилактически наркопреступности, получившие обоснование в криминологии, в значительной мере пересекаются, конкретизируются и развиваются отраслевыми юридическими науками и реализуются в конкретных видах правоохранительной деятельности: административной деятельности, оперативно-розыскной деятельности, уголовно-процессуальной деятельности, уголовно-исполнительной деятельности,

что позволяет выделить в структуре криминологической профилактики наркоправонарушений отдельные *виды специальной правовой профилактики*. Реально к видам специальной правовой профилактики наркотизма возможно отнести уголовно-процессуальную профилактику, криминалистическую профилактику, оперативно-розыскную профилактику, уголовно-исполнительную профилактику, административно-правовую профилактику [1, с.56], .

Уголовно-процессуальная профилактика наркопреступлений входит в компетенцию органов предварительного расследования и судов. Очевидно, что успешное профилактическое противодействие наркопреступлениям и административным наркоделиктам немислимо без использования в нем четко продуманной системы криминалистических средств профилактического характера, в совокупности составляющих криминалистическую профилактику. К общим задачам органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность относятся выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений, а также выявление и установление лиц, их подготавливающих, совершающих или совершивших. Применительно к наркопреступности она решается средствами оперативно-розыскной профилактики, которая предполагает сбор информации о криминально-активных лицах. Целями уголовно-исполнительной деятельности являются исправление осужденных; предупреждение совершения ими новых наркопреступлений в период отбывания наказаний и после его отбытия; предупреждение совершения преступлений иными лицами. Административно-правовые средства занимают важное место среди правовых форм профилактики наркомании, нарушения правил легального и запретов нелегального оборота наркотиков. Она осуществляется административно-правовыми и управленческими средствами, к которым следует отнести совокупность форм и методов деятельности органов исполнительной власти или иных субъектов, имеющих государственные исполнительно-распорядительные функции, по обеспечению целей и задач государственной политики в сфере оборота наркотиков.

Профилактическая функция органов внутренних дел – это прямая обязанность, установленная ст. 2, 8, 9 Закона РФ «О милиции» от 18 апреля 1991 г., который в числе основных задач милиции называют и сугубо профилактическую – предупреждение и пресечение преступлений и административных правонарушений. В этих целях МВД России подготовлен приказ №19 от 17 января 2006 года, которым утверждена Инструкцию о деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений и Положение о Координационно-методическом совете МВД России по предупреждению преступлений, подлежащих созданию как в аппарате МВД РФ, так и в каждом субъекте федерации по руководством министров МВД, начальников ГУВД, УВД субъектов федерации.

В соответствии с Инструкцией все без исключения службы обязаны заниматься предупреждением преступности и их задачи достаточно дета-

льно прописані в Інструкції. Особая роль в цьому належить участковим уповноваженим.

Предметом підвищеного уваги органів внутрішніх справ є профілактика наркоправонарушень серед неповнолітніх. Міністерство МВД Росії виступило з ініціативою створення державної комісії по справам неповнолітніх, і ця ідея реалізована. Важливі профілактичні завдання виконують підрозділи по справам неповнолітніх, посилені новим інститутом профілактики наркоманії і наркоправонарушень серед неповнолітніх – інститутом шкільних інспекторів міліції. В даний час в 29 регіонах – в школах і коледжах – в тісному контакті з викладацьким складом займаються індивідуальною профілактикою наркоманії і наркоправонарушень вище 2 тисяч шкільних інспекторів.

Литература

1. Основи профілактики наркоманії : Учебное пособие.- Белгород: БелЮИ МВД России, 2006. – 120 с.

Шейко Роман Володимирович,
канд. соц. наук, доцент кафедри соціології
та соціальної роботи ХНУВС

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ РОБОТИ МІЛІЦІЇ У КОНТЕКСТІ ПРОЯВІВ КСЕНОФОБІЇ

Щорічна доповідь міжнародної організації «Амнесті Інтернешнл» 2008 року [1] приводить численні факти та цифри, що свідчать про значне збільшення кількості расових злочинів та расистських настроїв в Україні. Звісно расизм та ксенофобія не є суто українським явищем, але його зростання в традиційно мультикультурній країні є важливим індикатором зростання соціальної напруги та необхідності швидких дій. Етнофобія є різновидом ксенофобії як загального явища та виступає у вигляді нетолерантного ставлення до представників інших соціальних груп за расовою або етнічною ознакою.

Зазвичай, прийнято пов'язувати ксенофобію з діяльністю нетолерантних націоналістичних або екстремістських організацій та груп. Дійсно, їх діяльність викликає резонанс у ЗМІ та обурення громадськості, але, на жаль, набагато частіше люди стикаються із расизмом та ксенофобією з боку звичайних державних службовців та пересічного населення і саме це сьогодні є найбільш небезпечним як для держави, так і для громадянського суспільства.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що співробітники ОВС лідирують у відгуках іноземців серед представників всіх інших структур і організацій як найбільші порушники прав. Чи є міліція в Україні сьогодні тим середовищем, де процвітають етнофобія та расизм? І наскільки вона ефективна в боротьбі з цими явищами? З метою визначення обумовленос-

ті нетолерантної поведінки співробітників міліції стосовно іноземців Харківським інститутом соціальних досліджень (ХІСД) у період червень-серпень 2008 року було проведено дослідження, у ході якого, зокрема, була застосована методика, що використовує шкалу соціальної дистанції Богардуса. Основною гіпотезою виступало припущення, що серед співробітників міліції більшою мірою, аніж серед широких верств населення, поширені ксенофобні настрої. Для перевірки гіпотези було проведено невелике пілотажне опитування, у якому взяли участь 208 працівників міліції (ППС, дільничні, карний розшук, слідчі).

Отримані дані дозволили зафіксувати формування декількох рівнів національної толерантності у працівників ОВС, де на одному полюсі знаходиться національна ідентичність (повне прийняття), а на другому – ксенофобія (відторгнення). Так, на рівні національної ідентичності знаходяться представники слов'янських національностей (українці, росіяни, білоруси). Толерантність проявляється до німців та вірмен. Національна обособленість зафіксована по відношенню до таких націй, як чехи, грузини, словаки, молдаване, угорці, азербайджанці, румуни, кримські татари, євреї та турки. Схована ксенофобія (національна ізолюваність) була виявлена до китайців, африканців, арабів, афганців, ромів, чеченці.

Ще одним фактом, що заслуговує уваги, стало те, що поряд з неприйняттям ряду національностей, практично всі опитані міліціонери негативно ставляться і до расистів. При тому, що переважна більшість респондентів досить точно уявляють собі, хто такі расисти. Проте, самих себе вони до таких не зараховували, навіть після того, як відмовляли в потенційному праві бути громадянами України ромам та чеченцям, відкрито називаючи їх злочинними націями. Подібне протиріччя в переконаннях можна пояснити тільки тим, що стереотипно расизм асоціюється із зовнішніми ознаками (голені голови, активні дії, акції, демонстрації, застосування фізичного насильства). Банальна «нелюбов» стосовно деяких націй або вербальні образи їх представників, як правило, не ідентифікується з ксенофобією та расизмом.

Додатковий аналіз даних показав, що практично всі співробітники міліції згодні в якості своїх незаперечних співгромадян бачити тільки представників східнослов'янських етносів, які традиційно проживають на цій території. Ледве більше половини опитаних в якості жителів України допустили б ще таких європейців, як чехи, словаки, німці, своїх сусідів молдаван та румун, а також представників кавказьких народностей – вірмен, грузин та азербайджанців. У числі «ізгоїв» виявилися араби, афганці, роми та чеченці.

У той же час основна гіпотеза про превалювання ксенофобних настроїв у міліцейському середовищі у порівнянні з населенням України в ході даного дослідження не підтвердилася. Порівняльний аналіз даних опитування співробітників міліції та результатів загальнонаціонального моніторингу національної дистанційованості населення України (1992-2005р.) [2] вказує на те, що на тлі загальнонаціональної картини

рівень толерантності співробітників міліції навіть трохи вищий. Однак, на жаль, це ніяким чином не відображається на тому, які практики взаємовідносин склалися в українській міліції з представниками національних меншин.

Інтерв'ювання, що було проведено у ході дослідження, показало, що найчастіше іноземні громадяни дійсно схильні бачити в будь-якій незаконній дії або бездіяльності співробітника міліції ксенофобію або расизм. Але після численних бесід та аналізу фактів доводиться констатувати, що спонукальним фактором більшості протиправних дій міліціонерів відносно іноземців є бажання «заробити». У цьому випадку упереджене ставлення до представників меншин є не наслідком їхнього неприйняття, а скоріше того, що їх розглядають як важливу частину існуючих або потенційних корупційних схем. Супутнім моментом є незнання іноземцями як місцевих законів, так і своїх прав та обов'язків на території України. При цьому варто зазначити, що випадки, коли міліція порушує права іноземних громадян, мають явні ознаки так званої опосередкованої дискримінації, що проявляється в дії, що «ставить осіб однієї расової, національної чи етнічної належності в гіршу ситуацію порівняно з іншими особами» [3]. На питання, представники яких служб у ОВС частіше порушують права іноземців, респонденти однозначно назвали співробітників ІПС. Крім них претензії пред'являються до оперативних працівників, слідчих та дільничних.

Не менш важливою проблемою є інформаційна політика, що ведеться центрами громадських зв'язків МВС України (ЦГЗ). Найчастіше, вони дають етнічно пофарбовану інформацію про злочинців та злочинні угруповання, у тому випадку якщо вони належать до національних меншин. Багато хто з опитаних іноземців виділяють це як одну з найважливіших причин росту етнофобних настроїв у суспільстві. Тобто, замість захисту прав національні меншини отримують ярлик «злочинців».

Як напрямки діяльності, що могли б сприяти оздоровленню ситуації, можна запропонувати заборонити згадування національності злочинців у статистичних даних як інформації, що не стосується самого злочину (це стосується насамперед Центрів громадських зв'язків МВС України та ЗМІ), а також забезпечити підвищення обізнаності співробітників міліції та інших державних органів з переліком документів, які є підставою перебування іноземця на території України з метою уникнення принаймні неусвідомленого порушення їх прав.

Література

1. <http://www.xenodocuments.org.ua/article/356>
2. Національно-громадські ідентичності та толерантність. Досвід Росії та України у період трансформації / За редакцією Л.Дробіжевої, Є.Головахи. – К., Інститут соціології НАН України; Інститут соціології РАН, 2007. – 280 с.
3. Загальна політична рекомендація ECRI № 7 щодо національного законодавства по боротьбі з расовою дискримінацією, ухвалена ECRI 13 грудня 2002 року.

Шуть Алла Геннадіївна,
*викладач кафедри юридичної психології,
судової медицини та психіатрії
Запорізького юридичного інституту ДДУВС*

ПРОБЛЕМИ АНТИНАРКОТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Про наркоманію зараз говорять у всьому світі. З нею пов'язують і падіння моралі, і зріст злочинів, і збільшення транспортних та інших порушень. Ця проблема турбує політиків, медиків, біологів, психологів та соціологів, юристів, педагогів, правоохоронні органи, батьків та ін. У світі понад один мільярд наркоманів. Це явище схоже на всесвітню трагедію. Про наркоманію наполегливо та з тривогою повідомляють засоби масової інформації. Постійно наводяться жахливі цифри, що свідчать про зростання наркоманії, втягнення у її коло все більше і більше жертв. На сьогодні наркоманія з окремих, рідкісних випадків перетворилася в справжню епідемію. Причому спостерігається тенденція не тільки до подальшого збільшення випадків наркоманії, але й до помітного її «омолодження». Усе більше молодих людей і підлітків поповнюють коло наркозалежних людей. А сучасні статистичні дані про скоєння підлітками злочинів у стані наркотичного сп'яніння відрізняються зростанням жорстокості, зухвалості, «безмотивованості», появою так званих дорослих злочинів (вбивств, розбійних нападів). Тобто, злочинність неповнолітніх набуває своїх, набагато складніших, притаманних тільки їй особливостей.

У країнах СНД питання наркоманії практично не розглядалися. Про цю проблему говорилося поверхово, загально, стверджуючи, що в нас немає соціальних чинників для цієї хвороби. Але все такі наркомани існували, а їх число збільшувалось з кожним роком. Одним з чинників, що сприяв формуванню цієї суспільної проблеми, стала антиалкогольна кампанія 1985-1986 років. Оскільки спиртні напої стали важкодоступними, частина неповнолітніх з відхиленнями у поведінці «переключилась» на наркотики й інші одурманюючі засоби та речовини.

Сьогодні Україна входить до числа країн в Європі, які лідирують у сумній статистиці за кількістю наркозалежних. Відповідно до інформації, наданої Міністерством внутрішніх справ України на кінець 2008 року 0,3% від всього населення України офіційно зареєстровані, як особи, що вживають наркотики. З них 50% осіб з діагнозом «наркоман». Кількість підлітків у віці до 18 років складає 30% від офіційно зареєстрованих осіб, що вживають наркотики, а кожен шостий з них – з діагнозом «наркоман». Зрозуміло, що ці цифри значно збільшаться, якщо всі наркозалежні стануть на облік.

За даними, відображеними в медичній літературі, серед споживачів наркотиків переважають молоді люди у віці до 30 років (що становить від

75 до 85% наркозалежних осіб). Спостерігається постійне зниження середнього віку наркоманів, а також осіб, що залучилися до вживання психотропних і токсичних речовин, який у наш час становить уже 11-14 років. Виявлені випадки наркотичної залежності у дітей 9-літнього віку, а також «сімейної» наркоманії, коли наркозалежні батьки залучають до вживання наркотиків своїх малолітніх дітей. Якщо раніше серед наркоманів зустрічався відносно незначний відсоток дівчат і жінок, то зараз жінка-наркоман стала звичним явищем. У зв'язку з поширенням наркоманії суспільство втрачає значну частину працездатної, потенційно соціально активної частини своїх громадян.

Як показує світова практика, найкраща форма боротьби з наркоманією – профілактика. Аналіз багатьох вітчизняних антинаркотичних профілактичних програм свідчить про те, що на перше місце фахівці ставлять проблему інформування та підвищення рівня свідомості населення в питаннях механізму дії наркотиків. Доступною мовою надаються відомості про клінічну картину нарко- і токсикоманій, що спостерігаються в районі, місті, області, динаміку їх формування, про захворювання, що виникають, внаслідок прийому наркотиків, соціальних наслідках тощо. Тобто, в своїй більшості профілактичні програми акцентують увагу на недостатню інформованість підлітків, молоді, студентів про шкідливі наслідки зловживання психоактивними речовинами. В газетах, журналах, Інтернеті пишуть, що ряди наркоманів збільшуються, тому що люди не мають елементарних знань про наркотики. За статистичними даними кількість наркоманів зростає в геометричній прогресії. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки нових профілактичних методів, які б ефективно впливали на людей, схильних до зловживання психоактивними речовинами.

На думку Тетяни Шишової, віце-президента Фонду соціальної та психологічної допомоги сім'ї та дитини (м. Москва, Російська Федерація) управляти поведінкою людей можна непомітно, без застосування відверто жорстких і агресивних методів. До того ж багато вправ, які використовуються у профілактичній роботі, навпаки сприяють формуванню ґрунту до прийняття наркотиків, схильності до них. Інформування молоді про шкідливу дію вживання наркотичних речовин може негативно впливати на психіку підлітків. Інформація про те, що вживання наркотиків приводить до скорочення життя не є впливовим прикладом. Навпаки, розповіді про види наркотиків частіше викликають цікавість у підлітків. Однією з особливостей поведінки багатьох молодих людей є потяг до забороненого. Реакція демонстративності зросла в підлітковому середовищі. Частіше підлітки роблять все навпаки.

У підлітковому віці залежність від психоактивних речовин формується набагато швидше, ніж у дорослих. Тому основні зусилля профілактичних програм слід спрямовувати на усунення факторів, що підштовхують молоду людину до вживання психоактивних речовин.

Зважаючи на небезпеку формування залежності навіть після однократного прийому наркотичних речовин (особливо у дітей і підлітків), первинна

профілактика набуває пріоритетного значення. При цьому важливо відзначити, що, згідно з сучасним розумінням природи наркотичної залежності, «воротами» залучення до наркотиків є вживання алкоголю і куріння. Тому ведення профілактичної роботи повинне починатися з профілактики вживання алкоголю і тютюну. При первинній профілактиці ефективність дії складає 60-70%, при вторинній – 30-40%, при третинній – 3-5%.

На наш погляд, профілактичні програми повинні базуватися на теорії соціального навчання, яке дозволяє дитині пристосуватися до сучасного світу, засвоювати звички, норми сучасного суспільства. Воно не передбачає використання тактики залякування, спотворення і перебільшення негативних наслідків зловживання наркотиками, демонстрацію страшних картинок з наркоманами і т.ін. Також, окрім прищеплення важливості здоров'я, необхідно значну увагу приділяти навчанню підлітків виживати в сучасних умовах.

У профілактичних програмах, основою яких є соціальне навчання, практичні заняття переважають над теоретичною частиною. Більшість часу приділяється практичним вправам, відпрацюванню спеціальних прийомів, рольовим іграм. За допомогою моделюючих ситуацій та ігор підліткам допомагають навчитися сказати «ні» негативному впливу середовища. Акцент робиться на розвиток комунікативних навичок і підвищення самооцінки підлітка, на формування критичного мислення, тобто вміння зробити правильний вибір у складній ситуації, вміння контролювати свої емоції у стресових і конфліктних ситуаціях. Це є безперервний обмін думками між членами групи. Важливим чинником є зміна ставлення до існуючих проблем, пов'язаних з наркоманією і появою у дітей впевненості у власній позиції, що, зрештою, веде до особистого зростання. Використання соціального навчання в профілактичних програмах, на нашу думку, є більш ефективним та результативним.

Варениця Володимир Антонович,
зав. відділом ЦВК, здобувач ХДУ ім. В. Н. Каразіна

ДІАЛОГОВІ ФОРМИ УПРАВЛІННЯ В МІНІМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ

За всіх часів так звані «соціальні відхилення», свідомо чи ні, сприймалися як фактор ризику, загроза нормальному функціонуванню суспільства. У цьому зв'язку слушною є позиція російського дослідника Я.Гілінського, який вважає джерелом девіацій наявність у суспільстві соціальної нерівності, високого ступеня розходжень у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп [1].

Можна припустити, що в ієрархії протиріч соціально-економічного розвитку, які становлять «причинний комплекс» девіантної поведінки, найбільш вагоме протиріччя між відносно помірно зростаючими потребами і нерівними можливостями їх задоволення, що залежить, насамперед, від соціальної позиції індивідів і суспільних груп, їх місця в соціальній

структурі. Інакше кажучи, соціальна нерівність є одним з джерел девіантної поведінки як соціального явища, може призвести як до поведінкових відхилень на особистісному рівні, так і до деструкцій існуючої соціальної системи.

Природно, для того щоб суспільство могло нормально функціонувати, поведінка його складових в цілому має бути орієнтована на збереження, а не на деструкцію системи. Звідси розуміння того, що найважливішим захисним механізмом, що оберігає суспільство від деструктивних тенденцій, є механізм соціального контролю. Згідно П. Бергеру, «соціальний контроль є одним з найбільш загальноприйнятих понять у соціології. Їм позначають всілякі засоби, що будь-яке суспільство застосовує для приборкання своїх непокірливих членів. Жодне суспільство не може обійтися без соціального контролю. Навіть невеликій групі людей, випадково тих, що зібралися разом, доведеться виробити власні механізми контролю, щоб не розпастися в найкоротші строки» [2].

Таким чином, під соціальним контролем розуміється особливий механізм соціальної регуляції поведінки людей і підтримки громадського порядку. В його функціонуванні можна виділити дві сторони: нормативну, що зводиться до дії цінісно-нормативних регуляторів людської поведінки, та інституціональну, яка представлена існуванням у суспільстві системи суб'єктів соціального контролю (спеціальних інститутів, до функцій яких входить регуляція людської поведінки за допомогою санкцій).

За Т. Парсонсом, функція соціального контролю полягає в тому, щоб мінімізувати розбіжності між очікуваннями й фактичною поведінкою соціальних акторів. Фактично – це найважливіша соціальна функція, яка у суспільстві виконує інститут контролю. Вона розділяється на наступні:

- регулятивну – контроль є найважливішим чинником соціальної регуляції на всіх рівнях життя суспільства;
- охоронну – соціальний контроль служить збереженню існуючих у суспільстві й прийнятих їм цінностей. Ця функція соціального контролю дозволяє здійснювати трансляцію соціального досвіду від покоління до покоління;
- стабілізуючу – соціальний контроль, через організацію поведінкових очікувань, забезпечує передбачуваність поведінки у стандартних ситуаціях і тим самим сприяє схоронності соціального порядку [3].

Отже, за допомогою соціального контролю створюються умови, необхідні для забезпечення стійкості соціальної системи та, разом з цим, її позитивних змін. У зв'язку з цим виникає питання про управлінський характер соціального контролю та, відповідно вибір управлінської форми, яка відповідає сучасному розумінню регуляції, збереженню прийнятих у суспільстві цінностей й схоронності соціального порядку.

Ясно, що для організації успішної управлінської діяльності недостатнє вивчення тільки її економічних або соціально-політичних аспектів. Фактором відповідності ключовим функціям соціального контролю є вдосконалення управлінської культури в її антропологічному вимірі. Тобто,

управлінська культура – не тільки явище свідомості, але й нормативне встановлення і практична діяльність.

Нагадаємо, що одним з пояснень девіацій є соціальна нерівність. У цій ситуації важлива саме управлінська культура й відповідні управлінські форми, що допускають залучення усіх учасників до процесу вироблення рішення.

Сьогодні, поряд з бюрократичними, колективістськими, ринковими й демократичними управлінськими формами, дослідники згадують інноваційний тип управління, що характеризується *діалоговою управлінською формою*. Для цього типу характерна розподіленість управлінських функцій, які можуть бути ефективно реалізовані тільки за умов активної, рівноправної участі всіх суб'єктів управління. У культурологічному аспекті діалог характеризується як комунікаційний процес, в якому здійснюється взаємодія різних інтелектуально-ціннісних уявлень, виявлення ціннісних позицій його учасників. Кожна культура в діалозі визнає іншу як рівну, виявляє цікавість до неї, цінує її унікальність і в процесі взаємодії з нею поглиблює свою самоідентичність [4].

Вивчення діалогу як міжособистісної взаємодії є предметом психологічного і соціально-психологічного аналізу. Проте, групові норми, цінності, настанови, властиві будь-якій соціальній спільноті, не зводяться до сукупності аналогічних характеристик індивідів. Вони трансформуються в нові соціальні регулятори колективної поведінки.

Так у процесі діалогу у суб'єктів, що займають протилежні статусні позиції, можуть змінюватися погляди на проблему, на шляхи її вирішення, формуватися розуміння спільності соціально-значущої мети більш високого порядку, її стратегічної доцільності, що може стати основою пошуку консенсусу, можливостей переходу до співпраці в спільних інтересах.

Вони забезпечують можливість спільної діяльності, зв'язку між соціальними суб'єктами, передачу соціального досвіду тощо. Таким чином, діалог передбачає наявність відпрацьованих механізмів, що забезпечують можливість консенсусу в досягненні соціально-значущої мети та мінімізації соціально небезпечних, ризикових відхилень.

Література

1. Гилинский Я.И. Трансформация или деформация? М.- 2001.- С.24
2. Бергер П.Л. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива. М., 1996. С. 68.
3. Парсонс Т. Понятие общества – компоненты и их взаимоотношения //Американская социологическая мысль.- М.- 1996.- С.494-526.
4. Балабанова Н.В.Роль диалога в механизме разрешения социальных противоречий в условиях социо-структурных изменений общества // Сборник научных работ. Харьковские социологические чтения.- 1998: – Харьков: УЭПП «Радар», 1998. – С. 170-174

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, САМОКОНТРОЛЬ І ДЕВІАЦІЯ: ПОШУК ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Взаємозв'язок між рівнем самоконтролю особистості, її девіантною поведінкою та делінквентністю досліджений дуже добре, але взаємозв'язок між поняттями самоконтроль, соціальна компетентність, і девіація у психолого-педагогічній літературі дотепер визначений недостатньо. Зупинимось на деяких фундаментальних дослідженнях з цих проблем, і спираючись на них, спробуємо встановити взаємозв'язок між цими поняттями.

Відповідно до роботи «Загальна теорія злочинності», написаної Готфредсоном і Хірші у 1990 році, люди з низьким рівнем самоконтролю з більшою долею вірогідності мають нестабільні взаємовідносини і мають тенденцію до поєднання у відповідні групи. Таки люди, як правило, мають нестабільні подружні стосунки, дружні стосунки та проблеми на роботі, імпульсивні, недальновидні, недостатньо старанні, з відсутністю емпатії. Надане Готфредсоном і Хірші визначення самоконтролю належить до категорії «пасивного самоконтролю» і визначається як різноманітні прагнення людини утримуватися та запобігати бути втягнутим у злочинні дії за будь яких обставин. В шкалу самоконтролю були закладені наступні ознаки: задьористість підлітка, підліток не вбачає свою провину в поганій поведінці, імпульсивність та необдуманість дій, надмірна активність, упертість, дратівливість, схильність до обману та спору, труднощі з концентрацією уваги. Усі наведені вище характеристики прямолінійно впливають і на показник соціальної компетентності підлітка, як багатогранної характеристики, що вказує на якість функціонування особистості в соціумі, ефективність взаємодії із оточуючим середовищем.

Велика кількість досліджень була присвячена визначенню ефекту впливу групи на девіантну поведінку, взаємозв'язку між рівнем самоконтролю, зв'язків в групі підлітків, девіацією та підлітковою делінквентністю. Було встановлено, що існує значний прямий зв'язок поміж самоконтролем та рівнем не сприйняття та відчуження підлітка соціальним оточенням і його зближення з девіантними однолітками. Тим самим встановлено, що самоконтроль є важливим чинником в процесі самоідентифікації підлітка з іншими девіантними підлітками та утворення девіантних груп. Безперечно, що родина відповідальна в першу чергу за розвиток у дитини самоконтролю. В умовах відсутності батьківського про-соціального виховання маловірогідно, що дитина розвине у собі самоконтроль і не стане девіантом. Роль однолітків в етіології девіації і делінквентності досліджував Стефан Барон в роботі «Самоконтроль, соціальні наслідки і кримінальна поведінка: діти вулиці і загальна теорія злочинності» у 2003 році і встановив, що низький самоконтроль корелює з набуттям девіантних друзів серед підлітків. Підлітки, що мають проблеми в налагодженні контактів з

однолітками, опиняються в компанії собі подібних, створюючи групи з характерною ознакою – дефіцитом самоконтролю. Низький самоконтроль асоціюється з обмеженістю дружніх стосунків та особистих зв'язків, і є предиктом утворення девіантних підліткових груп. Підлітковий вік це критичний час дорослішання, формуванням ідентичності і для деяких – девіантної поведінки. Вплив однолітків на девіацію і делінквентність – ключовий компонент теорії соціального контролю. Готфредсон і Хірші встановили, що низький самоконтроль «негативно позначається на навчанні та роботі, порушує міжособистісні зв'язки та підриває психічний та економічний стан і є визначним фактором, що визначає членство у групі і якість зв'язків поміж членами цієї групи [1, с.96]. «Діти, що схильні до пригод і непродуманих кроків, мають проблеми у налагодженні і підтриманні дружніх стосунків опиняються у компанії собі подібних» [2, с.158]. Коло соціальних контактів визначає належність підлітка до девіантної групи. Підліток з відносно незначним колом друзів з більшою вірогідністю стане девіантом ніж підліток з більшим числом друзів. Але треба зазначити, що друзі не мають бути девіантами. Тому самоконтроль і його вплив на якість взаємодії серед однолітків може відповісти на запитання чому і як підлітки збираються у девіантні групи. Девіантна поведінка стає більш привабливішою в групі тому, що коло можливостей для девіантної поведінки збільшується, ефект впливу девіантів у підлітковому віці максимальний. Група моделює, імітує, посилює девіантну поведінку. Девіантна поведінка одного має визначний вплив на інших і перетворюється у рефлексивний процес.

З появою поняття «соціальна компетентність» в ракурсі даної тематики виникає питання дослідження взаємозв'язку між самоконтролем особистості (індексом її контролю) та рівнем її соціальної компетентності. Довівши емпірично, тобто встановивши кількісні показники і кореляцію такого зв'язку, ми зможемо відповісти на питання взаємовідношення понять соціальна компетентність і девіація. Для цього необхідно розкласти соціальну компетентність на інтегральні складові, виділити чинники її формування, описати різні підходи стосовно її розуміння. Соціальна компетентність формується протягом усього життя людини. Фактори, що сприяють її формуванню – родина, особисті якості, освіта, гностична здатність, фізичний і психічний стан, комунікабельність і т.д. Але нас цікавить низка факторів, що формують комунікативно-діяльнісну функцію соціальної компетентності та впливають на вибір соціального оточення, характер взаємодії поміж однолітками, ті що визначають коло соціальних контактів. Це такі фактори як ступінь інтеграції у соціальну діяльність, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, соціальний вибір дій тощо. Важливою складовою виступає здатність особистості до конструктивних форм спілкування, відкритість людини у взаємодії з іншими людьми, готовність приймати вимоги, що висувуються соціальними структурами. Відповідно, соціальна некомпетентність буде проявлятися в нездатності людини

включатись в ті чи інші соціальні структури, створюватиме основу для дезадаптації людини, та як наслідок, збільшення вірогідності її відторгнення соціальним оточенням. В порівнянні наслідків впливу самоконтролю і соціальної компетентності на особистість просліджується взаємозв'язок. Якщо низький самоконтроль визначає відторгнення підлітка соціальним оточенням і сприяє його потраплянню у девіантну групу, то ми можемо стверджувати, що соціальна некомпетентність є супутником девіації, предтечею формування девіантної поведінки підлітка і має діалектичний зв'язок з самоконтролем особистості. Соціальна некомпетентність породжує свої значущі форми виключення підлітка і виникає на основі труднощів доступу до освіти, негараздів в родині, різного роду дефектів соціалізації, що в решті решт приводить до неспроможності підлітка вписатися у структуру сучасного суспільства та може приводити до різних форм відхиляючої поведінки. Соціальна компетентність має складну структуру, визначається як інтегративна характеристика особистості. Тому в дослідженні причинно-наслідкової залежності в ланцюгу «соціальна компетентність – самоконтроль – девіація» соціальна компетентність повинна розглядатися диференційовано, методами особистісно-діяльнісного підходу, тобто наголос треба робити на компоненті міжособистісної взаємодії, здатності формувати ефективні відношення у різних сферах життєдіяльності. Налагодження конструктивної, зацікавленої, безконфліктної, і в цілому, успішної взаємодії у будь якій сфері життєдіяльності є складною справою повсякденних виборів стратегій і тактик поведінки, які б не порушували рівноваги рольового функціонування. Для цього необхідно мати здатності, що пов'язані з соціальною компетентністю: концептуальну модель поведінки, вміння встановлювати доброзичливий і зацікавлений контакт, вміння інтегруватися у соціальне оточення, виявити особистісну атрактивність.

Особистісно-діяльнісний підхід дозволить розглядати визначені категорії в одній площині і більш чітко відповісти на питання місця і ролі соціальної компетентності в формуванні девіації та утворення девіантних груп.

Література

1. Gottfredson, M. R. & Hirschi, T. A general theory of crime. Stanford: Stanford University Press (1990).
2. Stephen W. Baron «Self-Control, Social Consequences, and Criminal Behavior: Street Youth and the General Theory of Crime», Journal of Research in Crime and Delinquency, Vol. 40, No. 4, 403-425 (2003).

Супрун Микола Олексійович,
канд. педагог. наук, доцент,
начальник кафедри соціальної роботи та педагогіки
Навчально-науковий інститут підготовки кадрів громадської
безпеки та психологічної служби КНУВС

Христюк Оксана Сергіївна,
магістр психології, викладач кафедри практичної психології
Навчально-науковий інститут підготовки кадрів громадської
безпеки та психологічної служби КНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

За останні роки розвитку нашої незалежної держави, загострилась проблема соціального та правового виховання та навчання дітей з вадами розумового розвитку. Актуальність даної теми обумовлена тим, що неповнолітні з девіантною поведінкою та вадами розумового розвитку становлять вагомий відсоток серед неповнолітніх правопорушників. Проблема надання допомоги розумово відсталим дітям в тій чи іншій мірі вирішується і на даний час в більшості країн світу. Проведені дослідження за кордоном показали, що розумово відсталі постійно зустрічаються з несправедливістю: їх частіше заарештовують і засуджують на великі строки, чим правопорушників з нормальним рівнем розумового розвитку; в виправних закладах вони, як правило, підпадають насиллю зі сторони інших засуджених, до того ж їх набагато рідше звільняють умовно-достроково. В умовах ув'язнення вони повільно адаптуються, гірше засвоюють правила внутрішнього розпорядку, рідше беруть участь в реабілітаційних роботи з іншими засудженими.

Теоретичні дослідження вітчизняних та зарубіжних дефектологів, а також досвід праці допоміжних шкіл в нашій країні розкривають великий потенціал можливостей розумово відсталих дітей в умовах спеціально організованого навчання та виховання. Цілеспрямований вплив на них можливо здійснювати лише в тих випадках, коли відома своєрідність їх психічного розвитку. Л.С. Виготський говорив про те, що наявність у кожної розумово відсталі дитини великого резерву здорових, незадіяних задатків, нерівномірне заповнення дефективності на різні сторони психічної діяльності відкриває великі можливості для розвитку людської особистості.

Співставлення результатів, отриманих в процесі вивчення розумово відсталих дітей, з даними загальної та вікової психології дозволяють стверджувати, що розумовий і в цілому особистісний розвиток при всій його своєрідності протікає за тими ж основними закономірностями, що і в нормальних підлітків. До числа таких закономірностей слід віднести залежність розвитку психіки дитини від її навчання та виховання дорослими.

Метою нашого дослідження виступало виявлення та встановлення психологічних особливостей девіантної поведінки неповнолітніх з вадами розумового розвитку та визначення особливостей профілактики.

Слід зазначити, що особливості девіантної поведінки у неповнолітніх з вадами розумового розвитку пов'язані, з одного боку, з проявами хворобливого симптомокомплексу, а з іншого — з особливостями спеціально організованого виховання та навчання, вірніше, з їх недоліками.

Як відомо, нормативна поведінка, як і її антипод, ґрунтується на усвідомленні та інтеріоризації особистістю різноманітних норм та приписів, тобто на правосвідомості, яка може характеризуватися знанням або незнанням конкретної норми права, різним ступенем авторитету державної влади, закону, діяльності правоохоронних органів, прийняттям правових заборон та правових санкцій за їх порушення або ж негативним ставленням до них.

Будь-яка поведінка особистості диктується потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями. Реалізація виникаючих потреб може блокуватися різними факторами зовнішнього і внутрішнього порядку, і в залежності від ціннісних орієнтацій особистості ці фактори, відбиваючись в сфері мотивації, або приймаються, або переборюються. Так, зовнішніми факторами, що блокують реалізацію статевої потреби неповнолітнього, можуть бути: опір потерпілої, заборона старших тощо, внутрішніми — усвідомлення протиправності діяння, небажання мати неприємності, сила волі, наявність якихось інших цілей і прагнень. Найбільш сильний вплив здійснюють саме внутрішні блокуючі фактори. Однак що стосується неповнолітніх з вадами розумового розвитку, то у силу їхнього конкретного мислення і нездатності абстрагуватися і уявляти більш віддалені наслідки своєї поведінки, ці фактори практично відсутні. Оскільки ступінь соціалізації явно недостатній, потреби, не будучи зрозумілими і задоволеними у родині, школі, на роботі, часто знаходять втілення у формах девіантної поведінки.

Нерідко у неповнолітніх з вадами розумового розвитку, як побічний продукт прагнення до самоствердження, виникає схильність до частого вживання алкогольних напоїв, тютюнопаління, які неповнолітній може відчувати як самостійну потребу, що спонукає переборювати блокуючі фактори. Якщо до того ж маються фактори, що стимулюють таку поведінку (приклад найближчого оточення, безконтрольність з боку батьків, вчителів тощо), то потреба, яка змушує все частіше переборювати блокуючі впливи, може виробити визначений стереотип поведінки. Зловживання алкоголем що стало потребою, нерідко стимулює у неповнолітніх зазначеної категорії спотворення в задоволенні інших потреб, чи послабляє стійкість проти перекручених форм їхньої реалізації, що є наслідком загального розгалумування, збільшеного алкоголем.

Щодо особливостей профілактики девіантної поведінки неповнолітніх з вадами розумового розвитку, то вона повинна базуватись на декількох аспектах.

1) Створення соціально-психологічного клімату, що відповідає особливостям неповнолітнього, не тільки за місцем навчання, але і за місцем роботи, проживання, а також у виховних установах.

2) Нейтралізація небезпечного ігнорування особливостей особи, неправильні заходи психолого-педагогічного впливу, оскільки неврахування біологічних факторів призводять до нівелювання розроблювальних профілактичних заходів, тому що за допомогою однопрофільних методів неможливо ефективно вести боротьбу з процесом, що породжений комплексом соціальних і біологічних факторів. Щоправда, у практичній діяльності правоохоронних органів іноді враховуються біологічні детермінанти злочинності, і до осіб, що страждають на психічні аномалії, приймаються специфічні заходи. Однак це відбувається, в основному, стихійно, як наслідок об'єктивної необхідності, і багато в чому залежить від того, наскільки рано і яскраво починає виявляти себе психічна неповноцінність.

3) За допомогою спеціально розроблених методик максимально згладити недостатність інтелектуального розвитку, і допомогти осмислити і узагальнити спостерігаємі та проявляємі позитивні форми поведінки. Як зазначають М. Матвеева, С. Миронова, Л. Гречко, найбільш доцільними є: вправи розвивального характеру, сюжетно-рольові ігри, арттерапія, психогімнастика.

4) Забезпечити кожного неповнолітнього з вадами розумового розвитку посильним суспільним дорученням з врахуванням індивідуальних здібностей, ретельно пояснити вимоги до його виконання, надавати допомогу та здійснювати контроль за виконанням доручення.

5) Включати розумово відсталих в роботу із самовиховання, але з постановкою максимально конкретних і реальних цілей, та з забезпеченням контролю та посиленого педагогічного керівництва цим процесом.

6) Будь-який виховний захід проводити з забезпеченням високого емоційно-позитивного фону.

7) Необхідно враховувати, що в деяких випадках девіантна поведінка розумово відсталих, невиконання завдань та доручень, зниження результатів учбової та трудової діяльності можуть бути пов'язані з особливостями дефективного розвитку, тому постійно потрібно підтримувати контакт з лікарем-психіатром.

8) Необхідно намагатися попереджати конфлікти серед неповнолітніх з вадами розумового розвитку, спеціально їх навчати правильній поведінці в конфліктних ситуаціях, прогнозувати наслідки невтриманості, припинення фізичних дій.

Зазначимо, що вирішальний вплив на внутрішній світ та поведінку неповнолітнього з вадами розумового розвитку здійснює не сума різних психолого-педагогічних впливів, а система цілеспрямованого виховання, в якій використовуються різні засоби, методи та прийоми впливу на неповнолітнього з метою формування стійкої позитивної спрямованості, поваги до права (закону) в цілому та прав інших осіб.

ЗМІСТ

Рущенко І. П. Девіантологія: мета– чи мультидисципліна?.....	13
Саппа М. М. Девіантна поведінка на тлі соціальних змін: активісти соціальних рухів	16
Дубровський І. М. Девіація – поведінка чи дія?	17
Болотова В. О. , Мальцев В. В. Соціальний капітал як фактор корупційних дій.....	20
Гузьман О. А., Белих О. Є. Стигматизація як чинник виникнення девіантної поведінки неповнолітніх	23
Землянська О. В. , Чернова О. Є. Умови морально-правового розвитку особистості	25
Орлов Ю. В. Типи нормативно правової детермінації злочинності ...	28
Решетняк С. Б., Решетняк О. В. Криза вищої освіти та «спіраль девіації».....	31
Самсонов В. Н., Баранов Е. А. Правовое содержание злоупотребления алкоголем	34
Сердюк О. О. , Марковська Г. О. Взаємозв'язок споживання алкоголю і різних видів злочиної поведінки	37
Великий В. М. Сутність та профілактика гемблінгу.....	41
Федоренко Л. М. Комп'ютерна ігromанія як вид девіантної поведінки	44
Севостьянов В. П. Девіантна поведінка засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення волі.....	46
Кучерявенко Л. В. Поширення сексуальних девіацій у підлітковому середовищі як наслідок низької культури статевого виховання.....	49
Канібер Ю. М. Сучасні форми девіантної поведінки посадових осіб.....	52
Морозюк В. В. Порухення дисципліни працівниками ОВС як один із видів девіантної поведінки	55
Погрібна В. Л., Бобро Н. В. Професійні деформації як наслідок процесу професіоналізації правоохоронців	57
Бутиліна О. В. Професійна маргінальність – девіація?	61
Головінов А. В. , Бойко С. М. Професійна деформація працівників ОВС – норма чи девіація?	63
Лаврик Ю. В. Професійна деформація як один із різновидів девіантної поведінки працівників міліції.....	66
Проскуракова О. С. Традиція протизаконного насильства в ОВС України (за результатами досліджень).....	69
Поліщук Ю. О. Катування, що вчиняються службовими особами, як прояв делінквентної поведінки	72

Блага А. Б. Соціально-психологічні особливості насильства в сім'ї.....	76
Солохіна Л. О. Гендерні детермінанти насильницької поведінки в сім'ї.....	79
Ляшенко Н. О. , Бойко О. В. Шлюбні девіації	82
Штриголь Д. В. Динаміка самосвідомості юнаків і дівчат, що схильні до суїциду	85
Горбачова О. В. Проблема ксенофобії і поведінка працівників міліції	89
Шевченко Л. О. Соціально-психологічні передумови жіночої корисливої злочинності як виду девіантної поведінки	92
Кондратова А. В. Психологічні особливості злочинної поведінки жінок	95
Дронова О. С. Агресивна поведінка неповнолітніх як різновид девіантної поведінки	97
Завгородня Ю. С. Особливості формування девіантної поведінки неповнолітніх	100
Ступакова О. В. Особливості девіантної поведінки підлітків	102
Маравська К. І. Загальна характеристика проявів девіантної поведінки курсантів ВНЗ МВС України	104
Мороз А. В. Жінка в органах внутрішніх справ: норма чи девіація?	107
Книженко О. О. До питання кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, збут або транспортування з метою збуту підкацизних товарів	110
Мороз Л. І. , Ростомова В. М. Соціальний контроль як фактор профілактики девіантної поведінки неповнолітніх	112
Віденсєв І. О. Особливості соціальної адаптації неповнолітніх з девіантною поведінкою	115
Саппа Г.-М. М. Основні суб'єкти профілактики правопорушень серед неповнолітніх.....	117
Аргунов Е. А. Проблемы создания государственной системы профилактики правонарушений в России	120
Бабенко В. Г. , Шаповалов Б. Б. , Крадожон Д. М. Основи профілактики професійної деформації персоналу ОВС	123
Тюріна В. О. , Тюрін О. О. , Федоренко О. І. Соціально-педагогічні засади роботи з попередження формування поведінкових відхилень у курсантів ВНЗ МВС України	127
Троцький Р. С. Механізми профілактики девіантної поведінки серед курсантів ВНЗ МВС України.....	130

Мартиненко О. В. Морально-патріотичне виховання курсантів: реалії сьогодення	132
Сорокин А. А. Правовая профилактика в системе средств протводействия наркотизму.....	135
Шейко Р. В. Сучасні практики роботи міліції у контексті проявів ксенофобії	138
Шуть А. Г. Проблеми антинаркотичної профілактики серед підлітків	141
Варениця В. А. Діалогові форми управління в мінімізації соціальних ризиків.....	143
Кійков В. М. Соціальна компетентність, самоконтроль і девіація: пошук взаємозв'язку	146
Супрун М. О., Христюк О. С. Особливості профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх з вадами розумового розвитку.....	149

Наукове видання

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТИ

*Матеріали науково-практичної конференції
Харків, 14 березня 2009 р.*

Відповідальний за випуск І. П. Рущенко
Комп'ютерна верстка О. Ф. Півень

Підп. до друку 06.03.2009. Формат 60х84 ¹/₁₆. Друк трафарет. Папір офсет. Ум. друк. арк. 9,0. Обл.-вид. арк. 9,7. Зам. № 6/14.

Видавництво

Харківського національного університету внутрішніх справ.
61080, Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державну реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції
ДК № 3087 від 22.01.2008 р.

ДЛЯ НОТАТОК
